

Naslov:

Vaspitni stil roditelja kroz prizmu dimenzija nacionalne kulture

Autor:

prof. dr Semrija Smailović

Recenzent:

Prof. dr Almedina Numanović

Prof. dr Miodrag Milenović

Izdavač:

Univerzitet u Novom Pazaru

Dimitrija Tucovića 65

Za izdavača:

Prof. dr Suad Bećirović, rektor

Lektor:

Prof. dr Kimeta Hamidović

Tehnička podrška i dizajn korica:

Silma Šaćirović Alić

Štampa:

Fami grafika

Tiraž:

50 primeraka

Odlukom Senata Univerziteta u Novom Pazaru, R. Srbija, broj: 864/25/V-1, održanoj 03.07. 2025.godine, odlučeno je da se udžbenik autorice prof.dr Semrije Smailović, pod nazivom *”Vaspitni stil roditelja kroz prizmu dimenzija nacionalne kulture”* izda pod firmom UNP, te se koristi kao dopunska udžbenička literatura na Departmanu za pedagoške i psihološke nauke.

ISBN: 978-86-83074-12-9

**UNIVERZITET
U NOVOM PAZARU**

Semrija Smailović

VASPITNI STIL RODITELJA KROZ PRIZMU DIMENZIJA NACIONALNE KULTURE

Novi Pazar, 2025.

SADRŽAJ

UVOD.....	4
1. KULTURA.....	7
1.1. Dimenzije kulture.....	11
1.3. Dimenzije nacionalne kulture Gerta Hofsteda.....	16
1.4. Praktična primjena teorije Gerta Hofsteda.....	21
2. VASPITNI STIL.....	26
2.1. Teorijski pristupi o vaspitnim stilovima roditelja.....	29
2.2. Stilovi roditeljstva Dijane Baumrind.....	32
2.3. Kroskulturalna israživanja vaspitnih stilova.....	35
2.4. Osvrt na preobražaj porodičnih odnosa.....	38
3. ZADOVOLJSTVO ŽIVOTOM.....	42
3.1. Teorije zadovoljstva životom.....	43
4. DOBA ADOLESCENCIJE.....	47
5. IZVORI SOCIJALIZACIJE.....	51
5.1. Kultura kao izvor socijalizacije.....	51
5.2. Porodica kao agens socijalizacije /prenosilac kulturnih vrijednosti.....	55
5.3. Uloga škole u procesu socijalizacije i očuvanju kulturnih vrijednosti.....	59
5.4. Uloga sredstava masovnih komunikacija u procesu socijalizacije mladih.....	61
5.5. Značaj religije i religioznosti u procesu socijalizacije.....	64
5.6. Religijsko vaspitanje djece.....	67
6. ODNOS KULTURE VASPITNIH STILOVA I ZADOVOLJSTVA ŽIVOTOM U NOVOMPAZARU I RAŠKI.....	69
PRILOZI.....	122

UVOD

Kada čujemo riječ kultura, najčešće prvo pomislimo na pozorište, knjigu, koncert, odnosno, na razne oblike elitne kulture. Međutim, kultura ima mnogo šire značenje. Svaka ljudska zajednica razvija svoju kulturu koja se prepoznaje po tome kako njeni pripadnici razlikuju dobro od lošeg, kako organizuju odnose u porodici, kako se tretiraju žene, a kako muškarci u društvu, koje tradicionalne vrijednosti njeguju, kojim jezikom govore, kako raspoređuju društvenu moć i ko njome raspolaže.

Znamo da postoje razlike između kultura, ali kako razlike razumjeti? Prije svega moramo znati šta je kultura, jer termin upotrebljavamo, a ne razmišljamo o njemu. Da li se kultura mijenja, kakva je i koliko je jaka veza između kulture i ponašanja pojedinca? Kakav je život u sredinama sa više različitih kulturnih modela? Da li se i kako kulture međusobno prožimaju? Odgovori na ova i brojna druga pitanja mogu biti veoma značajni, posebno kada se radi o višenacionalnim sredinama; bilo da su geografski blizu ipak smatramo da su neki drugi faktori doprinijeli da postoje neke razlike u načinu ophođenja, u ponašanju, u kulturi življenja. Pod utjecajem normi ili pravila kulture, ponašamo se u nekim situacijama kao većina u skladu sa ponašanjem grupe. Naše vaspitanje, odgoj, vjera, tradicije i običaji su dio kulture i igraju važnu ulogu u oblikovanju naše ličnosti. Naše ponašanje i reagovanje umnogome zavisi od onoga što smo naučili od ljudi koji nas okružuju, kako su nas vaspitavali unutar porodice, u obdaništu, školi, te kako ćemo se dalje ponašati kao odrasli ljudi. Naša kultura nam pomaže u oblikovanju identiteta, a kulturne vrijednosti koje dijelimo u zajednici ili društvenoj grupi pružaju nam osjećaj pripadnosti u društvu u kojem živimo.

Sve vrijedno iz prošlosti označava se pojmom tradicija. Ono što je vrijedno, teži se povjeriti, čuvati. Tradicija je vrijedna, odnosi se na ono što su ljudi stvorili kao trajno naslijeđe na koje se sadašnje i buduće generacije mogu osloniti. Tradiciju možemo shvatiti kao preduslov i uslov stabilne i sigurne sadašnjosti. Tradicija utiče na izgradnju identiteta, individualnih i kolektivnih vrijednosti (Čupić, 2000: 13). Tradicija je sastavni dio kulturnih vrijednosti, a čuvar i prenosilac tradicije je porodica. Vaspitanjem mladog naraštaja prenosimo ono što smatramo da je od značaja za naše potomstvo.

Utvrđivanje kulturnih razlika ne znači da tražimo „bolju“ ili „lošiju“ kulturu, već znači da tražimo odgovor na pitanje o povezanosti kulture, vaspitnih stilova i zadovoljstva životom kod mladih. Različitosti i prihvatanje razlika mogu biti bogatstvo pojedinca i grupe.

Postavlja se pitanje, šta se dešava sa kulturnim razlikama u sredinama gdje postoji interakcija sa drugim kulturama; šta se dešava sa kulturnim razlikama, ako znamo da ne postoje geografske i društvene izolacije koje bi „čuvale“ obilježja kulture? U multikulturalnim sredinama, usljed interakcije dolazi do međusobnog miješanja, asimilacije, dolazi do gubljenja razlika među kulturama. Teritorijalna blizina – globalizacija koja predstavlja širenje granica – omogućava slobodno kretanje ljudi, a kulturna interakcija na globalnom nivou doprinosi promjenama koje utječu na život u multikulturalnim društvima. Kulturna globalizacija, kao veoma složen proces utječe tako da nacionalne razlike i kulturne osobenosti između nacija budu zanemarljive. Nacionalna kultura može početi da gubi svoje karakteristike ukoliko je potiskuje druga, a posebno ako je mlađe kategorije stanovništva smatraju manje vrijednom od neke druge kulture. Nacionalna kultura može biti ugrožena nebrigom nacije za sopstvene vrijednosti. Takođe, nacionalni identitet može biti ugrožen i sa religijske strane, kada društvo biva izloženo ideologijama u kojima nema mjesta za očuvanje religijskih vrijednosti.

Multikulturalizam, kao termin veoma je prihvaćen, uglavnom se svodi na priznavanje kulturnog ili etničkog pluralizma i priznavanje prava različitih društvenih grupa na zadržavanje i očuvanje kulturnih specifičnosti. Multikulturalizam se često koristi kao demografska odlika, multietničnost u društvu, u učionici, u radnoj organizaciji. Ako kulturu koristimo kao izvor objašnjenja, umjesto kao fenomen koji treba da ukaže na različitosti pripadnika kultura, multikulturalizam može imati negativan utjecaj na prihvatanje različitosti.

Kulturne razlike su naročito istaknute u multikulturalnim sredinama. Neizbježna je interakcija sa drugim kulturama, u kojoj dolazi do miješanja, asimilacije. Upoznavanjem i uvažavanjem različitosti spriječila bi se asimilacija. Ta različitost ukazuje na konstantni utjecaj dimenzija kulture, kao fenomena duhovne i materijalne prirode. Za bolje razumijevanje sebe i svog pogleda na svijet potrebno je da sagledamo kakve su nam vrijednosti, norme, da shvatimo da iz kulture velikim dijelom potiče naš odnos prema sebi i prema drugim ljudima.

Kultura je, dakle, kontinuiran proces koji pod utjecajem vremena i okruženja vrši direktan utjecaj na pojedinca, a samim tim i na društvo u cjelini.

Povjezivanjem ova dva aspekata u kontekst našeg istraživanja pokušaćemo da sagledamo koliki je udio i značaj dimenzija nacionalne kulture na vaspitne stilove i na život i zadovoljstvo životom mladih u Novom Pazaru i Raški. Za bolje razumijevanje sebe i svog pogleda na svijet potrebno je da sagledamo kakve su nam vrijednosti, norme, da shvatimo da iz kulture velikim dijelom potiče naš odnos prema sebi i prema drugim ljudima.

1. KULTURA

Riječ kultura se često koristi u svakodnevnom govoru. Pod termin kultura potpadaju različiti sadržaji. Ona se odnosi na sve oblasti čovjekovog rada, stvaralaštva i na čovjekov život uopće. Pod pojmom kultura podrazumijeva se materijalno stvaralaštvo, duhovno stvaralaštvo, kultura stanovanja, odijevanja, kultura ponašanja, kultura rada i slično. Često se riječ kultura upotrebljava da bi se njome izrazio neki vrijednosni stav, u smislu da je nešto bolje od nečega drugog, ili da nečije ponašanje i djelovanje nije u skladu sa normama civiliziranog svijeta ili date sredine. Ovo nam ukazuje na teškoće sa kojima se susreće onaj ko želi da shvati šta stvarno znači pojam *kultura* i kako se on može shvatiti, razumjeti i objasniti.

Riječ kultura potiče od latinskog glagola *colere*, što je prvobitno značilo obrađivati, krčiti zemlju. Na prvi termin kasnije se nadovjezuje riječ agrikultura (*cultus agri*), što znači njegovati, pročišćavati zemlju i gajiti na njoj. Prema Ciceronu, izraz *cultura animi* odnosi se na moralno i duhovno pročišćenje čovjeka i njegov odgoj, što nam ukazuje na složenost i važnost kulture.

Čuveni pjesnik i teoretičar kulture T. S. Eliot (1995: 29), smatra da se termin kultura ne treba samo definirati, već i ilustrovati, gotovo svaki put kada se njime koristimo. Eliot smatra da se kultura pojedinca ne može odvojiti od kulture grupe, niti se kultura grupe može izdvojiti od kulture cjelokupnog društva. Kulturu moramo shvatiti kao višeznačan pojam posmatran sa više aspekata (sociologije, antropologije, historije, psihologije).

U prvoj polovini 20. stoljeća u antropologiji posebna pažnja se poklanja proučavanju kulture, što ukazuje na složenost ovog pojma. Značajan doprinos dala je Margaret Mid, koja ukazuje na nepreciznost pojma kulture i definiše je kao oblik tradicionalnog ponašanja koji može da karakterišu određeno društvo, grupu, rasu, određeno područje ili vremenski period (Mead, 1937, prema Brumann et al, 1999.). Po Boazu, kultura obuhvata „sve manifestacije društvenih navika jedne zajednice“, reakcije individue i produkte ljudske aktivnosti pod utjecajem ovih navika (Boas, 1930, prema Brumann et al., 1999).

Linton je smatrao da se „kultura bilo kog društva sastoji od skupa ideja, uslovljenih emocionalnih odgovora i obrazaca ponašanja koje su članovi datog društva usvojili direktnim poučavanjem ili imitacijom i dijele ih u većoj ili manjoj meri“ (Linton, 1936, prema Brumann et al, 1999).

Antropolozi A. Kreber i K. Klakhon, analizirajući oko tri stotine definicija, ukazali su na činjenicu da je taj koncept višeznačan i da kultura obavlja više različitih funkcija. Njihove osnovne postavke bile su da svaka kultura ima karakterističan etos koji pripadnici te kulture internalizuju i razvijaju odgovarajuću strukturu ličnosti koja je nadalje zajednička svim pripadnicima te kulture (pretpostavka o uniformnosti); da kultura oblikuje rana iskustva u djetinjstvu koja su na predvidljiv način povezana sa obrascima ličnosti kod odraslih (pretpostavka o kontinuitetu); da se osobine ličnosti odraslih osoba u datoj kulturi odražavaju na njene institucije, historijske i društvene trendove (Kroeber, Kluckhohn, 1952: 34). Ako uzmemo u obzir ova antropološka objašnjenja dolazimo do zaključka da se kultura prenosi sa generacije na generaciju, ali pod utjecajem brojnih fenomena koji se javljaju u tom procesu prenošenja.

Tilor (1955) kulturu definira kao „kompleksnu cjelinu koju čine znanje, vjera, umjetnost, moral, pravo, običaji i sve druge sposobnosti i navike koje je čovjek stekao kao član društva“ (Tyler, 1955, prema: Pantić, 1981, 83:94). Tilorova definicija je od tada postala osnovna za antropologiju (Spencer-Oatei, 2012: 284-302). Prema Tiloru, postoji objektivna i subjektivna kultura. Objektivna kultura obuhvata institucije kao što su politika, ekonomija, umjetnost, historijske ličnosti, obrazovni sistem i eksplicitna društvena pravila. Subjektivna kultura se odnosi na više fenomena, kao što su svakodnevne navike, obrasci neverbalne komunikacije i slično. Kombiniranjem objektivnih i subjektivnih kultura dobijamo raznolik i promjenljiv ljudski kontekst na osnovu kojeg se mogu opisati grupe kao što su transnacionalne, nacionalne, državne, gradske ili porodične grupe (Bennet, 2013).

Među definicijama nalazimo brojne sličnosti u kojima se kultura definiše kao usvajanje stavova, vrijednosti, normi i ponašanja naučenog u porodici i društvu u kojem čovjek živi. Za pripadnike jednog određenog društva kultura je „šablon“ na osnovu kojeg se živi (Kluckhohn, 1963). Prema Haralambosu, kultura određuje kako članovi društva misle i osjećaju, kako se ponašaju.

Kultura postaje dio *Njib*; pripadnici iste kulture nisu ni svjesni da se ponašaju u skladu sa kulturom (Haralambos, 1989: 17). Možemo reći da je čovjek ogledalo svoje kulture.

Skledar definiše kulturu kao univerzalni ljudski fenomen, koji je značajan za čovjeka kao društveno, individualno i stvaralačko biće.

Da bi društvo postojalo, mora imati osnovne obrasce neke kulture, samo tako može biti jedno zajedničko društvo (Skledar, 2001).

Američki sociolozi takođe smatraju da je društvo nemoguće posmatrati odvojeno od kulture (prema: Kloskowska, 2003: 253-164). Definisanje kulture Raymonda Williamsa kao načina života ljudi ukazuje i na četiri različita značenja kulture: kao pojedinačna duhovna navika; kao stanje intelektualnog napretka društva; kao umjetnost; kao cjelokupni način života grupe ljudi (Eagleton, 2002: 47).

Kultura uobličava pojedinca shodno svojim tradicionalnim obrascima, koristeći „biološke osnove kulturnog ponašanja”, koje su, iako mahom bez utjecaja, ipak prisutne u tom procesu, jer kultura „živi” kroz pojedinca i izgrađuje se kroz njih (Benedikt, 1976: 268–270). Kultura jednog društva zadržava suštinu i osnovu, a usljed uzajamnog djelovanja kultura - čovjek kultura postaje promjenljiva kroz vrijeme. Kao osnova ostaju neki obrasci kao što su jezik, običaji, rituali i neke norme ponašanja koje su „omeđene“ vidljivim ili nevidljivim granicama koje znače pripadnicima jedne kulture. Upravo tu promjenjivost kulture možemo primjetiti kod mladih. Kulturni profil mladih danas se vidno razlikuje od kulturnog profila njihovih roditelja. Kultura novih generacija se mijenja, pa možemo reći da imamo na neki način dobne kulture koje se razlikuju od kulture roditelja. Mladi teže da na svoj način mijenjaju društvo pod utjecajem obrazovne kulture, globalizacije, međukulturalnog djelovanja. Na neke aspekte kulturnih promjena djeluje prenošenje tuđe kulture, djeluje se na stavove i norme koje su nekada bile neprihvatljive, a danas se na njih drugačije gleda. Jedan od primjera je shvatanje homoseksualnosti. Nekada se homoseksualnost smatrala bolešću, ozbiljnim poremećajem, a danas u nekim kulturama postoji značajan nivo tolerancije i prihvatanja istospolnih brakova.

Kultura je složen sistem koji se tradicijom prenosi s generacije na generaciju. Odnosi pojedinca i njegove kulture su složeni, promjenljivi i moraju biti dvosmjerni. Dijete se rađa u određenoj kulturi, ono se gaji na način koji kultura preferira kroz određena pravila, običaje, religiju, tradiciju i norme.

Svaka kultura ima određene norme koje utječu na formiranje osobina, stavova, vrijednosti koje se usklađuju sa odgovarajućim zahtjevima kulture društva. Novija istraživanja ukazuju na mogućnost promjena kroz vrijeme, a pod utjecajem drugih faktora.

Istraživanje razlike na skali dimenzija kulture roditelja i njihove djece ustanovljene su razlike na dimenzijama kulture: izbjegavanje neizvjesnosti, udaljenost moći i maskulinitet.

Obrazloženje ovih rezultata nalazimo u karakteristikama i željama mladih da slijede globalne promjene iz okruženja, da podliježu utjecaju vršnjačke grupe, a roditelji zadržavaju vrijednosti svojstvene Balkanu i Srbiji (Smailović i sar., 2021).

Gidens kaže da se kultura konceptijski može razlikovati od društva, ali da između ta dva pojma postoji veoma uska veza, i da je društvo sistem međusobnih odnosa koji povjezuje pojedince. „Nijedna kultura ne može postojati bez društva. Isto tako, nijedno društvo ne bi moglo postojati bez kulture. Kad ne bi bilo kulture, mi uopće ne bismo bili „ljudi”, na ovaj način na koji obično razumijemo ovaj pojam” (Gidens, 2003: 30). Taj „način” koji nas čini ljudima uokviren je izvjesnim idejama koje određuju šta se smatra važnim, vrijednim i poželjnim. Te vrijednosti i norme mogu se vremenom mijenjati, u zavisnosti od klime koja vlada „duhom vremena”.

Kultura je veoma širok pojam; u pokušajima da se on odredi, veliki broj autora prihvatio je razlikovanje eksplicitne i implicitne kulture.

Pod eksplicitnom kulturom podrazumijevaju se spoljne manifestacije života neke zajednice (oruđa, običaji, obredi, način života, način oblačenja, standardni obrasci ponašanja, društvene ustanove itd.), dok se pod implicitnom podrazumijevaju moralne norme, vrijednosti, potrebe, ideali, vjerovanja, pogled na svijet i ideje pripadnika te kulture. Kao sinonim za kulturne obrasce, programiranje uma možemo smatrati prihvatljivim budući da je kultura sistem vrijednosti, stavova, uvjerenja koji utječu na formiranje pojedinca.

Za potrebe našeg istraživanja, u okviru širih društveno-historijskih perioda na ovim prostorima, možemo posmatrati i razumjeti kulturu kao moćan izvor socijalizacije mladih kroz izrazito široko određenje pojma.

Uvidom u mišljenja i stavove mnogih autora, uzimajući u obzir predmet i ciljeve ovog istraživanja, dolazimo do sljedećeg zaključka: preplitanje više različitih kultura možemo posmatrati kao pojavu sa ogromnim brojem polja djelovanja različitih fenomena, koja svojim raznolikim sadržajem uče poželjnom obrascu ponašanja pojedince u društvu, tačnije, socijalizira ih preko agenasa socijalizacije. Ta različitost ukazuje na konstantni utjecaj dimenzija kulture, kao fenomena duhovne i materijalne prirode. Kultura je, dakle, kontinuiran proces koji pod kontinuumom vremena i okruženja vrši direktan utjecaj na pojedinca, a samim tim i na društvo u cjelini.

Povezivanjem ova dva aspekta u kontekst našeg istraživanja, pokušaćemo da sagledamo koliki je udio i značaj dimenzija nacionalne kulture na vaspitne stilove i na život i zadovoljstvo životom kod mladih u Novom Pazaru i Raški.

1.1. Dimenzije kulture

Sredinom prošlog stoljeća javlja se potreba za redukovanjem brojnih razlika, koje su se označavale kao kulturne razlike. Te razlike dolaze do izražaja usljed sveopće globalizacije, kretanja stanovništva, migracija, razvoja tržišta. Javlja se potreba za identificiranjem manjeg broja dimenzija na osnovu kojih bi se društva klasificirala, razlikovala po nekim svojim obilježjima. Kulturne dimenzije su značajne u različitim disciplinama, počev od antropologije, sociologije, ekonomije, psihologije, radi poznavanja razlika pojedinca i grupe ako hoćemo rješavati univerzalne probleme koji se razlikuju od grupe do grupe. Polazeći od činjenice da se svako ljudsko društvo suočava sa nekoliko univerzalnih problema, kao što su odnos prema sebi, prema drugim ljudima, pri čemu se društva razlikuju u pogledu načina na koje odgovaraju, na probleme koji ga okružuju nametnuto je izučavanje dimenzija na osnovu kojih bi se te razlike mjerile.

U literaturi nalazimo brojne načine sagledavanja i proučavanja dimenzija kulture. Edvard Hol kulturne dimenzije proučava na osnovu prostora i vremena. Karakteristike stanovnika Sjeverne Evrope su drugačije od ostatka Evrope. Oni relativno veliki prostor oko sebe smatraju ličnim prostorom koji mogu da dijele samo sa bliskim osobama. Nasuprot njima, na jugu Francuske, u Italiji, Grčkoj, Španiji, lični prostor je manjih dimenzija i ljudi su na manjoj distanci tokom konverzacije (Hall, 1959).

Kada je riječ o odnosu prema vremenu, Hol je identifikovao dva sistema: monohrono i polihrono vrijeme. Monohrono vrijeme odlikuje one kulture u kojima se ljudi bave jednom po jednom stvari, a polihrono vrijeme one kulture u kojima su ljudi uključeni u više aktivnosti paralelno (primjera radi, radni sastanak je i prilika da se razmijene informacije iz privatnog života). U polihronim kulturama ljudi su rijetko sami, a pažnja koju pružaju međuljudskim odnosima dovodi do toga da dogovorene ili isplanirane vremenske odrednice često budu prekoračene (Hall, 1983/2003). Navodeći ova zapažanja i istraživanja gdje se primjeri odnose na poslovnu komunikaciju ne posmatramo ih izolovano, već kao dio koji je naučen u porodici putem odgoja i postao prihvatljiv kao dio kulture.

Kao najznačajnije u stručnoj literaturi, u nastavku će biti prikazane kulturne dimenzije Geerta Hofsteda i istraživanje na kojem su zasnovane četiri osnovne dimenzije kulture.

1.2. Hofstedov model kulture

Kulturne ili kulturološke razlike sastavni su dio našeg društvenog naslijeđa. Kultura je važna za razumijevanje ljudskog ponašanja. Različita ponašanja i pojave u društvu pripisuju se razlikama ili različitostima u kulturi nekog društva.

Ne možemo govoriti o kulturi, a da ne spomenemo Gerta Hofsteda, nizozemskog profesora antropologije i psihologa, koji je od 80-tih godina XX stoljeća jedan od najpoznatijih autora na području multikulturalnih organizacijskih istraživanja, a njegov model „nacionalne kulture“ jedan je od najpoznatijih istraživačkih modela kulture. Kulturu definira kao „kolektivno programiranje uma koje razlikuje članove jedne grupe ili kategorije ljudi od drugih“ (Hofstede, 2011).

Gert Hofsted život u multikulturalnom svijetu pokušava objasniti proučavanjem kulture sa ciljem da se uzmu u obzir razlike u načinu razmišljanja, reagiranja i djelovanja među stanovnicima naše planete. O njegovom viđenju složenosti života u multikulturalnom svijetu mnogo govori jedna rečenica: „*Svi gledaju na svijet kroz prozore kulturnog „doma“; svi se ponašaju kao da oni koji dolaze iz drugih zemalja imaju nešto posebno (nacionalni karakter), norma je kod kuće. „Svako od nas nosi u sebi načine razmišljanja, osjećanja i potencijalnih akcija koje su rezultat kontinuiranog učenja, našeg „mentalnog programiranja“, tj. generalno nesvjesnog uslova.*

Ovi „mentalni programi“ imaju svoje porijeklo u različitim društvenim okruženjima sa kojima se susrećemo tokom života u porodici, društvu, školi, grupi mladih, radnom mjestu. Mentalni program stvara se u okruženju u kojem dijete raste, obično porodici, nastavlja se tokom školovanja, na radnom mjestu, zatim kroz grupna djelovanja, među građanima, u politici, te obuhvata širu zajednicu, postaje kultura jednog naroda.

Hofsted naglašava da „svaki pojedinac posjeduje, nosi sa sobom određenu količinu ili sumu mentalnog programa koja je relativno stabilna tokom određenog razdoblja i vodi osobu da se ponaša na više ili manje sličan način u sličnim situacijama” (Hofstede, 2001: 2). Po njegovom mišljenju, svaki pojedinac posjeduje određene obrasce mišljenja, osjećanja i potencijalnog djelovanja koje je naučio tokom života, a veliki dio tih obrazaca, vrijednosti i normi naučen je i prihvaćen u ranom djetinjstvu; on prolazi razdoblje primarne socijalizacije u porodici i školi učeći obrasce svoje kulture ili kulturu svoga društva.

Koristeći analogiju sa računarom, odnosno, načinom kako su računari programirani, Hofstede je takve obrasce mišljenja, osjećanja i djelovanja, odnosno, kulturu definirao kao „mentalni softver” koji „programira ponašanje članova zajednice u raznim fazama formiranja ličnosti“ (Katunarić, 1996: 170). U tom smislu, „mentalni software“ samo ukazuje na reakcije koje su vjerovatne i razumljive, a njegovi izvori su u socijalnom okruženju, odnosno, društvu unutar kojeg odrastamo i živimo počev od porodice, okruženja, škole, grupama vršnjaka, pa sve do organizacije u kojoj radimo; uobičajeni termin za takav „mentalni software“ je kultura (Hofstede, Hofstede, 2005: 7).

Prema Hofstedovoj definiciji, kultura je „kolektivno programiranje uma koje razlikuje jednu grupu ili kategoriju ljudi od druge“. Kultura je: prvo, „kolektivna, a ne individualna“; drugo „zajednička je većini, a ne svim ljudima“, odnosno, zajednička je za pojedince, skupine i grupe unutar društva, te se razlikuje od „mentalnog softvera“ druge grupe ili društva. Treće, naučena je procesom socijalizacije u društvu, četvrto, „ne može se direktno opaziti, već se manifestuje u ponašanjima“ (Hofstede, 2007: 16).

Kultura se ogleda kroz vrijednosti, rituale, heroje i simbole. Manifestovanje kulture grafički je prikazao kao cjelinu od četiri koncentrična kruga u čijem središtu ili prvom krugu se nalaze vrijednosti, iza kojih slijedi područje prakse, odnosno, rituali, heroji i u četvrtom krugu simboli (Hofstede, 2001: 26).

Četvrti i najširi krug čine simboli, odnosno, „riječi, gestovi, slike ili objekti koji nose određeno značenje unutar kulture“. Autori simbole, heroje i rituale podvode pod pojam „praksa“ ili ih definiraju kao uobičajena ponašanja zato što su ove tri vrste manifestacija „vidljive posmatraču, iako je njihovo značenje u okviru kulture sadržano u načinu na koji ih opažaju „insajderi“, članovi te kulture (Hofstede, Neuijen, Ohayv, & Sanders, 1990: 286-316). Hofstede naglašava da se novi simboli lahko razvijaju, a stari tada nestaju. Simboli jedne grupe se često prenose i „kopiraju“ u druge grupe, pa ih je zbog toga Hofstede prikazao kao krajnji sloj, odnosno, četvrti krug kulture (Hofstede, Hofstede, 2005: 20).

Treći sloj kulture čine heroji, odnosno, osobe, „žive ili mrtve, stvarne ili imaginarne, koje posjeduju karakteristike koje su visoko cijenjene u kulturi i služe kao modeli ponašanja“ (Hofstede, Hofstede, 2005: 21). Drugi krug čine rituali kao „kolektivne aktivnosti“, poput načina na koji odajemo poštovanje drugima, kao i društvene i religijske manifestacije koje predstavljaju značajan pokazatelj jedne kulture (Hofstede, Hofstede, 2005: 15).

Prema Hofstedu, navedene manifestacije kulture, odnosno, rituali, heroji i simboli zajedno su u području prakse vidljivi vanjskim posmatračima, a njihovo kulturno značenje je nevidljivo i leži jedino u načinu kako se te prakse interpretiraju od strane onih koji su unutar njih (Hofstede, Hofstede, 2005: 18). Rituali, odnosno, kolektivne radnje su sa praktične strane suvišne, ali su sa društvene suštinske, te se stoga izvide kao nešto što je samo sebi cilj. U različitim kulturama razlikovaće se susret dvije osobe koje su jedna drugu obuhvatile rukama, ili će se te dvije osobe grliti, ili pak samo klimnuti glavom prilikom pozdravljanja (Hofstede, Hofstede, 2005).

Prema Jeknić (2011), Hofstede vrijednosti definira kao jezgro kulture. Vrijednosti su vjerovanja o dobrom i poželjnom, a bave se „zlim i dobrim, opasnim i sigurnim, zabranjenim i dozvoljenim, poštenim i nepoštenim, moralnim i nemoralnim, ružnim i lijepim“ itd. (Hofstede, Hofstede, 2005, prema Jeknić 2011: 103-123). Vrijednosti se određuju kao „opštije tendencije preferiranja određenih stanja stvari u odnosu na ostale“, pri čemu je termin „vrijednosti“ rezervirao za „mentalne programe“ koji su opštiji, a stavovi i vjerovanja su manje opšti, odnosno, specifičniji su „mentalni programi“ (Hofstede, 2001). Vrijednosti su, dakle, prvo dio kulture, osnova „mentalnog programiranja“, a time su i vrijednosti koje se razlikuju između nacija komponente njihovih „nacionalnih kultura“ drugo, one su atributi i individua i kolektiva, jer kultura pretpostavlja kolektivnost (Jeknić, 2006: 205).

Svako mjerenje vrijednosti pojedinaca pokazat će manje ili više varijacija unutar nacija kao jedinica analize, jednako kao što će se distribucije tih vrijednosti razlikovati od kulture do kulture. Ono šta Hofsted upoređuje jesu središnje tendencije tih distribucija vrijednosti, a pri tom je nacionalnost ispitanika samo jedan od izvora tih razlika (Jeknić, 2006: 207).

Hofsted i saradnici manifestacije kulture objašnjavaju najjednostavnije na primjeru koncentričnih krugova u čijem se centru nalaze vrijednosti koje su određene kao „široka, nespecifična osjećanja za dobro i zlo, lijepo i ružno, normalno i nenormalno, racionalno i iracionalno“.

Vrijednosti se prenose sa starijih na mlađe, s roditelja na dijete, s učitelja na učenika, putem različitih oblika komunikacije unutar porodice. Roditelji nastoje kod svoje djece formirati vrijednosti koje sami posjeduju, ali i vrijednosti specifične za kulturu društva u kojem žive (Rohan & Zanna, 1996; Kim-Pong & Sau Lai, 2010, prema Henrich 2018: 18). Roditelji odgajanjem pripremaju djecu za uspješnu adaptaciju u društvu, a adaptacija podrazumijeva shvatanje, prihvatanje i življenje u skladu s vrijednostima društva.

Učenje o vrijednostima i prihvatanje vrijednosti biće uspješnije ukoliko je odnos između roditelja i djeteta pozitivan, dijete će biti više motivisano da prihvati vrijednosti roditelja. Brojna istraživanja potvrđuju da, ako dijete vjeruje da ima autonomiju u odabiru, smanjuje se mogućnost odbijanja percipirane vrijednosti (Grusec & Goodnow, 1994). Headey, Muffels i Wagner (2014: 909-933) u svom radu navode utjecaj roditelja na transfer vrijednosti kod svoje djece, pri čemu se ističe snažniji utjecaj majke u prenosu vrijednosti zadovoljstva životom na svoju odraslu djecu. Transfer vrijednosti s roditelja na djecu zavisi od pola djeteta i pola roditelja. Troll i Bengtson (1971: 72-80), na osnovu istraživanja utvrđuju da: a) očevi imaju veći utjecaj na formiranje vrijednosti kod djece nego majke, b) veća je sličnost vrijednosti kod djece i roditelja istog spola, nego kod suprotnog, c) kćeri su osjetljivije na utjecaj roditelja nego sinovi. Važnost veće sličnosti vrijednosti kod djece i roditelja istog pola djelimično mogu potvrditi rezultati istraživanja sprovedenog u Italiji, gdje su kod sinova adolescenata uočene značajne korelacije sa očevim (konformizam, samousmjerenje, sigurnost, samoostvarenje, individualnost), ali i sa majčinim vrijednostima (samousmjerenje, postignuće, individualnost, želja za istraživanjem); kod kćeri postoje značajne korelacije s očevim vrijednostima koje se ogledaju kroz očuvanje tradicije, dobronamjernost, samoaktualizaciju, konzervativizam, individualizam, želju za istraživanjem (Troll, Bengtson, 1979).

Nacionalna kultura, prema Hofstedu, je dio mentalnog softvera koji usvajamo tokom prvih desetak godina života, socijalizacijom tokom djetinjstva i mladosti u porodici i školi. To je period kada usvajamo i razvijamo većinu naših bazičnih vrijednosti, dok se organizacijska kultura usvaja kada su te vrijednosti već formirane i kada postanemo dio radne organizacije kao mladi (ili stariji) odrasli, pri čemu se na radnom mjestu socijaliziramo prema praksi organizacije čiji smo dio (Hofstede, 2005).

Društvene, nacionalne i rodne kulture koje djeca stiču u najranijoj mladosti su dublje ukorijenjene u ljudskom umu, trajnije su nego kulturni obrasci stečeni u školi, ili organizacione kulture stečene na poslu.

Na osnovu ranijeg određenja kulture, Hofsted organizacijsku kulturu definira kao „kolektivno programiranje uma koje razlikuje članove jedne organizacije od članova druge organizacije“ iz čega slijedi da je organizacijska kultura „karakteristika organizacija, a ne individua, iako se manifestuje pomoću verbalnih i neverbalnih ponašanja pojedinaca“ koji čine tu organizaciju, odnosno, zajednička je, uči se i stiče radom i socijalizacijom koja se razvija u određenoj organizaciji i razlikuje od kulture neke druge organizacije (Hofstede, 1998b; Hofstede, Hofstede, 2005: 27).

Prema tome, „nacionalne“ i organizacijske kulture treba razlikovati, jer iako su obje „kulture“, one nisu identični fenomeni i Hofsted ih određuje kao dva različita tipa kulture prema različitim vrijednostima i praksama, pri čemu su za nacionalnu kulturu ključne vrijednosti, dok su za organizacijsku ključne prakse, odnosno, rituali, heroji i simboli.

1.3. Dimenzije nacionalne kulture Gerta Hofsteda

Teorija dimenzija kulture Gerta Hofsteda predstavlja okvir za međukulturalnu komunikaciju, koju je razvio opisujući efekte kulture društva na ponašanje i vrijednosti članova društva. Hofsted je razvio originalni model kao rezultat korišćenja faktorske analize za ispitivanje rezultata globalnog istraživanja vrijednosti zaposlenih od strane IBM-a između 1967 i 1973. godine.

U teoriji, izdvaja četiri dimenzije na osnovu kojih se mogu analizirati kulturne vrijednosti: distanca moći, individualizam-kolektivizam, izbjegavanje neizvjesnosti, i muškost - ženskost.

Kasnije, na osnovu brojnih istraživanja, dodaje petu dimenziju pod nazivom dugoročna orijentacija.

Hofstedov rad u ovoj oblasti predstavlja značajan doprinos u međukulturnoj psihologiji i u oblastima koje se odnose na međunarodno poslovanje i komunikaciju. Teorija se široko koristi u mnogim oblastima kao paradigma za istraživanje, posebno u međukulturnoj psihologiji, međunarodnom menadžmentu i međukulturnoj komunikaciji.

On je inspirisao niz drugih značajnih međukulturnih studija vrijednosti, kao i istraživanja drugih aspekata kulture. Za naše istraživanje značajne su osnovne četiri dimenzije.

Distanca moći - dimenziju ovog modela autor definira kao opseg u kojem manje moćni članovi porodice, grupe, društva, organizacija i institucija prihvataju i očekuju da se moć nejednako distribuira. Ova dimenzija se manifestira tako da se nivo nejednakosti prihvata u porodici, grupi, radnoj organizaciji, društvu jednako i od sljedbenika i od vođa. Na osnovu ove dimenzije možemo procijeniti kako je u nekoj kulturi riješen problem socijalne nejednakosti, kako je riješen problem nejednakosti i odnos prema autoritetu.

Istraživanja pokazuju da u situacijama gdje imamo visok stepen *distance moći* djeca ne postavljaju pitanja o odlukama, prihvataju roditelja kao nekoga ko ima moć, zaposleni imaju samo poslovni odnos sa nadređenima, primaju naređenja čak i ako se ne slažu sa odlukama. Društva sa niskom distancom moći imaju opuštenije odnose u porodici, postoji uvažavanje mišljenja, hijerarhija nije izražena. Na radnom mjestu, u društvima sa niskom distancom moći, velika je vjerovatnoća da će zaposleni individualno prići svom nadređenom s određenim problemom i nedoumicama, dok će nadređeni uvažiti njegovo mišljenje i poraditi na rješavanju problema.

Nejednakost se može javiti u pogledu mentalnih i fizičkih karakteristika, socijalnog statusa, bogatstva, moći, prava itd. Indeks distance moći za pojedinačne zemlje (numerička oznaka njenog položaja na dimenziji kulture) određen je na osnovu prosječne vrijednosti odgovora na pitanja. Pitanja se tiču mjere u kojoj se podređena osoba boji da izrazi neslaganje sa nadređenim licem, načina na koji nadređena osoba donosi odluke odlučivanja. Visok indeks distance moći postižu stanovnici arapskih zemlja, zatim Venecuela, Meksiko, Filipini, Panama, Gvatemala.

Zemlje kod kojih je indeks distance moći najmanji su Švajcarska, Finska, Norveška, Švedska, Irska, Novi Zeland, Danska, Izrael i Austrija.

Istraživanja su pokazala da se Srbija ubraja u zemlje sa visokim skorom na dimenziji distanca moći (86), što znači da ljudi prihvataju hijerarhijski poredak, ne zahtijevaju dodatno opravdanje, jednostavno prihvataju da svako ima svoje mjesto u društvu. Hijerarhija je visoko izražena počev od porodice kroz poštovanje, poslušnost prema starijima.

Isti odnos nastavlja se u školi kroz poštovanje autoriteta nastavnika, u radnim organizacijama kroz uvažavanje mišljenja poslodavca i nadređenih.

Hofsted (2001) navodi karakteristike koje ukazuju na ekstremno nizak nivo distance moći do visoko izraženih karakteristika koje ukazuju na nejednakost među članovima društva. Navodimo samo neke od brojnih karakteristika društava sa visokom ili niskom distancom moći. U društvima sa visokom distancom moći nejednakost je izražena, a od podređenih se očekuje poslušnost. U društvima sa visokom distancom moći djeca se uče poslušnosti, stariji se poštuju bez pogovora, obrazovanje je usmjereno na nastavnike, podređeni nemaju slobodu odlučivanja, raspodjela dobara u društvu neravnomjerno je raspodjeljena.

U društvima sa niskom distancom moći, nejednakost je svedena na minimum. Roditelji se ophode prema djeci kao prema sebi jednakim, poštovanje dobija svako ko zasluži da ga poštuje, nezavisno od godina starosti, obrazovanje je usmjereno na djecu, a ne na nastavnike, u radnim organizacijama ne postoje podređeni, a raspodjela dobara je ravnomjerna uz poštivanje određenih kriterija važećih za sve pripadnike društva.

Individualizam/ Kolektiviizam je druga dimenzija nacionalne kulture koju Hofsted navodi kao veoma značajnu za razumijevanje kulturnih razlika.

Ova dimenzija objašnjava nivo i način do kojeg su pripadnici društva integrisani u grupe. U individualističkim kulturama, veze među pripadnicima društva su fleksibilne i slabe. U ovim društvima gdje je visoko izražen individualizam privatnost se cijeni, a od pojedinaca se očekuje da prije svega brinu za sebe i užu porodicu, uspjeh pojedinca cijeni se i motiviše, individualni uspjeh je važniji od grupnog. Suprotno, u kolektivističkim kulturama pripadnici društva su od rođenja integrisani u snažno povezane grupe, često proširene porodice, koje nastavljaju štititi jedni druge uz безусловnu odanost (Katunarić, 1996: 25-26).

Individualizam je visoko izražen u Sjedinjenim Američkim Državama, Holandiji, Kanadi, Velikoj Britaniji, Australiji i u većini zapadnoevropskih država. U ovim državama težište se stavlja na individualna dostignuća, orijentacija je prije svega na sebe. Hofstedovo istraživanje na području bivše Jugoslavije ukazuje na nizak indeks na skali individualizacije, što ukazuje na izražen kolektivizam (Srbija 25, Hrvatska 33, Slovenija 27). U tom periodu, Jugoslavija se nalazila na 27 mjestu.

U ostalim dijelovima svijeta kolektivizam, kao dimenzija, je izražen u Kini, Japanu, Koreji, Tajvanu, Peru, Kostariki, Pakistanu, Indoneziji, Kolumbiji, Venecueli, Panami, Gvatemali i zemljama bivšeg socijalističkog uređenja. U ovim kulturama prisutan je visok stepen kohezije unutar porodice, organizacije, grupe.

U individualističkim društvima preovladava „Ja“ svijest, pravo na privatnost, očekuje se i poštiva lično mišljenje, svrha obrazovanja je kako učiti, zadatak preovladava nad odnosom.

U kolektivističkim kulturama preovladava „Mi“ svijest, privatnost nije prioritet, grupa je bitna, mišljenje grupe je iznad mišljenja pojedinca, svrha obrazovanja je učenje kako se radi, odnos preovladava nad zadatkom.

Treća dimenzija kulture je „muževnost ili “ženstvenost“ (*maskulinitet/feminitet*). Potrebno je naglasiti da se objašnjenje ne odnosi na stavove i karakteristike pojedinaca već se odnosi na cijelo društvo, a manifestira se kroz podjednako prihvatanje jednakosti, vrijednovanja naklonosti prema drugima.

U maskulinitet kulturama postoji razlika u prihvatanju i značaju općih vrijednosti, rezultata rada, položaja, vrijednovanja uspjeha na gotovo svim poljima počev od porodice. Kulture koje su „muževnije“ karakteriše ambicioznost, želja za uspjehom, slabiji naglasak na odnose sa drugima.

U periodu sprovođenja istraživanja, visok stepen maskuliniteta zabilježen je kod stanovnika Japana, Sjedinjenih Američkih Država, Tajlanda, Koreje, Portugalije i država Srednjeg Istoka. U tom periodu, na osnovu Hofstedovog istraživanja, Jugoslavija je bila na sredini, osim Slovenije, koja pokazuje nizak nivo maskuliniteta (Milošević, 2013).

U ženstvenim kulturama članovi društva su brižniji, skromniji, nenamjetljivi, religija ima veliki utjecaj na ponašanje pojedinca, a očuvanje međusobnih odnosa je bitna stavka u međuljudskim i poslovnim krugovima. U takozvanim „ženskim“ društvima postoji minimalna emocionalna i socijalna diferencijacija uloga između spolova.

U ženskim kulturama postoji manje prepreka i predrasuda prema napredovanju žene unutar porodice, zatim postoji ravnoteža između porodice i posla.

U kulturama koje cijene „muške“ vrijednosti ulogu žene u društvu prati tradicionalna konotacija koja utječe na prevashodno viđenje žene vezane za porodicu.

U „muškim“ kulturama postoji maksimalna emocionalna i socijalna diferencijacija uloga između spolova, muškarci trebaju biti uporni i ambiciozni, rad provladava nad porodicom, očevi se bave činjenicama, a majke osjećanjima, djevojke plaču, momci ne, malo je žena na mjestima rukovodioca, u politici i mjestima odlučivanja. Na poslovnom planu, poslovni ljudi će biti skeptični prema ulozi žene kao vođe organizacije ili pregovaračkog tima. Po visini indeksa maskuliniteta izdvajaju se Jamajka, Irska, Meksiko, Švajcarska, Italija, Venecuela, Austrija. Nasuprot njima su Portugalija, Čile, Finska, Jugoslavija, Kostarika, Danska, Holandija, Norveška i zemlja sa najnižim indeksom maskuliniteta, Švedska. *Izbjegavanje neizvjesnosti* – označava nivo do kojeg pojedinac u društvu osjeća nelagodu u suočavanju s neizvjesnošću i neizvjesnim situacijama. Ova dimenzija pokazuje kako i na koji način se društvo nosi s činjenicom da je budućnost nepredvidiva i da ju je nemoguće kontrolirati.

Pripadnici kulture koji postižu visoke skorove na dimenziji izbjegavanje neizvjesnosti poštuju rigidne običaje i vjerovanja, ne tolerišu nepredvidljive situacije, preferiraju formalizaciju, standardizaciju, kao i hijerarhiju koja u društvu treba da obezbijedi stabilnost i uređenost. U kulturama gdje je visoko izbjegavanje neizvjesnosti, postoji otpornost prema drugačijem i novom ponašanju, načinu življenja i promjenama. Neizvjesnost se doživljava kao opasnost, često je prisutan stres, anksioznost, subjektivno zdravlje je na niskom nivou.

U kulturama sa niskim indeksom izbjegavanja neizvjesnosti na promjene i nesigurnost se gleda kao na izazov, prihvataju se bez straha.

Visok indeks izbjegavanja neizvjesnosti karakterističan je za Japan, Salvador, Belgiju, Urugvaj, Gvatemalu, Portugal i Grčku. Zemlje sa niskim indeksom neizvjesnosti su Indija, Malezija, Velika Britanija, Irska, Hong Kong, Švedska, Danska, Jamajka. Srbija sa svojim skorom od čak 92, na ovoj dimenziji, predstavlja zemlju sa veoma visokim nivoom izbjegavanja neizvjesnosti.

Dimenzije kulture ne možemo posmatrati izolovano od drugih utjecaja, one nam mogu pomoći u razumijevanju i upravljanju složenom realnošću našeg društvenog svijeta.

Nove tehnologije doprinose gubljenju nekih karakteristika kulture što utječe na način življenja. Pod utjecajem globalizacije društva postaju međusobno slična. Globalizacija utječe na „male“ kulture i dovodi do „brisanja“ razlika koje postoje.

1.4. Praktična primjena teorije Gerta Hofsteda

Gert Hofsted u svom radu bavi se proučavanjem utjecaja kulture na život i rad, te razlikama u funkcionisanju ljudi u različitim dijelovima svijeta. Model Hofsteda daje uvid u sopstvenu kulturu, pruža mogućnost upoznavanja sa kulturnim razlikama, jer ono što se može smatrati savršeno prihvatljivim i prirodnim u jednoj kulturi, može biti zbunjujuće ili neprihvatljivo u drugoj kulturi.

Godine 1965. Hofsted je osnovao odjeljenje za istraživanje kadrova IBM (International Business Machines) Europe. Između 1967 i 1973 godine, sproveo je veliko istraživanje o nacionalnim razlikama u vrijednostima ove multinacionalne korporacije, ispitujući 117.000 IBM-ova zaposlenih u različitim zemljama. Istraživanje je započeto prvo u 40 zemalja, a potom je prošireno na 50 zemalja i 3 regiona. Ova teorija je bila jedna od prvih kvantifikacionih teorija koje se mogu koristiti za objašnjenje razlika između kultura kroz četiri primarne dimenzije: distanca moći, individualizam/kolektivizam, izbjegavanje nesigurnosti i muškost/ženstvenost.

Da bi se potvrdili raniji rezultati iz IBM (International Business Machines) radne organizacije koja je u to vrijeme bila jedna od najvećih multinacionalnih svjetskih organizacija za proizvodnju elektroničke opreme, nastavljeno je istraživanje, ali prošireno na različite populacije. Šest međunarodnih istraživanja uspješno je sprovedeno između 1990. i 2002. godine.

Bond, M.H i sar.(1987) su sproveli studiju među studentima u 23 zemlje. Rezultati ovog istraživanja doveli su do toga da Hofstede dobije novu, petu dimenziju kulture: dugoročna orijentacija koja se u početku zvala konfučijanska dinamika; 2010. godine istraživanja ove dimenzije kulture proširena su na 93 zemlje.

Analiza istraživanja svjetskih vrijednosti 93 zemlje takođe je dovela Gerta Hofsteda da identifikuje šestu, posljednju dimenziju: popustljivost nasuprot uzdržljivosti.

Dugoročna naspram kratkoročne orijentacije odnosi se na spremnost pripadnika kulture da prihvate odloženo zadovoljavanje svojih materijalnih, društvenih i emocionalnih potreba.

Drugim riječima, “dugoročna orijentacija predstavlja osnaživanje vrlina orijentisanih na buduće nagrade, konkretno, istrajnosti i strpljivosti. Suprotno od dugoročne orijentacije je kratkoročna orijentacija, koja predstavlja stepen spremnosti da se poštuje prošlost i sadašnjost, konkretno, poštovanje tradicije, ‘čuvanje obraza’ i ispunjavanje društvenih obaveza koje su u skladu sa kulturom i zahtjevima društva uopšte (Hofstede, 2001: 359).”

Rezultati istraživanja kojim su obuhvaćene brojne privatne radne organizacije u Danskoj i Holandiji ukazuju na sličnosti prema četiri dimenzije kulture gdje pokazuju nizak nivo distance moći, visok nivo individualizma, izrazitih ženstvenosti i nizak nivo izbjegavanja nesigurnosti. Ova studija pokazala je da postoje razlike prema njihovim praksama.

Brojna istraživanja ukazuju na značaj poznavanja kulturoloških razlika u poslovnom svijetu. U poslovnom kontaktu, kada se pregovara u zapadnim zemljama, cilj je raditi na međusobnom razumijevanju, dogovoru i rukovanju. Rukovanje je kulturni signal, predstavlja kraj pregovora i početak zajedničkog rada. U zemljama Bliskog istoka ugovaranju poslova prethodi mnogo pregovora, prisnije komunikacije, dok u pregovorima u kineskom i kanadskom poslovnom svijetu taj proces se drugačije odvija. Kanađani žele bez mnogo formalnosti postići sporazum i potpisati ugovor, a kineski pregovarači žele da potroše više vremena za neposlovne aktivnosti, razgovore i gostoprimstvo sa preferiranjem protokola i forme kako bi prvo uspostavili odnos (Parkes et al., 2001: 5).

Model od četiri dimenzije je veoma koristan u međunarodnom marketingu, jer definira nacionalne vrijednosti ne samo u poslovnom kontekstu već i uopšteno. Marieke de Mooij je proučavao primjenu Hofstedovih otkrića u oblasti globalnog brendiranja, strategije oglašavanja i ponašanja potrošača, odnosno, kako kompanije pokušavaju prilagoditi svoje proizvode i usluge lokalnim navikama i preferencijama tržišta.

Na primjer, ako želite da prodate automobile u zemlji gdje je izbjegavanje neizvjesnosti visoko, trebate naglasiti njihovu sigurnost, ako želite reklamirati mobilne telefone u Kini, poželjno je pokazati kolektivno iskustvo, dok u SAD možete pokazati kako pojedinac koristi telefon za uštedu vremena i novca. Na osnovu poznavanja ovih dimenzija kulture, u međunarodnim kompanijama, menadžeri mogu pružiti obuku svojim upošljenicima kako bi bili osjetljivi na kulturne razlike radi uspješnog poslovanja.

Razumijevanje kulturnih dimenzija može povećati uspjeh u pregovorima i smanjenju frustracije, ostvarenje profita.

Kvantifikacija kulturnih dimenzija nam omogućava da napravimo međuregionalna poređenja i formiramo sliku o razlikama između, ne samo zemalja, već i čitavih regiona. Na primjer, u kulturnom modelu mediteranskih zemalja dominira visoki stepen prihvatanja nejednakosti, uz opasnost od neizvjesnosti koja utječe na njihov izbor. Što se tiče individualizma, mediteranske zemlje se uglavnom karakterišu umjerenim nivoima individualističkog ponašanja. Isto važi i za muževnost. Buduća orijentacija stavlja mediteranske zemlje u srednji položaj i pokazuje prednost za vrijednosti popustljivosti.

Značajan doprinos Hofstedovog rada je prvenstveno u poslovnoj sferi, ali teorijski doprinos je značajan i u proučavanju pojedinca, manjih grupa, porodice (Hofstede, 1998b: 482; Hofstede, Hofstede, 2005: 288).

Formiranje vaspitnih stilova podliježe utjecaju brojnih faktora kao što su uvjerenja roditelja, iskustva, transgeneracijskog prenošenja, uslova življenja, obrazovanja i naravno osobina ličnosti obje strane u vaspitnom procesu. Brojna istraživanja pokazuju da su roditeljska uvjerenja pod snažnim utjecajem okruženja, tj. pod utjecajem kulture, pripadnosti etničkoj ili socijalnoj grupi (Lansford et al, 2011a; Melendez, 2005; Suizzo et al, 2008; Ziehm et al., 2013). Bornstein (2013: 258-265) ističe da se kultura sastoji od različitih normi, ideja, vrijednosti, ponašanja određenih grupa ljudi; Sigel i mekGilikadi-de Lisi (Sigel & McGillicuddy-De Lisi, 2002: 485-508) konstatuju da roditeljska uvjerenja mogu biti različita, ona su endemska i svojstvena su određenoj kulturi kojoj pripadaju.

U istraživanju sprovedenom u SAD prikazana je povezanost dimenzija kulture i vaspitnih stilova. Rezultati ukazuju na značajnu povezanost autoritarnog vaspitnog stila roditelja sa nižim socioekonomskim statusom, kod roditelja etničkih manjina (Smetana, Ahmad, 2017: 19-25).

Autoritarno roditeljstvo u ovim uslovima tretira se kao zaštitničko (Zhou et al., 2014: 202-212).

Za kineske roditelje karakteristična je strogost majki, koje su takođe okarakterisane kao stroge prema djeci oba spola (Chua, 2011: 379). Arapski roditelji na Bliskom Istoku su takođe opisani kao autoritarni, sa izraženom kontrolom ponašanja, kažnjavanjem djece. Ove studije pružaju određenu podršku za tvrdnju da su komponente autoritativnog roditeljstva korisne za razvoj djece i adolescenata u ovim kulturama (Smetana, Ahmad, 2017: 19-25).

Istražujući primjenu i značaj Hofstedovog modela nacionalne kulture, nalazimo istraživanja u oblasti obrazovanja i međukulturalne komunikacije u nastavnom procesu. Sredinom dvadesetog stoljeća međukulturalna pedagogija poklanja sve veći značaj ovom problemu sa željom da se ukaže na kulturne razlike u učionici (Lado, 1957; Rian, 2013; Chan, 1999). Hofsted i Minkov (2010) ukazuju na mogućnost primjene Hofstedovog modela na razlike u očekivanjima u učionici i normama ponašanja.

Kortazi i Jin (Cortazzi & Jin, 2011: 1) koriste termin „kulture učenja“ upućujući na ovaj fenomen, sa sljedećom definicijom: „Kultura učenja, kao koncept, sugerira da je učenje kulturno: članovi različitih kulturnih zajednica imaju različite preferencije, očekivanja, interpretacije, vrijednosti i vjerovanja o tome kako učiti ili kako podučavati“. Kada su ljudi odrasli u datoj kulturnoj zajednici, njihovo razumijevanje strategija učenja i norme u učionici će odražavati norme te zajednice (Charlesworth, 2009).

Ove norme su često podsvjesne (Li, 2013), ljudi mogu imati svoje pretpostavke o učenju, a ne univerzalne istine. Lado (1957) ovaj problem vidi kao kulturne razlike koje mogu biti pogrešno shvaćene od strane nastavnika „ako ignorišemo ove kulturne razlike, pogrešno ćemo procijeniti naše komšije“. Pogrešno viđenje ili neuočavanje kulturnih razlika mogu biti ozbiljna prepreka i za učitelje i za učenike u multikulturalnim učionicama (Daiz, Lasagabaster, & Sierra, 2013; Kumar & Parveen, 2013). Baveći se međukulturalnom pedagogijom, Čita-Tegmark i saradnici (Chita- Tegmark et al., 2012) ukazuju, takođe na značaj kulture iz koje neko dolazi i rezultat usvajanja novog znanja na osnovu razmatranja i poznavanja konteksta u kojem se učenje dogodilo u prošlosti (Lado, 1957: 8).

Kultura, kao sistem zajedničkih značenja za sve pripadnike zajednice sa svim normama i vrijednostima utječe na ponašanje, na odgoj, razvoj i odrastanje.

Upotrebom Hofstedovih dimenzija nacionalne kulture omogućava se sistematično razumijevanje kako kulturne vrijednosti posredno oblikuju ponašanje roditelja te da li se javljaju međukulturalne razlike u roditeljskim stilovima i zadovoljstvu životom kod mladih. Analiziranje utjecaja dimenzija kulture na život pripadnika dva ili više naroda sličnog jezika, pisma, različitih religija, kulture, tradicije koji nekoliko stoljeća dijele zajednički prostor, potpuno je logično preplitanje njihovih kultura. U tom dodiru i miješanju osobenosti može nastati jedna potpuno nova kultura bliska i svojstvena i jednom i drugom narodu. Kultura nesumnjivo utječe na više oblasti života, često postaje trajna veza tih naroda. Vremenom dosta toga postaje zajedničko, i srpsko i bošnjačko, a Sandžak je tako postao dio jedne velike civilizacije.

Korjeni ostaju, teži se očuvanju svega dobrog iz svake kulture, ali ipak nastaje novi civilizacijsko-kulturni krug koji utječe na pojedinca, porodicu, zajednicu.

2. VASPITNI STIL

Uloga roditelja jedna je od najbitnijih uloga u životu čovjeka, povlači sa sobom mnogo nedoumica, mudrosti i dilema oko pitanja da li smo na pravi način odgovorili zahtjevima odgoja i vaspitanja. Roditelji ulažu mnogo truda, pažnje i topline prema djeci i kada na kraju vide pozitivne rezultate tog složenog procesa bivaju nagrađeni osjećajem najjačeg zadovoljstva.

Porodica ima nezamjenjivu ulogu u odgoju i vaspitavanju djece. Sama porodica, odnos njenih članova i atmosfera koja vlada u njoj, vrši transgeneracijski prijenos stavova i vrijednosti unutar jedne porodice koja će imati utjecaja na globalnom nivou u očuvanju djeteta i čitavog društvenog poretka. Utjecaji kojima je dijete izloženo od strane roditelja i okoline, od samog rođenja, na direktan ili indirektan način kroz ljubav, brigu, kontrolu njegovog ponašanja doprinose oblikovanju ličnosti djeteta.

Jedna od brojnih i značajnih uloga porodice je i „učenje kulturi“ tj., priprema potomstva za život u društvenoj zajednici. Vaspitnim postupcima prenosimo određene obrasce ponašanja, koji su uslovljeni kulturom i kao takvi neophodni su za integraciju djeteta u društvo. Vaspitni ciljevi i postupanja roditelja određeni su obrascima karakterističnim za određenu kulturu koji su podložni promjeni usled razvoja društva, o čemu svjedoče mnoga kroskulturalna istraživanja (Matejević, 2012: 128–141). Roditelji, da bi postigli te ciljeve, moraju znati da odaberu i prilagode vaspitne stilove da bi lakše došli do željenog cilja. Svakim novim proučavanjem vaspitnih stilova dobijamo nove rezultate jer su oni pod utjecajem svih pratećih promjena u društvu.

Vaspitni stil se formira veoma rano. Dijete ga usvaja kao model roditeljskog ponašanja, a reakciju djeteta roditelji doživljavaju kao pozitivno ili negativno potkrepljenje za svoje postupke. Dakle, moglo bi se reći da su vaspitni stilovi dvosmjerni proces. Odabir vaspitnog stila ima veoma važnu ulogu i utjecaj na stvaranje slike o sebi, odnosu prema drugima, prema budućem životu kod djece. Primjenom odgovarajućeg vaspitnog stila roditelj će na odgovarajući način ostvariti svoje vaspitne ciljeve, pritom graditi dobre odnose sa djetetom, graditi uzajamno povjerenje, uvažavanje, emocionalni odnos.

Emocionalni činilac (ljubav, mržnja, nježnost, hladnoća) smatra se najvažnijom komponentom vaspitnog stila roditelja.

Vaspitavanjem starija generacija prenosi dominantne društvene vrijednosti i obrasce, čime pokušava da trajno poboljša strukturu psihičkih dispozicija djece ili drugih ljudi ili da održi njihove komponente ocijenjene kao vrijedne, zadrži i spriječi nastajanje dispozicija koje su ocijenjene kao loše (Todorović, 2005).

U priručniku "Škola za roditelje" (Medić, Matejić, Vlaović, 1997: 153) navodi se da vaspitni stil predstavlja „način vaspitanja i podizanja djeteta u kome se izdvajaju tri osnovna elementa: a) emocionalna obojenost (na dimenziji topli ili hladni odnosi); b) dominantna pozicija: autoritarna ili popustljiva; c) podijeljena roditeljska odgovornost (partnersko roditeljstvo ili preuzimanje vaspitne uloge od strane jednog roditelja; u našoj kulturi je to najčešće majka)".

Vaspitni stil je pod utjecajem brojnih faktora, počev od ličnosti onog ko vaspitava, ličnosti djeteta ali i utjecaja tradicije, kulture, religije. U zavisnosti od navedenih i brojnih drugih faktora odabir i način vaspitnih mjera može biti sproveden kroz kazne, nagrade, uskraćivanje ljubavi i pažnje, zanemarivanje (Bogojević, 2002; Matejević, 2008). Stil roditelja treba da se prilagodi djetetu, njegovim osobinama ličnosti i ponašanju. Za određenu grupaciju djece strogoća i princip kažnjavanja neće biti efikasan, dok je za drugu ovo jedini ispravan pristup koji može biti djelotvoran i davati rezultate. Tolerantnost je veoma važna osobina koja se uči još u djetinjstvu, uz pomoć koje osoba na zdrav način uspostavlja komunikaciju sa drugima i održava prijatne međuljudske odnose. Ako djeca u svom ponašanju pokazuju tolerantnost, velika je vjerovatnoća da će takva biti i u odrasloj dobi. Matejević naglašava važnost odgovarajućeg stila koji podrazumijeva dosljednost, istrajnost, usaglašenost oba roditelja, na taj način će se uspostaviti odgovarajući odnosi sa djetetom (Matejević, 2000 prema Šindić, 2009).

Pod vaspitnim stilom roditelja podrazumijevaju se relativno dosljedni načini ponašanja roditelja, kojima se uspostavljaju ukupni odnosi sa djecom. Vaspitni stil roditelja može biti: 1) autoritarni vaspitni stil u okviru kojeg se može govoriti o toplo-ograničavajućem i hladno-ograničavajućem vaspitnom stilu; 2) autoritativni vaspitni stil kao toplo usmjeravajući; 3) liberalni vaspitni stil u okviru kojeg se može govoriti o toplo-popustljivom i hladno-popustljivom vaspitnom stilu.

Predloženi model ustvari sadrži dvije dimenzije vaspitanja i jedan takođe veoma važan aspekt vaspitnog stila roditelja — partnersko roditeljstvo (Lacković-Grgin, Opačić, 1982: 115-126).

U pedagoškoj literaturi navodi se da na vaspitni stil utječe ličnost vaspitača i vaspitavanog, iskustvo u vaspitavanju, pedagoške kulture, vaspitni uslovi, životne filozofije i pogled na svijet (Pedagoški leksikon, 1996; Pedagoški rječnik, 1997).

Savremenu porodicu možemo posmatrati kao socijalnu grupu ili subsistem jednog šireg socijalnog sistema na koju utječu zajednica, kultura, nacija, država ali i individualne karakteristike članova porodice. Svi ovi faktori utječu na formiranje vaspitnog stila roditelja (Mitić, 1997).

Svaka porodica razvija obrasce interakcije unutar porodice, karakteristične samo za tu porodicu. Na vaspitni proces utječu osobine ličnosti roditelja, osobine ličnosti djeteta, autoritet roditelja zasnovan na zrelosti i spremnosti za obavljanje funkcije roditeljstva, spol roditelja, obrazovanje roditelja, model ponašanja roditelja kao i lična očekivanja roditelja.

Objašnjenje individualnog karaktera roditeljstva predstavlja Belski (Belsky, 1984) na osnovu procesnog modela determinanti roditeljstva. Navodi tri ključna činioca determinanti roditeljstva: individualne karakteristike roditelja (ličnost roditelja), individualne djetetove potrebe (djetetove karakteristike), kontekstualne uslove kao što su roditeljska profesija, bračni odnosi i društveni odnosi s drugim ljudima (Belsky, 1984: 83).

Osobine ličnosti roditelja predstavljaju najvažniji činilac roditeljstva. Među najznačajnijim psihološkim osobinama roditelja navodi se samopouzdanje i samoregulacija ponašanja roditelja, ekstravertiranost, ugodnost, savjesnost i otvorenost prema iskustvu te nizak nivo neuroticizma (Belsky, 2008). Osobnosti ličnosti roditelja utječu na način rešavanja problema, na način na koji će se nositi s izazovima roditeljstva.

Belski ističe važnost vlastitog iskustva roditelja kojeg je roditelj stekao u ranom djetinjstvu u vezi sa svojim roditeljima. Među generacijski prijenos vrijednosti i ponašanja pokazuje se veoma važnim zato što iskustva stečena u ranom djetinjstvu mogu odrediti kvalitet budućeg roditeljstva, roditeljskog ponašanja i djelovanja kao modela učenja ponašanja djece.

Belski (1984) tvrdi da su podjednako važni i kontekstualni uslovi u kojima se nalazi porodica, kao i djetetove karakteristike. Individualne karakteristike djeteta kao što su temperament, spol, uzrast i sposobnosti djeteta utječu na roditeljsko ponašanje.

Uslovi podrške predstavljaju faktore koji utječu na psihološko stanje pojedinca, pozitivno su povezani sa roditeljskim funkcionisanjem.

Svaki oblik podrške utječe na roditeljsko ponašanje neposredno i posredno koja se može pružiti kao društvena podrška, emocionalna i praktična. Kontekstualni uslovi mogu biti izvorom stresa ili potpore; određuju osjećaj sigurnosti i opuštenosti roditelja ili osjećaj egzistencijalne nesigurnosti (Belsky, 1984). U ovom slučaju, misli se na ekonomski status i sigurnost, kvalitet života uopće.

2.1. Teorijski pristupi o vaspitnim stilovima roditelja

Polovinom XX stoljeća počinje se poklanjati posebna pažnja proučavanju vaspitnih stilova. Prve značajne rezultate i podjelu roditeljskih stavova prema djetetu dao je Kaner (prema: Piorkowska-Petrović, 1990: 170-180) izdvajajući četiri vrste stavova: prihvatanje i ljubav, javno odbacivanje, pretjerani zahtjevi i pretjerana briga. Na osnovu dobijenih rezultata ispitivanjem odnosa roditelj-dijete i ponašanje roditelja, izdvojeno je pet vrsta stavova roditelja prema djeci: usredsređenost na dijete i demokratsko vođenje; popustljivost; usklađenost odnosa roditelj-dijete; nespremnost za prijedloge.

Krajem pedesetih godina prošlog stoljeća Ro i Sigelman (Roe & Sigelman, prema Piorkowska-Petrović, 1990:72) predstavili su novi model kružnog oblika koji je sadržao jedanaest pojmova o odnosu roditelja prema djeci. Osnovni polovi ove podjele su hladan i topao odnos, gdje je hladan odnos roditelja povezan sa stavom izbjegavanja djeteta, odbacivanjem ili zanemarivanjem, dok se topao odnos održava kroz prihvatanje, sa manje ili više ljubavi u zavisnosti od raspoloženja majke. Oba odnosa se ogledaju u stavu emocionalne usredsređenosti na dijete na dva načina: pretjeranim zahtjevima ili pretjeranom zaštitom. Mana ovog modela se ogleda u tome što u odnosu na kasnije izrađene modele sadrži u nedovoljnoj mjeri pozitivne stavove roditelja prema djeci.

U svojim radovima Šeatfer (Schaefera, 1959) naglašava dvije međusobno nezavisne dimenzije vaspitanja: afektivna dimenzija i dimenzija kontrole. Afektivna dimenzija predstavlja emocionalni odnos prema djetetu i omeđena je polovima „toplo“ i „hladno“ ili odbijajuće i prihvatajuće vaspitanje.

Afektivna dimenzija predstavlja emocionalni odnos prema djetetu i omeđena je polovima „toplo” i „hladno” ili odbijajuće i prihvatajuće vaspitanje.

Dimenzija kontrole prikazuje dozvoljenu psihičku i fizičku slobodu i samostalnost djeteta koja je omeđena polovima „popustljivo” i „ograničavajuće” vaspitanje ili autonomnost i kontrola (prema: Piorkowska-Petrović, 1990: 143-155).

Popustljiv roditelj dopušta djetetu više samostalnosti i slobode. Popustljivost ne znači izostanak pravila i popuštanje dječjoj volji. Ovdje se pravila ponašanja propisuju i primjenjuju fleksibilno, uzimajući u obzir situaciju i osobine ličnosti djeteta. Kombinacijom ekstremnih tačaka afektivne i kontrolne dimenzije dobijaju se 4 vaspitna stava: toplo-popustljiv, toplo-ograničavajući, hladno-popustljiv i hladno-ograničavajući vaspitni stav (Matejević, 2007).

Genc (1988) kritikuje dvodimenzionalni model, jer je fenomen vaspitanja suviše kompleksan da bi se sveo na dvije dimenzije, tako da je Šefer 1965. god. izradio novi, kompleksniji model koji se sastoji iz tri dimenzije, odnosno, 12 opštih stavova (Piorkowska-Petrović, 1990). Predstavlja tri dimenzije koje imaju po dva pola (pozitivan i negativan), a između polova dvaju susednih dimenzija nalaze se po tri stava. Model sadrži sljedeće dimenzije: 1) prihvatanje-odbacivanje; 2) psihološka autonomija-psihološka kontrola; 3) slaba kontrola-čvrsta kontrola.

Na osnovu Šeferovog teorijskog koncepta, na osnovu kroskulturnih istraživanja, vaspitni stil roditelja predstavlja se jednom afektivnom dimenzijom roditeljskim prihvatanjem i odbacivanjem. On smatra da u svim kulturama postoji ponašanje roditelja koje djeca mogu doživjeti kao prihvatanje ili odbacivanje (Rohner, 1980). Prema Mekabi i Martin, vaspitni stil obuhvata dva elementa roditeljstva: prihvatanje i čvrstu kontrolu (Maccoby & Martin, 1983). Ove dvije dimenzije usmjerene su prema razvoju u zrelu ličnost djeteta, asertivnosti, pružanju podrške, uvažavanju potreba i zahtjeva djeteta. Čvrsta kontrola odnosi se na zadatke koje roditelji postavljaju djeci, kako bi ih integrisali u porodicu i društvo svojim zahtjevima, nadgledanjem, disciplinom i suprotstavljanjem dječijoj neposlušnosti kao i kontrolom dječijih impulsa (Baumrind, 2001: 61).

Makarović 1977. god. predstavlja model vaspitnih stavova majki (prema Todorović, 2005: 59) ugledajući se na Šeferov model. Za razliku od drugih ovaj model se više odnosi na ponašanje nego na emotivni odnos majke prema djetetu.

U centru pažnje je ponašanje majke u vršenju nadzora i primjenjivanju kazni i nagrada.

Ovaj model sadrži četiri vrste stavova majki prema djetetu:

- **monarhijski tip** – sva vlast je u majčinim rukama, koju ona sprovodi sa puno naklonosti prema djetetu, zahvaljujući čemu dijete sasvim prirodno prihvata njenu vodeću ulogu;
- **demokratski tip** – majka maksimalno stimulise nezavisnost i punu slobodu djeteta u njegovim poduhvatima, jer to smatra korisnim za dijete, ali mu i pruža pomoć kada smatra da je neophodna;
- **tiranijski tip** – majka posjeduje svu vlast kojom sputava dijete, koje je prinuđeno da postupa prema njenim željama i moralnim normama i služi majci kao sredstvo za postizanje njenih ciljeva;
- **anarhijski tip** – majka dopušta potpunu nezavisnost djeteta i ne pokazuje posebno interesovanje za njega, tako da često izbjegava razgovor i kontakt sa njim, pri čemu sebi omogućuje priličnu slobodu i primjenjuje negativne mjere nepovoljne po dijete.

Značajan doprinos proučavanju vaspitnih stilova dao je Zoran Milivojević (2007), predstavljajući stilove porodičnog vaspitanja kroz šest stilova poznatih kao „Mercedes“-model. Stil predstavlja kroz tri dimenzije koje imaju pozitivan utjecaj na razvoj socijalizacije i osamostaljivanja djeteta. Dimenzije su: 1. pohvale i nagrade, 2. kritike i kazne i 3. roditeljski zahtjevi. Svaka dimenzija stila predstavljena je jednim krakom u kružnom vizuelnom „Mercedes“-modelu. „Dužina svakog kraka na slici označava količinu onoga što je u toj dimenziji predstavljeno: roditeljskih zahtjeva, pohvala i nagrada, kritika i kazni. Kada predstavljamo idealno vaspitanje, sva tri kraka su jednake dužine – tada crtež podsjeća na znak poznate fabrike automobila, po kojoj je dobio ime. To bi značilo da idealni roditelji u približno jednakoj mjeri dijete pohvaljuju i nagrađuju ga, kritikuju i kažnjavaju (Milivojević, 2007: 114). Milivojević smatra da roditeljima dimenzije „Mercedes“-modela jasno i vizuelno prikazuje međusobni odnos roditeljskih funkcija kroz ravnomjerno odražavanje ovih dimenzija.

Aleksandra Šindić (2009) je proširila Milivojevićev „Mercedes“-model od šest stilova dodajući mu još tri forme stilova vaspitanja. Pošla je od dvije dimenzije: uslovnost – bezuslovnost pažnje, odnosno ljubavi koju roditelj pruža; ugodnost, pozitivnost pažnje (interakcije, emocionalno toplo) – neugodnost, negativnost pažnje koju roditelj pruža djetetu (emocionalno hladno) (Šindić, 2009).

U savremenoj literaturi često se spominju tri osnovna tipa odnosa roditelj-dijete i to: demokratski, autoritarni, permisivni, a neki autori govore i o četvrtom, nedosljednost u vaspitanju. Demokratsko vaspitanje odlikuje visoka kontrola, ali prilagođena uzrastu djeteta i praćena čestom verbalnom komunikacijom (Baumrind, 1967, 1971, 1996; Barber & Rollins, 1990; Maccoby i Martin, 1983, prema Jones, 1981; Lacković-Grgin, Opačić, 1982, prema Piorkowska-Petrović, 1990: 78). Pozitivno prilagođavanje u djetinjstvu i mladosti, kao i visoko školsko postignuće plod je podizanja djece u atmosferi prihvatanja (toplina, podrška, nega i ljubav) i čvrste kontrole (disciplina, nadgledanje).

Ono roditeljstvo koje nema ove kvalitete povezuje se sa problemima u ponašanju djeteta. Zanimljivo je i shvatanje da različito ponašanje između oca i majke (visok nivo prihvatanja od strane jednog roditelja i viši nivo čvrste kontrole od strane drugog roditelja) vodi pozitivnim adaptivnim ishodima u adolescentnom periodu (Todorović, 2005: 60).

2.2. Stilovi roditeljstva Dijane Baumrind

Razmatranje načina proučavanja roditeljskog ponašanja ne može biti potpuno bez prikaza rada Diane Baumrind. Rezultati istraživanja koje je sproveda sa svojim saradnicima su široko poznati, zbog (empirijski) zasnovane klasifikacije tipova roditeljstva, te zbog tvrdnje da najbolje razvojne mogućnosti za dijete postoje u okviru autoritativnog, a ne permisivnog stila roditeljstva. Baumrind i saradnici su ispitivali roditelje i djecu (u više navrata) koristeći i samo opise i procjene nezavisnih procjenjivača, tako da se dobijeni rezultati mogu smatrati dobro utemeljenim (Baumrind et al., 2010).

Baumrindova je rukovođila longitudinalnim istraživanjem čiji je glavni cilj bio rasvetljavanje odnosa autoriteta roditelja i razvoja optimalne kompetentnosti kod normalne djece (Family Socialization and Developmental Competence Project - FSP). U vrijeme počinjanja ove studije na polju odnosa roditelj-dijete dominirali su „na dijete usmjereni advokati permisivnosti“ (Baumrind, 1996: 90), koji su, polazeći od psihoanalitičkih premisa, prikazivali dijete kao psihički vrlo osjetljivo i hronično anksiozno pod utjecajem roditeljskih zabrana i zahtjeva.

Baumrindova je protiv takve nekritičke permisivnosti prema djetetu i navodi da, u njihovoj studiji, spremnost roditelja da istuku predškolca (misli se na blagu fizičku kaznu, *spanking*) nije razlikovala efikasne od neefikasnih roditelja, niti kompetentnu od disfunkcionalne djece (Baumrind, 1996: 91). U ovoj studiji roditelji su bili da „pljusnu“ svoje predškolsko dijete manje od jednom nedeljno. Na većem uzrastu vaspitni postupak se mijenja, fizičko kažnjavanje je vrlo rijetko primjenjivano.

Dijana Baumrind je jedan od autora čija bi teorija mogla najadekvatnije da objasni kako različite kombinacije kontrole i emocionalnosti produkuju nekoliko vaspitnih stilova koji su najšire prihvaćeni. Dakle, Dijana Baumrind roditeljsko ponašanje klasifikuje na osnovu dvije dimenzije: toplina/neprijateljstvo i visoka/niska kontrola.

Ona predstavlja model roditeljskog ponašanja prema djeci kroz tri vaspitna stila: autoritarnim, autoritativnim, permisivnim vaspitnim stilom (Todorović, 2005: 60).

Permisivni roditelji pokušavaju da se ponašaju nekažnjavajuće, prihvatajuće i afirmativno prema djetetovim impulsima, željama i akcijama. On (roditelj) se konsultuje sa njim (djetetom) o odlukama i daje objašnjenja za pravila koja važe u porodici. On postavlja malo zahtjeva za odgovornost u kući (kućne obaveze djeteta) i pravilno ponašanje. Predstavlja sebe djetetu kao izvor koji ono može da koristi kako želi, a ne kao ideal koji ono treba da podržava, niti kao aktivnu osobu koja je odgovorna za oblikovanje i mijenjanje njegovog tekućeg ili budućeg ponašanja.

Autoritarni roditelj pokušava da oblikuje, kontroliše i vrednuje ponašanja i stavove djeteta u skladu sa setom standarda ponašanja, obično apsolutnim standardima, formulisanim od strane višeg autoriteta. On (roditelj) vidi poslušnost kao vrlinu i preferira kažnjavajuće, nasilne mjere da bi kontrolirao samovolju djeteta, kada se djetetove akcije ili vjerovanja ne podudaraju sa onim što on misli da je ispravno ponašanje.

Autoritativni roditelj pokušava da usmjerava djetetove aktivnosti na racionalan, problem-orijentisan način. On (roditelj) ohrabruje razmjenu mišljenja, objašnjava djetetu razloge koji stoje iza pravila i traži da čuje njegove prigovore kada odbije da se složi. Vrednuju se i autonomna volja i počinovanje pravilima. Roditelj praktikuje čvrstu kontrolu u trenucima neslaganja sa djetetom, ali ne drži dijete zarobljeno ograničenjima.

Kasnije je izdvojen još jedan tip roditeljstva koji nije toliko razmatran kao prethodni tipovi: to je neangažovano ili nemarno roditeljstvo (uninvolved).

Ovi roditelji ispoljavaju nisku toplinu i nisku kontrolu prema djetetu, odnosno, najčešće ne obraćaju pažnju na ponašanja djeteta. Kod ovog tipa roditeljskog ponašanja, jedan (ili oba) roditelja su često odsutni od kuće ili preokupirani nečim drugim - radom, siromaštvom, sticanjem dobara, alkoholizmom, razvodom ili bolešću. Niko ne postavlja granice. Zanemarivanje je obično (samo) emocionalno.

Model vaspitnih stilova koje je razvila Dajana Baumrind i danas ima poseban značaj i utjecaj na razumijevanje roditeljskog ponašanja i odabira vaspitnog stila. Posebno se naglašava postojanost topline i kontrole kao relevantne u analizi odnosa između roditelja i djece u savremenoj porodici. Posebno je važno naglasiti da se roditeljski stilovi ne javljaju kao samostalni ili izolovani već ovi nastaju i oblikuju se pod utjecajem kulturoloških karakteristika, ekonomskih i drugih društvenih faktora. Savremena porodica se nalazi pred različitim izazovima današnjice koji zahtijevaju balans, fleksibilnost roditelja, usvajanje nove vaspitne prakse koja će biti prihvatljiva za dijete i za roditelje.

Specifične karakteristike dimenzija kulture koje postoje na području Sandžaka ili Raške oblasti odlikuju roditeljska očekivanja, vrijednosti i vaspitne stilove. S obzirom na specifičnosti ovih prostora smatramo da je značajno razmatrati Baumrindin model kroz prizmu kulturnih dimenzija da bismo obogatili teorijski okvir i ponudili edukativne programe koji su kulturno osjetljivi i relevantni za savremenu porodicu.

2.3. Kroskulturalna israživanja vaspitnih stilova

Istraživanja utjecaja kulture na vaspitne stilove predmet su interesovanja brojnih naučnih disciplina. Psiholozi su uglavnom razmatrali dimenzije roditeljstva koje su univerzalne i prisutne u svim kulturama. Topao odnos prema djeci je prihvatljiv u svim kulturama. Na osnovu brojnih kroskulturalnih istraživanja, na vaspitne stilove utječu normativi i običaji koji postoje u jednom društvu, prenose se sa generacije na generaciju kroz praksu podizanja djece u određenoj kulturi. Obrasci ponašanja koji su prihvatljivi u jednoj kulturi mogu biti odbačeni u nekoj drugačijoj kulturi što zavisi od karakteristika kulture, od razlika u pogledu vrijednosti, običaja, normi te kulture. Ako uzmemo u obzir da postoje individualističke i kolektivističke kulture, neće se na isti način vrijednovati npr. autoritativni vaspitni stil. Istraživanja pokazuju da roditelji u individualističkim kulturama više preferiraju autoritativno roditeljstvo, a u kolektivističkim kulturama autoritarno roditeljstvo, što ukazuje da se kulturološki sistemi vrijednosti reflektuju na vaspitne stilove roditelja.

U patrijarhalnim kulturama, otac treba da bude strog, pravičan, a majka blaga i podržavajuća. Od djeteta se očekuje bespogovorna poslušnost. Uglavnom, očevi u takvim društvima, ako žele očuvati moralne norme, poštovati pravila ponašanja moraju prema djetetu prevashodno biti strogi. Trebješanin navodi da u srpskoj patrijarhalnoj kulturi, koja važi za patrijarhalnu kulturu, majka i ostali članovi porodice mogu biti popustljivi prema djeci, dok otac mora biti strog (Trebješanin, 1991).

O važnosti i utjecaju kulture na roditeljsko ponašanje Sigel i mekGilikadi-De Lisi (Sigel, McGillicuddy-De Lisi, 2002: 425-442) ističu da je kultura kao prozor u razumijevanju porijekla i razvoja vjerovanja roditelja da teže načinu odgoja djece po modelu predaka. Primjeri brojnih istraživanja potvrđuju značaj obrazaca koji postoje u određenim kulturama, pokazuju se kao dobri u jednoj kulturi, a u drugoj neprihvatljivi. Kao dobar primjer su dvije različite kulture u kojima se potpuno različito vrijednuju određeni vaspitni stilovi. U kanadskoj kulturi naglasak je na autonomiji, individualnosti i odlučnosti koja se smatra socijalnom zrelošću mladih.

Čao (Chao, 1994) u svojoj studiji navodi da je kinesko roditeljstvo često opisivano kao kontrolišuće, autoritarno, restriktivno ali daje dobre rezultate u školskom učenju kod djece dok u kanadskoj ne daje dobre rezultate.

Bornstein i saradnici (Bornstein et al., 1998) navode razlike kod sedam kultura i razlike u vaspitnim normama i ciljevima. Izrazitu roditeljsku autoritarnost zabilježenu u argentinskom društvu uslovlila je opća politička i ekonomska nesigurnost u toj državi. Belgijsko društvo karakteriše visok stepen sigurnosti, prijateljski i demokratski odnos roditelja, što možemo razumjeti s obzirom na uređenje i sigurnost tog društva. U Francuskoj majke su te koje se oslanjaju na intuiciju, spontanost u odgoju djece. U japanskom društvu, ciljevi socijalizacije usmjereni su na postizanje zajedništva i skladnog grupnog identiteta sa naglaskom na razvoj, emocionalnu zrelost i samokontrolu, strpljenje, upornost. Suprotno tome, vaspitanjem u SAD se teži razvoju individualističkih vrijednosti. Koreja, Japan, Izrael, kao kolektivističke kulture, preferiraju autoritativni i autoritarni vaspitni stil (Chen & Kaspar, 2004).

Na osnovu navedenih istraživanja, možemo zaključiti da se odabir vaspitnog stila ne može posmatrati izdvojeno, već se mora sagledati u širem kontekstu, odnosno, moramo poznavati kulturu tog naroda.

Ako posmatramo vaspitne mjere o kojima se danas raspravlja, i one su pod utjecajem shvatanja o vaspitanju u određenim kulturama. Fizičko kažnjavanje u nekim zemljama je uobičajena pojava, a u nekim je izričito zabranjeno. Istraživanja pokazuju da je fizičko kažnjavanje djece zastupljenije kod pripadnika nižih slojeva društva, srednje klase, niže obrazovanih roditelja. Prema podacima studije Hefera i Keli (prema Baumrind et al., 2002) dvije trećine afričkih majki, pripadnica srednje i niže klase u Americi, prihvatilo je batine kao vaspitni postupak, u odnosu na samo jednu četvrtinu Evropljana. U doktorskoj disertaciji Jelene Opsenice, takođe nalazimo podatke brojnih kroskulturalnih istraživanja vaspitnih stilova, u kojima su ispitivane klasne razlike roditelja i njihov utjecaj na način podizanja djece. Roditelji srednje klase više prihvataju ravnopravne odnose i pristupačniji su sa svojom djecom nego li roditelji radničke klase, očevi iz radničke klase u manjoj mjeri su posvjećeni djeci od očeva iz srednje klase (Maceoby & Levina, prema Lindzey & Aronson, 1964). Prema Holdenu i Zambaranu (Holden & Zambaran, 1992) kažnjavanje djece može se objasniti kao povezanost sa historijskom prošlošću, borbenošću nekog naroda u nekoj kulturi.

Prema podacima istraživanja Unicefa iz 2010. godine 37% roditelja u Srbiji primjenjuje fizičko kažnjavanje u vaspitanju djece, što ukazuje na promjenu vjerovanja roditelja u odnosu na efikasnost fizičkog kažnjavanja.

Prema rezultatima jednog novijeg istraživanja (Matejević, Nikolić, 2013: 123-133) roditelji rijetko koriste fizičko kažnjavanje, kod očeva je to vaspitni postupak koji se nalazi na pretposlednjem mjestu, a kod majki na posljednjem mjestu.

Efektivnost određenih vaspitnih postupaka možemo razumjeti jedino u kontekstu obrazaca koji postoje u određenoj kulturi kroz normative i običaje u jednom društvu koji se reflektuju na praksu podizanja djece i zahtjeve za efikasno roditeljstvo (Matejević, 2012: 592-593).

Savremena porodica trpi utjecaje tranzicije, globalizacije, ekonomske krize i brojnih drugih faktora što ukazuje na probleme u funkcionisanju savremene porodice i savremenog društva. Sve ove promjene u društvu doprinose stvaranju obrazaca haotičnog porodičnog funkcionisanja (Matejević, 2009, 2012: 123-133), što se često ogleda kroz nepostojanje roditeljskog autoriteta i nedostatak sigurnosti koju porodica treba da pruži. Praksa roditelja mijenjala se tokom historijskog razvoja društva, savremeni roditelji su pod ogromnim pritiskom u pogledu odgovornosti u odnosu na način podizanja djece. Ranije generacije roditelja bile su prvenstveno odgovorne za zbrinjavanje i fizički opstanak i razvoj djece. Današnji roditelji su odgovorni za razvoj društvenih i intelektualnih sposobnosti djece, za moralni, socijalni, kognitivni razvoj.

Prema Ričardsonu (Richardson, 1993) roditeljstvo u savremenoj dobi dobija novi opis. U svojim radovima ukazuje na složenost i značaj roditeljskih kompetencija u modernoj dobi. Zahtjevi savremene porodice su složeni, praćeni zahtjevima savremenog načina življenja s jedne strane, a sa druge strane nalazi se izloženost utjecaju kulture i tradicije porodice koja je prisutna sa svojim pravilima.

Prema rezultatima istraživanja utjecaja dimenzija kulture na vaspitne stilove na uzorku ispitanika iz Novog Pazara i Raške, autorke Smailović i Mavrić (2021), kolektivizam je izraženiji na uzorku roditelja koji žive u Raški u odnosu na roditelje koji žive u Novom Pazaru. Raška je grad sa oko trideset hiljada stanovnika, što potvrđuje činjenicu da manji broj stanovnika pruža mogućnost međusobne povezanosti i usredsređenosti jednih na druge.

Takođe, u Raški su zastupljene porodice sa više generacija, tradicionalni odnosi su izraženiji nego u većim mjestima čime možemo objasniti razliku na dimenziji kolektivizam na poduzorku roditelja u Raškoj.

Ispitujući razlike na skali dimenzija kulture na uzorku roditelja iz Novog Pazara i Raške i dimenzija kulture mladih, ustanovljene su razlike na dimenzijama kulture: izbjegavanje neizvjesnosti, udaljenost moći i maskulinitet. Rezultati su pokazatelj da roditelji trpe utjecaj duboko ukorijenjenih vrijednosti karakterističnih za Balkan i Srbiju, što ne možemo reći da je karakteristično za nove generacije. Njihove vrijednosti su pod utjecajem vrijednosti zajednice kojoj pripadaju, sveukupnim dešavanjima u zajednici, ali sa naznakama promjena koje možemo primjetiti kroz određene dimenzije kulture. Visoko izražena udaljenost moći na uzorku roditelja pod uticajem je tradicionalnih shvatanja, shvatanje da moć mora biti neravnomjerno raspoređena, hijerarhija u porodici mora postojati, te da u društvu mora postojati hijerarhija koja često vodi potčinjenosti.

Značajno je pomenuti Radoman (2011) i istraživanje vrijednosnih orijentacija mladih (tradicionalizam, konzervativizam, nacionalizam i orijentacija prema nasilju u školama) u šest gradova u Srbiji (Beograd, Novi Sad, Kruševac, Zrenjanin, Niš i Novi Pazar) kojim potvrđuje da je tradicionalizam skoro pet puta manje izražen kod ispitanica i skoro četiri puta više liberalne/netradicionalne vrijednosti su izražene takođe kod ispitanica (Radoman, 2011: 247–268).

2.4. Osvrt na preobražaj porodičnih odnosa

Patrijarhalna porodica je jedan od najstarijih i najizrazitijih oblika porodične organizacije. Ovaj oblik porodice egzistira još od antičkog društva, danas se mogu naći ili prepoznati utjecaj tragova patrijarhalnog shvatanja na savremenu porodicu. Osnovna obilježja patrijarhalne porodice su brojnost, jaka srodnička veza, stroga hijerarhija po spolu i starosti sa davanjem posebne važnosti muškim članovima porodice. Individualni interes je podređen zajedničkom (porodičnom), što uslovljava jaku porodičnu koheziju, integraciju i zavisnost među članovima. U ovom tipu porodice ističe se kolektivizam nasuprot individualizmu (Golubović, 2006: 5-31).

Žena je imala manje značajan položaj, njena dužnost se svodila na rađanje, brigu o djeci, starima i bolesnima, obavljanje kućnih poslova koji su se doživljavali kao „tipično ženski poslovi“, bez autoriteta, bez mogućnosti napredovanja, uvažavanja koje uživa muškarac (Stjepanović-Zaharijevski & Petrović, 2014: 75).

Patrijarhalna porodica se često označava kao model bračnih i porodičnih odnosa sa jako izraženom kohezijom koja „drži“ članove porodice „zduženim“.

Veoma je izraženo međusobno uvažavanje unutar porodice, poslušnost i kolektivizam koji se prenosi s generacije na generaciju, svaki član zna svoje mjesto i ulogu u porodici (Ekerman, 1987, prema Golubović, 2007).

Patrijarhalna društva i patrijarhalni sistem vrijednosti ubrzano se mijenja, posebno u zemljama u razvoju i tranziciji. Patrijarhalni stil i način života počinje da se „osipa“ čak i u onim zemljama koje su ga uporno i tvrdokorno branile i održavale, što se dešava i u Srbiji. Raspadanjem patrijarhalne porodice gubi se porodična hijerarhija, teži se ka ravnopravnosti spolova, uvažavanju individualnosti. Nekadašnji autoriteti su, kako ističe Milić, u „procesu bespovratnog nestajanja“ (Milić, 2001: 273). Od nekada patrijarhalne porodice ide se ka porodici koju karakteriše težnja ka izjednačavanju uloga i položaja spolova i generacija. Kriza i predstojeći slom „patrijarhalizma“ donosi brojne izazove i iskušenja pred savremenu porodicu.

Prema Matejević, savremena porodica počiva na nešto drugačijem obliku kohezije, koji je praćen izraženom neovisnošću njenih članova. Rijetke su porodice gdje imamo tri generacije koje žive zajedno. Od savremene porodice se očekuje da prije svega predstavlja emotivnu zajednicu. Takva zajednica uključuje interpersonalne komunikacije, povezanost članova, upućenost jednih na druge, da članovi porodice usklade ponašanje, njeguju povjerenje, rješavaju probleme i konflikte u okviru uže porodice koja se uglavnom svodi na roditelji – djeca. Porodična komunikacija se može razumjeti kao proces primanja, davanja, interpretiranja i prenošenja značenja poruka koje članovi porodice šalju (Matejević, 2010).

Prema Spahić (2014), vaspitanje je složena i odgovorna djelatnost, jedina za koju nas niko ne priprema, najčešće vaspitavamo djecu po modelu svojih roditelja pri čemu polazimo od ličnih želja, potreba ili nedostataka, a ne sagledamo promjene koje su se izdešavale oko nas. Možemo reći da su materijalni uslovi sve bolji, ponuda veća, a međuljudski odnosi su složeniji i delikventniji (Golubović, 1981; prema Spahić, 2014: 34).

To potvrđuju sve češći poremećeni odnosi unutar porodice, veliki broj razvoda brakova, različiti stilovi vaspitanja i neusklađeni stavovi roditelja o odgoju djece što svakako izaziva vaspitni problem, a posljedica je često društveno neprihvatljivo ponašanje.

Imajući u vidu promjene u društvu, nauci i tehnici, načinu življenja, globalizaciji, kulturi življenja, očekivane su promjene u savremenoj porodici. Savremena porodica je u današnje vrijeme suočena sa brojnim teškoćama i problemima kako bi se održala i ispunila pretpostavljene funkcije i očekivanu ulogu.

Svakako, značajnija pojava našeg vremena jeste globalizacija. Globalizacija se ispoljava u svim oblastima ljudskog života, ispoljava se u socijalnim odnosima, obrazovanju i kulturi. Globalizacija dovodi do velikih promjena u društvu i načinu življenja svakog čovjeka, donosi neke pozitivne elemente u razvoju savremenog društva, ali i negativnih posljedica po različite socijalne, etničke i kulturne grupe.

Utjecaj globalizacije na porodicu je snažan i konstantan što uslovljava promjene i prilagođavanje novim i za njen opstanak težim uslovima. Za jedne, globalizacija je oblik integracije i napretka savremenog svijeta, a za druge „opasnost koja kruži svetom“ i ugrožava male identitete, države, nacije, jezike, vjere.

Izraze poput „kriza porodice“, „slom porodice“, „rast individualizma“ i slično često čujemo kada se govori o porodici i njenim osnovnim funkcijama u svijetu i kod nas. Pokazatelj krize savremene porodice može biti rastuća stopa razvoda, pojava porodica sa vanbračnom djecom, opadanje stope nataliteta, istopolni brakovi (Fotakis, 2000).

Na nivou demografskih podataka, različite kulturne regione Evrope karakterišu različiti porodični obrasci. Na primjer, skandinavske zemlje imaju najveći procenat porodica sa jednim roditeljem i najniži procenat trogeneracijskih porodica. Trogeneracijske porodice su dominantne na jugu, porodice sa jednim roditeljem na sjeveru Evrope (Fotakis, 2000, prema Pavlović, 2007). Ovi podaci pokazuju da dominantan sistem vrijednosti jednog društva u velikoj mjeri zavisi od nivoa, prije svega, ekonomskog razvoja. Vrijednosni i prioriteti se pomjeraju sa naglašavanja ekonomske i fizičke sigurnosti prema naglašavanju uslova života tj. sa materijalističkih na post-materijalističke vrijednosti (Inglehart, 1997; Arts & Halman, 2004; Inglehart & Baker, 2000, prema Pavlović, 2007).

Mladi su posebno skloni usvajanju novih, modernih vrijednosti koji sve više oblikuju svoj način života vodeći se vrijednostima koje se prenose procesom globalizacije.

Dešava se da vrijednosti ne budu u vezi sa tradicijom, porodicom, religijom već su to vrijednosti svojstvene mladima, vrijednosti koje nose društvene promjene (Bauman, 1994).

Promjene u sistemu vrijednosti su problem svake zajednice, posebno za društva koja su u tranziciji po više osnova. Srbija predstavlja društvo koje pokušava preko crkava očuvati prave vrijednosti kod mladih. U istraživanju povezanosti vaspitnih stilova roditelja i religioznosti, autorka Smailović dolazi do zaključaka da je autoritativni vaspitni stil prepoznat kao korelat visokog samopuzdanja, samokontrole, postizanja zadovoljavajućeg nivoa socijalizovanosti kod adolescenata. Dobri porodični odnosi, topla emocionalna klima koja prati ovaj vaspitni stil ne tera adolescente na traženje utjehe u nečemu drugom. Brojna istraživanja pokazuju da, ukoliko mladi žive u religioznoj porodici, postoji velika vjerovatnoća da i oni budu religiozni (Smailović, 2019).

Problem neusklađenosti vrijednosti koje preferiraju mladi i vrijednosti sistema porodice, Matejević predstavlja kroz tri nivoa:

- **na nivou globalnog društva** postoji i djeluje vrijednosni sistem porodice koji se tiče poželjnog određenja porodičnog oblika, sastava i funkcije. Taj nivo se odnosi na porodičnu ideologiju (društvene vrijednosti familizma);
- **na nivou porodica** kao konkretnih porodičnih grupa njeguje se grupni porodični sistem - održavanje stabilnosti porodice kao grupe i integracija grupnog identiteta;
- **na individualnom nivou** postoje porodične vrijednosti i norme koje propisuju poželjne osobine ličnosti i poželjne norme ponašanja u porodici (govori se o dva skupa vrijednosti - sa jedne strane postoje vrijednosti koje određuju poželjne osobine ličnosti sa stanovišta postojećeg ili vladajućeg sistema i porodice kao njegovog podsistema (Matejević, 2007: 26).

Prema Pantiću, s obzirom na promjene na bolje, na kvalitet života u novije vrijeme može se pretpostaviti da Srbiju danas karakteriše donekle drugačiji obrasci porodičnih vrijednosti i stavova u odnosu na Srbiju sredinom devedesetih kada su se dješavale važne društvene promjene (Pantić, 1990).

3. ZADOVOLJSTVO ŽIVOTOM

Zadovoljstvo životom predstavlja jednu od ključnih komponenti subjektivnog blagostanja i sve češće je predmet interesovanja savremenih psiholoških i društvenih istraživanja. U kontekstu mladih, ovaj konstrukt dobija dodatnu važnost jer adolescenciju i rano odraslo doba i zrelo doba prate promjene, izazovi i odluke koje mogu oblikovati cjelokupno životno iskustvo. Proučavanjem zadovoljstva životom mladih možemo bliže saznati kako oni procjenjuju kvalitet života, koliko su zadovoljni i kako vide sebe u društvenom okruženju te kako planiraju svoju budućnost. Izučavanje zadovoljstva životom mladih može biti od posebnog značaja za kvalitet porodičnih odnosa, obrazovnih institucija i šire zajednice sa ciljem da se identificiraju faktori koji doprinose postizanju zadovoljstva životom. Zadovoljstvo životom mladih povezuje se sa brojnim aspektima njihovog svakodnevnog života kao što su kvalitet porodičnih odnosa, podrška i prihvatanje od strane vršnjaka, uspjeh u školi, želja za napredovanjem.

Zadovoljstvo životom mladih možemo definirati kao kognitivnu i emocionalnu komponentu. Modeli zadovoljstva sopstvenim životom se razlikuju od čovjeka do čovjeka pa se ne može govoriti o nekom opštem modelu. Različite definicije zadovoljstva životom (Diener, 1984, 2012; Huebner, 1994, 2001, 2004; Penezić, 2006: 643-649) ukazuju na to da se zadovoljstvo životom i kod odraslih osoba i kod adolescenata može definirati kao unidimenzionalni (npr. globalno zadovoljstvo životom) i kao multidimenzionalni konstrukt, koji može obuhvatati zadovoljstvo različitim domenima (Huebner, 2004). Prema njemu, kao najvažniji aspekti zadovoljstva životom kod adolescenata izdvajaju se domeni zadovoljstva: porodicom, prijateljima, školom, sobom i životnim okruženjem. Prema Vinheovom mišljenju, postoje brojni faktori koji mogu utjecati na količinu zadovoljstva životom kao što su karakteristike ličnosti, postojanje pozitivnih i negativnih emocija ili raspoloženja, sposobnosti osobe, zatim sposobnost za doživljaj zadovoljstva, uključujući i intenzitet i frekvenciju. Značajnu ulogu imaju spoljašnji uslovi kao što su kvalitet društva u kojem osoba živi.

Kvalitet pruža osjećanje fizičke, ekonomske i pravne sigurnosti, mogućnost veće lične autonomije, dostupnost obrazovanja, finansijska sigurnost, mogućnost za kvalitetno obrazovanje, kakav je socijalni status, godine starosti, spol itd. (Veenhoven, 1997).

Koliko je zaista važno zadovoljstvo životom kod mladih pokazuju i brojne studije, koje dokazuju da individualne razlike u zadovoljstvu životom kod adolescenata mogu predvidjeti važne životne ishode, kao što su razvoj internalizovanih i eksternalizovanih problema u ponašanju (McKnight, Huebner, & Suldo, 2002; Park, 2004: 25-39; Suldo & Huebner, 2004), vršnjačko nasilje (Valois et al., 2001), usamljenost (Ozben, 2013: 203-213), samopouzdanje i prihvatanje od strane vršnjaka (Shin et al, 2011), popularnost i omiljenost (Boehm & Lyubomirsky, 2008), ljubavni i drugi socijalni odnosi (Diener & Seligman, 2002). Ovi su nalazi u skladu i s tvrdnjama Dienera (Diener, 2012), odnosno, Antaramian i sar. (Antaramian, Huebner, & Valois, 2008), koji navode da se zadovoljstvo životom kod adolescenata može posmatrati kao važan psihološki resurs, koji olakšava postizanje adaptivnog razvoja.

3.1. Teorije zadovoljstva životom

Postoje brojne teorije koje doprinose razumijevanju koncepata subjektivne dobrobiti i životnog zadovoljstva:

Teorija krajnjih tačaka objašnjava zadovoljstvo kao pozitivno osjećanje sreće usled postizanja i zadovoljenja osnovnih potreba i ciljeva i obrnuto, javlja se nezadovoljstvo usled neispunjenja ciljeva i zadovoljenja potreba (prema Diener, 1984). Teorija aktiviteta polazi od pretpostavke da će osobe biti zadovoljnije ako su uključene u neku zanimljivu aktivnost. Pretjerano teške aktivnosti dovode do anksioznosti, dok pretjerano lahke aktivnosti dovode do dosade (Brajković, 2010).

Predstavници socijacionističke teorije smatraju da postoje mreže pozitivnih asocijacija i naučene sposobnosti da se stalno reagira na pozitivne načine. Na taj način dolazi do razvoja određene vrste atribucija nekog pojedinca, a koje se učvršćuju na osnovu događaja (Brajković, 2010).

Teorije procjene polaze od pretpostavke da ljudi postižu i održavaju svoj nivo sreće i zadovoljstva na osnovu upoređivanja s drugim pojedincima, a većina tih pristupa nastala je na osnovi Festingerove teorije kognitivne disonance (Penezić, 2006).

Teorija samoodređenja – zadovoljstvo se objašnjava kroz osjećaj koji zavisi od zadovoljenja psiholoških potreba.

Tri osnovne psihološke potrebe: **a) Potreba za autonomijom; b) Potreba za kompetencijom; c) Potreba za povezanošću** (Pešić, Zlatanović i Milenović, 2011).

Teorija višestrukih nesrazmjera naglašava da pojedinci stalno upoređuju ono što su postigli s onim što žele, te upoređuju i vlastita postignuća s postignućima drugih ljudi. Zadovoljstvo, odnosno nezadovoljstvo, nastaje kao rezultat tih stalnih upoređivanja. Nivo očekivanog zadovoljstva će direktno motivirati akcije za postizanje i održavanje mreže zadovoljstva. Teorija pretpostavlja da će na sve nesrazmjere, zadovoljstvo i akcije, direktan utjecaj imati dob, spol, obrazovanje, kulturalna pripadnost, prihodi, samopoštovanje i socijalna potpora (Diener, 1984).

Teorija homeostaze zadovoljstvo objašnjava kroz subjektivne i objektivne činioce zadovoljstva. Mora postojati ne samo objektivna procjena nego se mora uključiti i subjektivna procjena zadovoljstva. Objektivne mjere su normativni pokazatelji stvarnosti dok se subjektivnim mjerama ukazuje na razlike pojedinaca u opažanju stvarnih uslova života. U situaciji loših socijalnih uslova života poboljšanjem uslova povećat će se i subjektivna procjena kvaliteta života, ali se na određenom nivou ta povezanost gubi.

Ako su zadovoljene osnovne potrebe pojedinca, povećanje materijalnih dobara neće značajno uticati na subjektivnu mjeru kvaliteta života ako pojedinac materijalnu dobit ne doživljava kao lično unutarnje zadovoljstvo.

Na osnovu brojnih istraživanja, zadovoljstvo životom nije stabilno tokom vremena, a posebno ne tokom cijelog života u zavisnosti od mnogih faktora. Brojna istraživanja su rađena sa ciljem da se ispita povezanost zadovoljstva sa demografskim varijablama kao što su spol, dob, stepen obrazovanja, bračni status i kultura. Prema rezultatima istraživanja (Lipovčan i sar. 2005) razlike u zadovoljstvu životom, na primjer, socijalna jednakost, sigurnost, političke slobode, zadovoljavajući odnos pojedinca i društva, su parametri za koje je utvrđeno da pridonose porastu zadovoljstva životom u različitim kulturama.

Pojedinci koji se osjećaju srećno i koji su zadovoljni svojim životom ostvaruju bolje socijalne odnose, učinkovitiji su na poslu i otporniji na stres, pokazuju istraživanja (Lipovčan et al., 2005).

Spolne razlike, u većini istraživanja, su pronađene, u ukupnoj procjeni zadovoljstva životom i spola ispitanika na nivou pojedinih životnih domena.

Procjenu zadovoljstva životom, Mikalos (Michalos, 1985) povezuje sa utjecajem nekih sociokulturalnih obilježja koje zahtijevaju javljanje razlika između muškaraca i žena. Važan prediktor zadovoljstva životom i u individualističkim i u kolektivističkim kulturama je socijalna podrška (Matud, Bethencourt, i Ibanez, 2014). Kod žena, zadovoljstvo životom pokazalo se pozitivno povezano s percipiranom socijalnom podrškom (Daig et al., 2009). Drugačiji rezultat nalazimo u istraživanju gdje je učinak socijalne podrške veći za muškarce nego za žene u istraživanjima koje su sprovodili Čeng i Čan (Cheng & Chan, 2006). Od samaca su zadovoljnije osobe koje su u braku ili vanbračnim zajednicama, a obrazovaniji pojedinci su zadovoljniji životom od onih nižeg obrazovanja.

Istraživanja koja su sproveli Veenhoven i Diener u 35 zemalja (Cummins, 2003; Marčinko i sar., 2011) navode da studenti postižu niži nivo zadovoljstva u odnosu na opštu populaciju. U istraživanju subjektivnog kvaliteta života studenata na našim prostorima i australskih studenata, nije pronađena statistički značajna razlika u ukupnom subjektivnom kvalitetu života. Studenti sa naših prostora su zadovoljniji zdravljem i pripadnosti zajednici, a druga grupa ispitanika zadovoljstvo vidi u bliskim odnosima s porodicom i prijateljima. Materijalno blagostanje smatraju najmanje važnim. Obzirom na spol, nema razlike u zadovoljstvu životom kod studenata na našim prostorima, što je u skladu sa rezultatima ranijih istraživanja.

Ispitivanje povezanosti kulture i zadovoljstva pokazalo je da kultura ima važnu ulogu u određivanju zadovoljstva životom. Istraživanja pokazuju da u zemljama gdje je izražen kolektivism, religioznost, kao faktore zadovoljstva ispitanici navode blagostanje, zdravlje, porodično okruženje (Diener et al., 1985: 653-663; prema van Hoorn, et.al., 2013). Na uzorku gradske populacije naših prostora, u istraživanjima koja su sproveli Vuletić i Mujkić (2002), rezultati su slični onima iz zapadnih zemalja. Mlađi ispitanici kao najvažnija područja u procjeni kvaliteta života navode zdravlje, porodicu, religiju i ljubav.

U 80% do 100% studija pokazalo se da su religiozna vjerovanja i praksa povezani s većim životnim zadovoljstvom, prijatnim osjećajima, srećom, i drugim pokazateljima dobrobiti, utvrdili su Koegin i saradnici (prema Stifter, 2006). Prema većini istraživanja žene su religioznije, kada su u pitanju spolne razlike (Marinović-Jerolimov, 2000).

Neke od pokazatelja veće religioznosti žena naveo je Smit sa saradnicima (Smith et al., 1999: 579-578), prema kojem žene više nego muškarci odlaze u crkvu, više slijede vjerske upute, više vremena provode u razgovoru sa svećenikom, više su angažirane u svakodnevnoj molitvi, više mole za sopstvenu dobrobit, prate vjerske medije, na sebe preuzimaju ulogu vjerskog odgoja djece i crkva im više koristi za sticanje socijalne podrške i zadovoljstva (Dušanić, 2005). Takođe, značajno je napomenuti istraživanje zadovoljstva životom i religioznosti na uzorku ispitanika učenika Medrese, islamske teološke škole i Gimnazije u Novom Pazaru. Rezultati ukazuju da na ostvarenje visokog kvaliteta života utječu uslovi odrastanja, vaspitavanja, sistem vrijednosti zajednice, tradicija i kultura, religioznosti i subjektivni doživljaj zadovoljstva koji određuju kvalitet života pojedinca. Iz ovih rezultata može se izvesti zaključak da je adolescentima iz multinacionalnih sredina važno praktikovanje svojih religijskih obreda za ostvarenje visokog kvaliteta života što povezujemo sa sistemom vrijednosti zajednice, tradicije i kulture, kao i religije (Smailović, 2018: 366-378). U istraživanjima u kojima je ispitana povezanost između intrinzične religioznosti i nivoa sreće koju osoba doživljava, dobijeno je da se osobe s većom intrinzičnom religioznosti osjećaju sretnijima i lakše izlaze na kraj sa stresom (Dušanić, 2007). Između sreće i religioznih iskustava dobijena je pozitivna povezanost. Eksperimentalna grupa koja je doživjela religiozno iskustvo je i nakon šest mjeseci imala izraženije pozitivnije i trajnije stavove prema životu, nego kontrolna grupa (Argyle, 1997; prema Dušanić, 2007). Visoka korelacija između sreće i odlaska u crkvu je dobijena u istraživanju na uzorku od 160000 ljudi u 14 europskih zemalja, gdje su rezultati pokazali da 85% ljudi koji idu u crkvu jednom nedjeljno zadovoljniji su životom u odnosu na one koji ne idu (Dušanić, 2007).

4. DOBA ADOLESCENCIJE

Pojam adolescencija podrazumijeva fazu životnog ciklusa koji se u različitim kulturama, po dužini trajanja, različito određuje. Obuhvata ciklus između djetinjstva - adolescencije i rane odrasle dobi. Ovo je period tranzicije u kojem se mlade osobe nalaze na pragu značajnih promjena koje će ih polahko uvesti u svijet odraslih. U teorijama, period mladalaštva dijeli se na: ranu adolescenciju koja obuhvata period od 12. do 15. godine, srednju od 15. do 21. godine i poznu adolescenciju koja obuhvata period od 21. do 25-26. godine (Vranješević, 2008: 3). Mladost karakteriše poseban stil života koji je drugačiji od ostatka populacije. Oni su skloni usvajanju novih modernih vrijednosti, kreiranju modernih porodičnih vrijednosti, žive u sadašnjem vremenu. Zato se možemo upitati šta je ostalo od „čistog“ utjecaja tradicije, porodice, religije, porodičnih vrijednosti na njihovo ponašanje i djelovanje u društvu.

Stenli Hol (Stanley Hall) opisuje adolescenciju kao period ogromnih mogućnosti za rast i razvoj, ali i period u kojem se sukobljavaju ekstremi u raspoloženju, osjećanjima, energiji, ideologiji, često je ovaj period pun konflikata i nemira. Hol uvodi opis adolescencije kao perioda »bura i oluja«. Ovaj se životni period u sociološkom smislu definira kao stadijum u kojem čovjek više nije u ulozi djeteta, a još nema potpuno ulogu odraslog čovjeka. Mladi su u prelaznom stadijumu iz socijalnog položaja djeteta u socijalni položaj odrasloga čovjeka (Đorđević, 1985).

Tokom perioda adolescencije, procesi prilagođavanja, identifikacije, samosvjesnosti, imaju centralno mjesto u sadašnjem i budućem životu jedinke. U tom periodu dolazi do intezivnog razvoja socijalnog ponašanja. Bečelić kaže da je pokretač procesa socijalizacije potreba adolescenta za aktivnim uključivanjem u svoje društveno okruženje, želja za pripadanjem i prihvatanjem, ali da su u tom procesu adolescenti izloženi pritiscima unutrašnje realnosti (psihološke) i pritiscima vremena u kom žive, odnosno, spoljašnje (socijalne) realnosti (Bečelić, 2015). Glavni psihosocijalni zadatak adolescencije jeste formiranje čvrstog identiteta kroz pitanja i odgovore: Ko sam? Gdje pripadam? Kuda želim da stignem? Šta želim da budem? Kakav želim da postanem? (Kapor-Stanulović, 1988). Socijalni razvoj znači stjecanje zrelosti u socijalnim odnosima.

To je proces učenja da se čovjek prilagodi grupnim standardima, kulturi, običajima i tradiciji, da postane prožet osjećanjem jedinstvenosti, interkomunikaciji i saradnji (Herlok, 1971; prema Spasojević, 2011:1).

Socijalni razvoj adolescenata podrazumijeva prelaz od primarne ka sekundarnoj socijalizaciji, što znači da pored porodice, mladi teže široj društvenoj sredini kao što je škola i vršnjačka grupa koja postaje referentna grupa u socijalnom funkcionisanju i postupanju. Unutar vršnjačke grupe mladi traže podršku i razumijevanje, oslonac u traganju za identitetom, traže povjerenje, emocionalnu sigurnost, lojalnost i grupnu solidarnost. Primarni cilj usmjeren je ka zadržavanju bliskosti, prijateljstva, pripadnosti ali i usvajanju i validaciji određenih vrijednosti i shvatanja karakterističnih za ovaj razvojni period.

Škola svojim vaspitno-obrazovnim radom vrši značajan utjecaj na polju intelektualnog i socijalnog razvoja mladih i to u oblasti razvijanja i podsticanja kritičkog i stvaralačkog mišljenja. Utjecajima ovih agenasa omogućava se stabilizacija osnovnih obrazaca socijalnog ponašanja, izgrađuju se specifični sklopovi kompetencija (sposobnosti, znanja, potrebe, motivi, interesovanja, stavovi, vrijednosti, crte temperamenta i karaktera) koji su u osnovi izbora poziva, načina i stepena društvenog angažiranja i drugih vidova ponašanja putem kojih se jedinka postupno uključuje u društvenu stratifikaciju i odnose koji u njoj vladaju (Ped. enciklopedija 2, 1989: 358).

Složen i dinamičan suvremeni život mladih nameće niz faktora koju utječu na: a) loše međuljudske odnose u porodici naročito između roditelja i djece čime se odražava nedostatak emotivnog, toplog, solidarnog porodičnog života; b) razne nove (biološke i psihičke) situacije koje nastaju sa adolescencijom i na koje je adolescent nedovoljno pripremljen; c) teškoće približavanja i prilagođavanja suprotnom spolu; d) probleme vezane za izbor škole, životnog poziva, zanimanja; e) neuspjeh ispod očekivanog u školi (što se pogotovo snažno manifestuje na početku srednje škole); f) nedovoljne mogućnosti adolescenata da imaju prave uvide u društveni život i društvene odnose te da na osnovu toga formiraju odgovarajuće stavove i oblike ponašanja u društvu što je posebno naglašeno kod adolescenata koji mijenjaju mjesto boravka i društvenu sredinu; i g) brze izmjene osjećanja i raspoloženja (od radosnih ka tužnim i obratno)“ (Budimir-Ninković, 2003: 80).

Bez obzira na stavove među naučnicima, da utjecaj porodice slabi tokom adolescencije, da vršnjačka grupa ima prevalenciju u odnosu na roditelje kao i to da roditelji i dalje imaju primaran značaj za mlade bez obzira na generacijski jaz, činjenica je da vršnjaci i porodica imaju različite funkcije i područja djelovanja, imaju podjednak značaj u socijalnom razvoju adolescenata (Joksimović, 1993: 69-93).

Rezultati istraživanja koje je Joksimović sprovedla (Joksimović, 1993) na uzorku adolescenata beogradskih škola, potvrđuju da želja za grupom vršnjaka ne znači odbacivanje roditelja kao i da prednost vršnjaka tj. roditelja zavisi od oblasti i sadržaja interakcije. Većina adolescenata slobodno vrijeme provodi radije sa vršnjacima nego sa roditeljima dok je prednost vršnjaka nad roditeljima manje izražena kada je riječ o povjeravanju tajne ili nekog problema. Roditelji imaju prednost nad vršnjacima kada je u pitanju izbor modela za ugledanje što znači da mladi u svojim postupcima i osobinama češće žele da liče na roditelje nego na neke od svojih vršnjaka.

Ispitujući zadovoljstvo učenika različitim aspektima školskog i ličnog života, Snežana Joksimović je utvrdila da postoji pozitivna korelacija između zadovoljstva odnosom sa roditeljima i vršnjačkom grupom ali i da se zadovoljstvo na ovim poljima reflektuje na zadovoljstvo ličnim životom u cjelini. Na osnovu brojnih rezultata istraživanja, možemo zaključiti da roditelji i vršnjačka adolescentna grupa imaju podjednak značaj u socijalnom razvoju mladih, da imaju određena područja djelovanja i kompetencije ali i da okrenutost ka vršnjacima ne znači istovremeno odbacivanje roditelja. Takođe, u istraživanju sprovedenom u Novom Pazaru na uzorku adolescenata od strane autora (Smailović i sar., 2023: 395-410), rezultati ukazuju na statistički značajan utjecaj uzrasta učesnika, materijalnog statusa porodice, usamljenosti u porodici i usamljenosti u ljubavi na zadovoljstvo životom. Utvrđene su spolne razlike u pogledu varijabli koje utječu na zadovoljstvo životom kod adolescenata. Odrastanje u okruženju koje čine roditelji, porodica, škola, vršnjaci, okruženje mogu da odigraju ulogu potpornog ili destruktivnog činioca, da pomogne ili oteža adolescentima snalaženje u novonastalim izazovima (Ćurčić, 2001; Bečelić, 2015).

Svjedoci smo promjena koje se dešavaju, a koje imaju izuzetan utjecaj na cjelokupnu zajednicu su ustvari promjene koje su obilježile savremeno društvo.

Globalizacija, digitalizacija, tempo rada, promjene strukture porodice – značajno su utjecale na adolescente i njihovo viđenje kulture, autoriteta i porodice.

Nekada, brojne generacije odrastale su u drugačije hijerarhiski organizovanim porodicama, društvenim sistemima te se iz tog razloga dešavaju brojne promjene. Autoritet, koji je nekada bio strogo vezan za formalne figure poput roditelja, nastavnika, vjerskih vođa, danas mladi često preispituju i traže ravnopravnost i objašnjenja što znači da poslušnost nije bez pogovora. Danas, adolescenti imaju više slobode u izražavanju stavova, ali se istovremeno suočavaju sa većim brojem izazova, kontradiktornim porukama iz društva. Razumijevanje promjena, izazova i sposobnosti suočavanja adolescenata na putu ka odrastanju predstavlja izazov za roditelje, obrazovne institucije, zajednicu sa ciljem da se obezbijede uslovi koji će doprinijeti postizanju većeg nivoa zadovoljstva životom.

Promjene koje su se dogodile u pubertetu odražavaju se na moralni odgoj i razvoj adolescenata. Adolescent duboko u sebi osjeća raskorak između fizičke zrelosti i socio-psihološke nezrelosti. U djetinjstvu se moralna svijest oblikuje pod utjecajem porodičnog i društvenog imperativa. U adolescenciji se događa prijelaz od morala zakona na moral savjesti; od morala izvana na moral osobne odgovornosti. Praćenje mladih u tom procesu osnovni je zadatak moralnog odgoja.

U ponašanju adolescenata prepoznatljive su dvije dominantne tendencije koje se reflektiraju na moralno ponašanje: subjektivizam i samoostvarenje. Kada je riječ o moralnoj opredijeljenosti adolescenata, ne bi se moglo reći da oni odbacuju svaki moralni zakon i bez ikakvih pravila koja se temelje na kulturi iz koje potiču. Uzrok moralnoj krizi nesklad je između fiziološke zrelosti i moralne nezrelosti, adekvatne ili manje adekvatne podršku unutar porodice i vršnjačke grupe.

Utjecaj društva, kulture, skupine vršnjaka, a posebno masovnih medija od presudne je važnosti u moralnom sazrijevanju mladih. U modernom materijalistikom i hedonističkom društvu prevladava zakon koristoljublja i popustljivosti. Današnje društvo adolescentima ne nudi čvrsta uporišta kao orijentaciju u prihvatanju čvrstih kriterija za vrjednovanje onog što je dobro, a što je zlo te iz tog razloga vaspitni stil roditelja predstavlja važnu ulogu u procesu odrastanja adolescenta. Pored porodice, kultura, obrazovne institucije, mediji, religijski odgoj imaju takođe važnu ulogu u odgoju i procesu socijalizacije mladih.

5. IZVORI SOCIJALIZACIJE

5.1. Kultura kao izvor socijalizacije

Proces socijalizacije je veoma složen, obuhvata širok spektar kategorija kao što su: porodica, kultura, religija, tradicija, historija, jezik. Oni vrše utjecaj na ličnost i ponašanje pojedinca. Usvajanjem normi, standarda, vrijednosti i vjerovanja oblikuje se jedan kulturni okvir koji će biti prepoznatljiv za individuu i članove šire zajednice.

U Sociološkom leksikonu, socijalizacija ličnosti određuje se kao „proces kojim se prenose vrijednosti, norme, stavovi, kulturne tekovine i šire društveno iskustvo prethodnih generacija neke društvene grupe ili društva u cjelini” (Sociološki leksikon, 2007: 526). Krstić socijalizaciju definiše kao „proces kojim čovjek razvija funkcije neophodne za pasivno i aktivno učestvovanje u društvenim odnosima” (Krstić, 1988: 575). Flere, pod socijalizacijom podrazumijeva „utjecaje društva i njegovih jedinica (grupa, institucija) na pojedinca kojima se on priprema za preuzimanje svih društvenih uloga koje mu pripadaju i kojima on stvara svoju ličnost, razvija svoj individualitet. Pojedinaac u tome ne reagira samo biološki i mehanički, već i aktivno i kreativno” (Flere, 1976: 14).

Prema sociološkim shvatanjima, kultura je dio društva i kao takva utječe na spoljašnji i unutrašnji život pojedinca i grupe (Avramović, 2006). Prema Avramoviću, „socijalizacija je glavni društveni princip zbog toga što je ona proces u kojem ljudsko biće postaje čovjek nasuprot njegovoj ili njenoj neophodnoj pripadnosti društvenoj grupi ili društvenim grupama.“

Društvenim ponašanjem i teorijom socijalizacije bavi se socijalna psihologija. Socijalni psiholozi smatraju da se socijalizacija može okarakterisati kao „proces kojim se tek rođena biološka jedinka sa ljudskim potencijama pretvara u odraslu, autonomnu socio-kulturnu ličnost, usmjerenu ka društvenim ciljevima, za šta društvo angažuje splet institucionalnih nosilaca tog procesa, sa kojima stvara uslove i sredstva za ostvarenje ciljeva socijalizacije” (Milić, 2001: 233).

Prema Haralambosu i Holbornu, socijalizacija je proces, trajan, doživotan i veoma složen. To je proces „učenja kulture društva u kome živimo” (Haralambos & Holborn, 2002: 8).

Gidens socijalizaciju definiše kao proces tokom kojega dijete postaje svjesno sebe, stiče znanja, ovladava vještinama potrebnim u kulturi u kojoj raste i „postaje kanal za prenošenje kulture kroz vrijeme i generacije” (Gidens, 2003: 24).

Kultura se gradi iz mnoštva mogućih ljudskih načina ponašanja, izdvajaju se određene varijante ponašanja i uzdižu, prenose i čuvaju kao obrasci ponašanja unutar porodice. Civilizovati ili socijalizovati znači učiniti nekoga skladnim članom ljudskog društva (Vujaklija, 1992: 104). Prema Trebješaninu i Laloviću, kulturu možemo definirati i razumjeti kao moćan izvor socijalizacije pojedinca, zajednice, današnjeg društva. Spisak fenomena koji čine sadržaj pojma kulture je ogroman, a samo neki od njih su: jezik, znanje, običaji, vjera, vjerovanja, vrijednosti, moral, ideologija, zakon, institucije, navike, naučena ponašanja, način života, alati, oruđa, način rada, itd. (Trebješanin i Lalović, 2011: 27).

Prema Rotu, psihički život čovjeka određen je socijalnim uslovima, preko društvenih činioaca koji utječu na mišljenje, osjećanja i osobine ljudi, pa je i ljudsko ponašanje „znatnim dijelom društveno ponašanje” (Rot, 2006: 8). Nikola Rot, u svom razmatranju socijalizacije, oslanjajući se na radove Olporta i Rosa (Allport and Ross, 1969) umjesto pojma socijalizacije upotrebljava pojam kulturalizacija ili akulturacija. Smatra da je socijalizacija proces putem kojeg članovi društva usvajaju one oblike ponašanja koji su karakteristični za kulturu kojoj pripadaju. Rot smatra da nema djeteta koje bi moglo da se odupre djelovanju kulture i kulturnih normi pod uslovom da se prenosi primjerom i isticanjem karakteristika kulture u tom ponašanju (Rot, 2010b: 83).

Nikola Rot razlikuje tri velike grupe problema u procesu proučavanja i definisanja socijalizacije. Centralni problem psihološkog proučavanja socijalizacije jesu upravo vrste i oblici učenja preko kojih se socijalizacija ostvaruje. Razlikuje tri glavne vrste socijalnog učenja: učenje uslovljavanjem, učenje po modelu i učenje uviđanjem. Faktori koji olakšavaju ili otežavaju su faktori koje on smatra izvorima socijalizacije, a to su kultura i društvo. Drugoj grupi pripadaju agensi socijalizacije koji su prenosioci porodica, vršioci, obrazovne institucije, ostali društveni posrednici preko kojih se socijalizacija ostvaruje (Rot, 2010b: 88-90).

U svojim radovima, Rot kao značajan doprinos u proučavanju socijalizacije ističe period dvadesetih godina prošlog stoljeća, kao i doprinos Sapira, Malinovskog (B. Malinowski) i Riversa (W. H. Rivers), koji su sakupili veliki broj podataka o životu i karakteristikama pripadnika različitih kultura gdje se ukazuje na vezu između kulture i ličnosti pripadnika iste kulture. Među njima, najznačajnija su istraživanja Rut Benedikt (R. Benedict)

Rut Benedikt naglašava povezanost i koherentnost svih elemenata kulture i usklađenost ličnih karakteristika sa određenom kulturom. Autorka kulturu dijeli na četiri tipa: apolonijsku, dionizijsku, paranoidnu i megalomansku, nazivajući ih „kulturne konfiguracije“. Svaku od ovih konfiguracija odlikuje specifičan način života, odnosno etos – karakterističan moral, estetika i emocije (Benedict, 1976: 271).

Dalje, (Kardiner,1959; Linton,1936), objašnjavaju utjecaj kulture na ličnost uvodeći pojam bazične strukture ličnosti. Ona se ne odnosi na cijelu ličnost nego na one dijelove koji su zajednički za članove grupe, odnosno, one po kojima se oni razlikuju od članova drugih grupa. Bazična struktura ličnosti usklađena je s institucijama određene kulture, a razvija se na osnovu ranog iskustva koje je zajedničko svim članovima zajednice zbog određenog pristupa u načinu podizanja djeteta. Rana istraživanja odnosa kulture i ličnosti vršena su uglavnom na pripadnicima raznih plemena, pa je među autorima bilo pokušaja da se utvrdi veza između karakterističnih osobina kulture i ličnosti kod pripadnika razvijenih društava zapadne civilizacije koji su nosioci nacionalnih karakteristika.

Istraživanje Jovana Cvijića o psihičkim osobinama južnoslovenskih naroda na Balkanu veoma je značajno zbog doprinosa za izučavanje psihičkih osobina naroda i kulture. Cvijić koristi raznovrsnu analizu folkloru, narodnih pjesama, narodnih shvatanja, historiju, političke institucije i antropološke razlike, pod terminom „etnopsihički profili“ i tipovi. Cvijić zaključuje da postoji etničko i psihološko jedinstvo južnoslovenskih naroda. Zajedničke psihičke karakteristike jesu: osjećajnost, saosjećanje, bogatstvo mašte i sklonost oduševljavanju i zanosu. Jednim imenom ih označava kao „idealizam“. U okviru tog jedinstva postoje regionalne razlike koje on oslovljava kao tipovi mentaliteta. Razlikuje četiri tipa: dinarski, centralni, istočnobalkanski i panonski. Odlike dinarskog tipa bile bi: mentalno zdravlje i stoičko podnošenje teškoća, solidarnost, srdačnost, lično dostojanstvo, poštovanje starijih, djece i žena, poštovanje predaka, jaka nacionalna svijest, izrazite vojničke vrline, energičnost, impulsivnost, smisao za pjesništvo i pripovijedanje.

Pod ovim nazivom, Cvijić obuhvata Crnogorce i opisuje ih: izrazito junaštvo, sujeta, ponos, isticanje časti i dostojanstva, snažan utjecaj javnog mnjenja, ozbiljnost do ukrućenosti, jaka želja za pohvalama, strah od sramote, muškarci malo rade, ne žure i ne vode računa o vremenu, žene rade mnogo, a nisu ravnopravne.

Psihičke karakteristike tipova ne izvodi samo iz geografskih faktora nego i iz historije, seobe, kulture, ekonomskih odnosa, načina privređivanja. Na primjer, za centralni tip je karakteristična moralna mimikrija (socijalno prerusavanje, nepovjerljivost i dvoličnost), te su osobine stvorene uslovima života u cilju adaptacije i preživljavanja pod nasiljem ugnjetaca.

Maštovitost, kao jednu opštu karakteristiku južnoslovenskih naroda, on dovodi u vezu sa esktenzivnim stočarstvom koje ostavlja ljudima dosta slobodnog vremena. Istovremeno se razvija i sklonost ka sporom načinu rada, radu bez naprezanja i sklonost besposlici (Rot, 2010b: 180-182).

Kulturom i socijalizacijom bavio se Erih From (Fromm, 1980, 1989), koji socijalni (društveni) karakter podrazumijeva kao „jezgro karakterne strukture koje je zajedničko za većinu članova iste kulture, a u suprotnosti sa individualnim karakterom po kojem se ljudi koji pripadaju istoj kulturi međusobno razlikuju jedan od drugoga.“ Prema Fromu, od sklopa ličnosti zavisiće stepen prilagođavanja ljudskih potreba, uslovima društvenog života u cjelini (Rot, 2010b: 86).

Đurić-Bosnić (2015) ukazuje da je kulturu moguće sagledati i kao svojstvo zajedničko grupi, kao zajedničko programiranje uma koje „omogućava pripadnicima jedne grupe posebnu bliskost u odnosima koja je onima koji ne pripadaju toj grupi, uskraćena“ (Tomas, Inkson, 2011). Kultura se uči i dugotrajna je, ima moćan utjecaj na ponašanje, sistematična je, organizovana i dobrim dijelom „nevidljiva“. Kultura se gradi vremenom, na osnovu kolektivnog iskustva, filtrirana kroz mnoštvo historijskih događaja, usvaja se putem interakcija sa okruženjem preko porodice, vršnjaka, društva (Đurić-Bosnić, 2015: 64-66).

5.2. Porodica kao agens socijalizacije /prenosilac kulturnih vrijednosti

Porodica se najčešće definiše kao najmanja jedinica društva, primarna grupa, bio-socijalna, bio-seksualna, socio-ekonomska veza muža i žene i njihove djece (biološke ili adoptirane), koja se povezuje brakom u cilju lakšeg zadovoljenja potreba članova porodice i društva.

Prema Kuburićevoj, za sretno djetinjstvo nije bitno da li je dijete rođeno u prosječnim uslovima ili u bogatstvu, bitno je da li će biti vaspitavano s ljubavlju i na zdravim osnovama. Bitno je da li će biti željeno, uvažavano kao ravnopravan član porodice, da li će se razvijati njegova individualnost. Porodica je prva karika u prenošenju obrasca življenja. Roditelji su prve, veoma važne osobe koje uče dijete ponašanjima koja su poželjna, karakteristična za kulturu iz koje potiču. Kroz svoje djelovanje, roditelji i članovi porodice imaju za cilj da pripreme dijete na okruženje i van porodice, da ga pripreme da funkcioniše u društvu. Veoma je važno na koji način roditelji predstavljaju i prenose obrasce ponašanja na dijete.

Važno je da prije svega budu primjeri djeci, da znaju šta i na kojem uzrastu ih uče, koje zahtjeve postavljaju pred njih. Podrška porodice je vodeći činilac koji određuje normalan razvoj ljudskog bića i psihičko zdravlje svojih članova (Kuburić, 1994, 1996, 2012).

Prema Rotu, savremenu porodicu karakteriše težnja za zadovoljenjem afilijativne potrebe, potrebe za ličnom afirmacijom, za afektivnom vezanošću, dominacijom i sigurnošću (Rot, 2010a: 110). Porodica je društvena grupa, koju karakteriše zajedništvo ili određena vrsta interakcija. Takvim odnosom porodice prema djetetu, dijete razvija pozitivne stavove o sebi, o drugima, stvara se osnova za razvijanje zrele ličnosti. Posebno je bitno kakav stav imaju o vaspitanju djeteta i da li su roditelji i ostali članovi porodice po tim pitanjima usaglašeni (Golubović, 1981: 246).

Porodica može da bude izvor najveće dobrobiti za pojedinca, ali i obrnuto, izvor stresa, konflikta, problema itd. (Mosley-Hänninen, 2009).

Kaličanin (2002) smatra da su rano djetinjstvo i sredinski faktori veoma značajni za razvoj pojedinca, a Zuković (2009: 14-22) ističe da ispitanici visoko vrednuju fenomen porodice i porodičnom životu pridaju ogroman značaj. Matić dalje ističe da mentalno zdravlje nije samo odsustvo bolesti, već i harmonično razvijena ličnost, između ostalog zadovoljna i porodičnim odnosima. Porodični odnosi ne mogu da budu isključivi uzrok formiranja određenog sklopa ličnosti. Roditelji koji vaspitavaju dijete samo su predstavnici društva, oni predstavljaju osobe koje na dijete prenose određene društvene ideje i vrijednosti. Tako i sama porodica postaje efekat određene kulture (Matić, prema Videnoviću i Kolaru, 2005: 217).

Socijalizacija se može vršiti kroz primarni i sekundarni način djelovanja. Primarna socijalizacija odvija se u ranom periodu djetinjstva, obično u okviru porodice. U porodici, koja pruža utočište, sigurnost, prvo povjerenje, dijete postaje svjesno ko je, stiče osnovu za svako kasnije učenje koje je obilježeno kulturom porodice.

Dio kulturnog kapitala usvojilo je od roditelja i od ostalih članova porodice. U primarnoj porodici usvaja se socijalni milje, kao što kažu Berger i Lukman, to je „dom” u kojem se najprije usvajaju roditeljski standardi (Berger & Luckmann, 1966). Neophodno je istaći da u tom procesu socijalizacije porodica nije jedina zaslužna za proces socijalizacije, djeca nisu pasivni primaoci informacije, oni trpe utjecaj i drugih faktora iz okruženja što će utjecati na često selektivno prihvatanje u zavisnosti od uzrasta u kojem se nalaze.

Za proces socijalizacije, naročito je važno kako roditelji, nastavnici i drugi vaspitači u procesu socijalizacije prenose kulturu na ličnost djece. Kreč, Kračfild i Balaki ističu tri kategorije psiholoških fenomena koji ulaze u pojam kulture: 1) saznanja i vjerovanja, 2) vrijednosti i 3) norme. Nivoi stečenog saznanja i vjerovanja različito su zastupljeni u društvima kroz saznanja, vjerovanja, praznovjerje i mitove. Kategoriju vrijednosti čine shvatanja o tome šta se ocjenjuje kao dobro ili loše. Norme predstavljaju propise i standarde prihvaćene od članova društva ili grupe, i u svakom društvu postoji veliki broj normi, zato je važno odabrati način prenošenja na mlađu populaciju (Kreč, Kračfild i Balaki, 1972: 345-389).

Porodica je osnova socijalnog formiranja djeteta u kojoj se dijete najprije susreće sa uvjetima pod kojima se odvija društveno-kulturni život i koja mu obezbeđuje mogućnost da razvije ličnost.

Za formiranje ličnosti djeteta, porodica je važna jer dijete u njoj razvija svoje ljudske sposobnosti putem usvajanja socio-kulturnog naslijeđa; stiče ne samo porodične nego i društvene obrasce ponašanja; navike da se ponaša i postupa kao društveno biće i razvija sopstveni unutrašnji sistem motivacije, i okvir „životne orijentacije“ u skladu sa svojim psihofizičkim mogućnostima (Marković, Berger, 1990). Bolbi (Bowlby, 1988) u svojim radovima dolazi do saznanja da djeca svakodnevnim iskustvom (posebno sa majkom) stvaraju određen model sebe i model drugih koji kasnije svjesno koriste u interakciji sa ljudima u okruženju.

U istraživanju vaspitnih stilova i altruizma u Novom Pazaru, autorka Smailović dolazi do rezultata koji ukazuju na važnost utjecaja kojima je dijete izloženo od strane roditelja i okoline. Istraživanjem je potvrđeno da postoji pozitivna povezanost između vaspitnih stilova i altruizma, i postoji značajna statistička razlika u stepenu izraženosti altruističkog ponašanja ispitanika u odnosu na kontrolne varijable (spol, mesto boravka, obrazovanje roditelja, struktura porodice).

Autoritativni vaspitni stil roditelja usmjerava djetetove aktivnosti na racionalan, problemski orijentisan način. Autoritativni vaspitni stil doprinosi intenzitetu altruizma na ovom uzrastu. Altruistično ponašanje ukazuje na razumijevanja psihološkog stanja druge osobe i povećane sposobnosti stavljanja na tuđe mjesto, ali i posledicu suočavanja mladih sa različitim psihološko-emocionalnim problemima vezanim za odnose sa roditeljima, vršnjacima i osobama u okruženju (Smailović i sar., 2017).

Utjecaj porodične kohezije na zadovoljstvo životom istraživan je na uzorku mladih Novog Pazara, u sredini koja se ubraja u područja sa tradicionalno-patrijarhalnim karakteristikama koje se prenose sa generacije na generaciju. Na posmatranom uzorku ne postoji statistički značajna razlika zadovoljstva životom i spolom ispitanika. Rezultate možemo objasniti činjenicom da su uzorak činili srednjoškolci, mladi koji teže jednakosti spolova, sa izraženom težnjom napuštanja tradicionalnog i patrijarhalnog odnosa te zato nismo dobili statistički značajne razlike. Rezultati ukazuju da najniži nivo zadovoljstva životom na posmatranom uzorku postižu adolescenti koji žive u porodicama u kojima se ne ispoljavaju emocije, gdje vlada nezainteresovanost, odsustvo zajedničkih aktivnosti i pomoći jedni drugima, gdje su nejasne uloge i pravila (Smailović, Mavrić, 2021: 90-104).

Todorović u svojim radovima navodi Skinnerova mišljenja da je porodica neophodna za razvijanje otvorenosti za saradnju, komunikaciju u porodici i društvu, neophodna je za razvoj individualnosti, samostalnosti, njegovanje svoje kulture, duhovnosti sa posebnim naglaskom na odnos sa majkom, te na razvijanje obrazaca privrženosti. Nesigurna privrženost odraziće se tako što će je doživljavati kao nesigurnost u sebe i u druge te će njihovi socijalni kontakti biti otežani. Kakav model će dijete usvojiti, zavisi od modela privrženosti roditelji-dijete. U odnosu na ostale socijalne grupe, porodicu karakterišu duboki i složeni emocionalni odnosi koji se u njoj uspostavljaju. Dijete u porodici usvaja jezik, spolnu ulogu i stereotipe, obrasce ponašanja i komunikacije, radne navike, standarde uspešnosti, jednom riječju, kulturu življenja. Utjecaji porodice su i namjerni i nenamjerni, a nagrade i kazne snažno djeluju na oblikovanje bazičnih i relativno trajnih dispozicija kod djece (Todorović, 2005: 70).

Prema Mladenoviću, prirodu odnosa u porodici karakteriše mogućnost da se pripada jednoj zajednici, a da se ne izgubi individualnost ličnosti, mogućnost da se u takvoj zajednici ličnost uči solidarnosti i humanim odnosima i da se kroz porodicu priprema za društvenu participaciju u široj društvenoj zajednici (Mladenović, 1963).

Prema Goldner-Vukov (1988), odnos roditelj-djeca složen je, prije svega, zbog toga što uloga roditelja zahtjeva da se kombinuje autoritet i intimnost, što uspješno mogu savladati samo oni roditelji koji su formirani kao ličnosti, koji su emocionalno stabilni i koji u međusobnim odnosima uspijevaju da uspostave sklad između dužnosti i osjećanja, pa ne dolaze u teže konfliktne situacije. Svaki poremećaj u supružničkim odnosima, ili poremećaj ličnosti samih supružnika odraziće se vidljivo u odnosu prema djeci, bilo u obliku zanemarivanja, netrpeljivosti ili strogosti prema djeci što će se i odraziti na djecu.

Pored emotivne uloge porodice, koja se ogleda u zadovoljenju afektivnih potreba članova porodice, druga važna uloga je u formiranju sistema vrijednosti. Iako individua izgrađuje i usvaja svoj sistem vrijednosti kroz interakciju sa društvom, osnova ovog sistema vrijednosti stiče se u djetinjstvu, u porodici. Odnos prema autoritetu, njegovanje radnih navika, osjećanje pravde, čovjekoljublje su vrijednosne kategorije koje se uče i usvajaju u porodici. Veoma važnu ulogu porodica ima u razvijanju interpersonalnih odnosa. Neke porodice su zatvorene, sa slabim komunikacijama unutar porodice ali i sa spoljnom sredinom, dok su druge otvorene, sa raznovrsnim interpersonalnim vezama. Druga važna komponenta je osjećanje intimnosti, koje proizilazi iz emocionalne povezanosti i stvara osjećanje sigurnosti.

5. 3. Uloga škole u procesu socijalizacije i očuvanju kulturnih vrijednosti

Pored porodice, važan faktor socijalizacije i očuvanja kulturnih vrijednosti predstavlja škola. Dijete se sa polaskom u školu susreće sa novom sredinom koja ima pravila drugačija od onih na koje je dijete naviknuto u porodičnom okruženju, susreće se sa osobama sa kojima će imati drugačiju komunikaciju, nove obaveze, zadatke.

Sistem obrazovanja je čuvar, prenosilac i stvaralac kulturnih navika, vrijednosti i svijesti učenika. Osnovni cilj je usmjeravanje djeteta, razvoj njegovog Ja i odnosa prema TI, ONI. U procesu socijalizacije, škola ima utjecaj na razvoj individualizacije (personalizacije) pod kojom se podrazumijeva angažovanje i sposobnost samog pojedinca da se razvija u skladu sa sopstvenim potrebama i mogućnostima.

Škola je odgojno-obrazovna ustanova u kojoj se sistemski, planski, pod rukovodstvom nastavnika stiču znanja, vještine, navike, razvijaju psiho-fizičke sposobnosti itd. Škola obavlja funkcije socijalizacije učenika, integracije osnovnih vrijednosti, osiguranje bezbjednosti djece za određeno vrijeme, upoznavanje stvarnih društvenih vrijednosti, sticanje navika poslovnog i profesionalnog ponašanja, doprinos osamostaljivanju djeteta (Pedagoška enciklopedija 2, 1989: 29).

Savremena škola se određuje i kao interkulturalna i multikulturalna škola, uvažavajući činjenicu opće i posebne raznolikosti (kulturne, vjerske, jezične, tradicijske, vrijednosne i svake druge). Kada je riječ o srpskim identitetskim vrijednostima u srpskom obrazovanju posebna se pažnja usmjerava na jezik, religiju, tradiciju, umjetnost, običaje. Prema Avramoviću, usvajanje jezika je prvi element - obaveza svakog djeteta je da savlada svoj maternji jezik i da pored toga razvije svijest o jeziku kao temeljnoj vrijednosti identiteta (Avramović, 1999). Drugi element nacionalnog identiteta kroz obrazovni sistem jeste očuvanje nacionalne pripadnosti kroz proučavanje historije, tradicije, običaja i kulturnih vrijednosti. Posebna pažnja se poklanja proučavanju vjerskih običaja, poštovanju praznika sa ciljem da se ukaže na značaj religijske kulture kao dijela kulturnog identiteta kroz sekularističke principe.

Cilj obrazovanja je da ukaže na vrijednosti koje su naslijeđene, koje se trebaju čuvati i prenositi (Avramović, 1999).

Možemo zaključiti da je interkulturalna i multikulturalna dimenzija kroz obrazovanje kao dio socijalizacije na prostoru Srbije neminovnost. Mnoge zemlje u bližem i daljem okruženju sprovele su temeljne reforme kroz koje se kultura uzima kao bitan faktor socijalizacije učenika. Dobar primjer reforme obrazovanja navode Mijatović i Žužul (2004: 41-65), a to su reforme u Italiji. Određeni su ciljevi i zadaci odgoja i obrazovanja koji su definisani kao: podizanje svih aspekata opće kulture; razvoj i rast savremene profesionalne kulture; razvoj kulture utjemljene na toleranciji, vrijednovanju različitosti, pluralizma i slobode; razvoj demokratske kulture te kulture lične i socijalne odgovornosti. Kroz realizaciju navedenih ciljeva, moguće je u skladu sa nacionalnim školskim sistemom dati prostora za poštivanje tradicije, originalnosti, osobenosti pripadnika multikulturalnog društva.

Multikulturalno društvo, kao što je Srbija, sa posebnim naglaskom na Sandžak i Vojvodinu, zahtijeva posebna ulaganja i način rada na razvoju svijesti kod djece, da među nama žive pripadnici drugih kultura, različitih vjeroispovijesti, koji su ravnopravni pripadnici društva.

Zakonom i Ustavom, Srbija garantuje i štiti prava nacionalnih manjina kroz institucije sistema. Nacionalni savjeti nacionalnih manjina su najznačajnije institucije preko kojih pripadnici nacionalnih manjina ostvaruju prava na samoupravu u oblastima kulture, obrazovanja, informisanja i upotrebe jezika i pisma. Kroz ove četiri oblasti pruža mogućnost očuvanja, afirmacije kulture nacionalnih manjina. Kroz obrazovni sistem u Srbiji i kroz druge institucije sistema nacionalnim manjinama pružena je prilika da njeguju, stvaraju i prenose kulturne vrijednosti, što je iskorak ka demokratiji visokog nivoa. Obrazovanje, od predškolskih ustanova, osnovnih i srednjih škola, do univerziteta, ima veliki značaj za očuvanje, zaštitu i razvoj nacionalnog, kulturnog, verskog i jezičkog identiteta Bošnjaka (Vujić, 2011; Fijuljanin, 2010: 62-63).

Pravo na obrazovanje ima svako, osnovno obrazovanje je obavezno i besplatno, a srednje obrazovanje je besplatno. Možemo reći, sve je dobro osmišljeno, ali prema rezultatima različitih istraživanja stanje u oblasti obrazovanja je nezadovoljavajuće pa je i kvalitet obrazovanja na svim nivoima relativno nizak.

Obrazovanje u Srbiji nekada je uživalo veći ugled. Danas, možemo reći da je obrazovanje u krizi, te da prave vrijednosti gube na značaju. Reforme sistema obrazovanja, su neminovne, neophodne. Reforme moraju biti usmjerene na planove, programe, udžbenike, ali i na odgojnu funkciju škole. Obrazovne institucije su najorganizovaniji nosioci sistema znanja, vrijednosti i kulture jednog društva, kao kanal socijalne pokretljivosti i socijalne promocije, što zahtijeva temeljan multidisciplinarni pristup.

5.4. Uloga sredstava masovnih komunikacija u procesu socijalizacije mladih

Život u savremenom dobu, ako želimo biti dio tog vremena, život bez mas medija je teško zamisliti. Prema „Leksikonu radija i televizije“ (2006: 249, prema: Čorak, 2018) mas mediji, u užem smislu, su sredstva masovne komunikacije, poput knjige, novina, filma, radija, televizije, ali i digitalnih medija. Uticaj medija je prisutan u svim sferama života, a svojim sadržajem i načinom djelovanja mogu imati različite funkcije i efekte.

Imaju značajnu ulogu u životima svih ljudi bez obzira na mjesto u kom živimo, uzrast, nacionalnu pripadnost, rasnu, vjersku pripadnost, socijalni status. Mediji utječu na društvene norme, vrijednosti, stavove, pogled na svijet, moralna načela, drugim riječima, mediji postaju nosioci čitave kulture.

Na osnovu sociološkog pristupa medijima, možemo zaključiti da je komunikacija temeljni preduslov razumijevanja, socijalizacije i integracije pojedinca u društvo. Zahvaljujući medijima „svijet je postao globalno selo“, što znači da je odnos medija i društva kompleksan. Mediji posjeduju moć utjecaja na stavove, vrijednosti, na naš odnos prema sebi i odnos prema drugima (Planinić, 2016, prema: Čorak, 2018).

Postavlja se pitanje da li pojam ‘zajednica’ zadržava staro značenje s obzirom na utjecaj globalizacije na formiranje nove moderne kulture mladih? Pod utjecajem globalizacije i medija svijet je postao velika zajednica, globalno društvo.

Kultura je ukupnost duhovne, moralne, društvene i proizvodne djelatnosti društva i samim time je svojevrsni obrazac prema kojem oblikujemo vlastiti pogled na svijet (Labaš-Mihovilović, 2011: 96; Ostrički, 2017: 169).

Mediji na globalnom nivou doprinose gubitku tradicionalnih simboličkih vrijednosti koji su predstavljale karakteristike jedne kulture.

Značenje pojma „kultura“ se mijenja, jer su mediji stvorili novu kulturu, kojoj teže mladi. Današnja djeca odrastaju u društvu različitih ekrana (televizija, mobilni telefoni, računari), te je potvrđeno da djeca i mladi danas više vremena provode pred navedenim ekranima nego u bilo kojim drugim aktivnostima. Medijski sadržaji u značajnoj mjeri utječu na stvaranje stavova i oblikovanje ličnosti, jer mediji imaju koristi samo od gomila oblikovanih prema načelima konzumerizma (Ostrički, 2017: 161).

Djeca i mladi su najugroženija skupina lako podložna negativnom utjecaju. U adolescenciji, vremenu nesigurnosti, intimnih i osjetljivih pitanja, mediji imaju značajnu ulogu u razvoju. Digitalni mediji pružaju mogućnost raznih kontakata i radnji koje ne podliježu kontroli roditelja (Mandarić, 2012: 132).

Govoreći o medijima, važno je pomenuti društvene mreže kao posebnu vrstu društvenih medija koja je veoma interesantna mladima. Društvene mreže omogućavaju pojedincu stupanje u kontakt sa velikim brojem osoba, razmjene mišljenja, fotografija, upoznavanja drugih i drugačijih kultura (Kunić, Vučković-Matić i Sindik, 2016: 110). Zbog brojnih mogućnosti koje nam nude društvene mreže ne postoji potreba da „ulažemo napor“ u ostvarivanje „pravog“ društvenog kontakta.

Interakcija kroz društvene mreže zahtijeva nizak nivo emocionalnog angažmana, za razliku od društvenih interakcija u stvarnom svijetu prilikom komunikacije (Su, 2012: 10; Ostrički, 2017: 1619, prema: Čorak, 2018: 25).

Biserka Cvjetičanin bavila se pitanjem kulture i kulturne politike savremenog doba. Ona moderno vrijeme naziva digitalnom kulturom koja se odlikuje otvorenosću i dinamikom zahvaljujući internetu prije svega. Digitalna kultura transformiše društvene odnose, tržišta, sadržaje i kulturne prakse, rad i zabavu, način na koji razmišljamo, mijenja kulturu življenja (Cvjetičanin, 2014: 397).

Psihološki pristup medijima ukazuje na medije kao važan fenomen savremenog doba, čovjeka i društva. Posebno interesovanje psihologa vlada za utjecaj medija na razumijevanje novih tehnologija i interaktivnog procesa, prilagođavanja brzom tempu tehnološkog razvoja i utjecaja medija na mlade, na porodicu, grupu i društvo u cjelini (Livingstone, 2017: 42).

Možemo postaviti pitanje koji od faktora socijalizacije vrši najjači utjecaj na mlade? Da li na mlade najjači utjecaj imaju porodica, škola, vršnjaci ili mediji koji formiraju savremenu kulturu koja je zahvaljujući medijima postala globalna? U procesu socijalizacije, svaki od navedenih faktora je važan, uzajamno djeluju i međusobno se dopunjuju. Svi navedeni faktori socijalizacije trpe utjecaj globalizacije posredstvom medija. Mediji su postali toliko „moćni“, svojim djelovanjem, imaju sve veći utjecaj u oblikovanju svakodnevnog života, utiču na način ponašanja, razmišljanja i formiranje prestave o sebi i drugima (Đerić, 2006).

S obzirom na proces globalizacije koji zahvata sve segmente života, na raznolikou ponudu, postavlja se pitanje kako će mladi formirati svoj pogled na svijet, pronaći svoje mjesto u društvu, da li će živjeti u skladu sa svojom kulturom ili će odabrati neku koja bude plasirana u medijima. Mnogi autori se slažu da su danas mediji najodgovorniji za sliku mladih o svijetu, o sebi, da je njihova uloga značajnija i od uloge porodice, škole i drugih institucija i da svojim sadržajima kreiraju mišljenja, stavove i ponašanja koja se razlikuju od kulture kojoj pripadaju. Utjecaj medija na mlade roditelji navode kao problem savremene porodice. Kao problem navode „gotove modele ponašanja“, a to su često modeli koji nisu u skladu sa kulturom kojoj porodice pripadaju. Neophodno je pomenuti da adolescenti „traže“ mjesto u društvu, a globalizacija i mediji mogu imati negativan utjecaj na mlade, usljed nerazumijevanja može nastati stanje konfuzije identiteta.

Pozitivan utjecaj globalizacije ogleda se kroz stvaranje većih mogućnosti za saznanjem, upoznavanjem sa drugim kulturama, sticanjem novih multikulturalnih iskustava, opću mobilnost.

Globalizacija će imati pozitivan utjecaj, ako postoji pozitivan stav o drugim, stranim kulturama kao o resursima koje trebamo iskoristiti, kao priliku za integraciju, kao priliku za učenje i upoznavanje različitosti (Morris, 2011: 760–773; Maddux & Galinsky, 2009: 1047–1061; Gelfand, Lyons & Lun, 2011: 841–853; prema Ljajić i sar., 2016: 13).

S druge strane, imamo negativan utjecaj globalizacije na pojedince ili grupu kada je miješanje kultura prisutno, a dovodi do reakcija odbacivanja kod onih koji se jako identifikuju sa sopstvenom kulturom, teško prihvataju promjene i ne žele se identifikovati sa „novom“ kulturom koja je namjetnuta globalizacijom. Takođe, kada su pojedinci ili grupa suočeni sa egzistencijalnom ugroženošću, istovremeno se odbacivanje nove kulture može smanjiti, ako se pojedinac motiviše da se uključi u pažljivo razmatranje kulturnih specifičnosti (Torelli et al., 2011: 716–742, prema Ljajić i sar., 2016: 15).

5.5. Značaj religije i religioznosti u procesu socijalizacije

Religija i religioznost spadaju u grupu pojava koje su za psihologe, filozofe, sociologe i druge naučnike veoma interesantne. Religioznost se može posmatrati kao posljedica težnje prema različitim vidovima lične i socijalne integracije. Pod tim podrazumijevamo potrebu za smislom, integracijom našeg identiteta, samoaktualizacijom, težnjom ka sreći i optimizmu.

Religija je sistem shvatanja, vjerovanja, ponašanja, obreda i ceremonija, pomoću kojih pojedinci ili zajednica stavljaju sebe u odnos sa Bogom ili sa natprirodnim svijetom i često u odnosu jednih s drugima, te od kojega religiozna osoba dobija niz vrijednosti prema kojima se ravna i prosuđuje zemaljski svijet (English, English, 1976).

Prema Rotu, religija je oblik društvene svijesti, sistem stavova, pravila, normi i vrijednosti. Predstavlja uvjerenost u postojanje vrhunskog transcendentnog bića. Religioznost je jedan od socijalnih stavova i predstavlja uži pojam od religije (Rot, 1994).

Olport razlikuje dvije vrste religioznosti: površnu ili ekstrinzičnu i unutrašnju ili intrinzičnu. Osobe za koje je karakteristična površna religioznost su vjernici koji se pridržavaju vjerskih propisa i redovno posjećuju verske objekte.

Kod intrinzične religioznosti, religiozne vrijednosti predstavljaju vrijednosti koje se cijene same po sebi, a za vjernike je karakterističan doživljaj koji je imanentni ili transcendentni religiozni misticizam (prema: Sakač, 2005).

From smatra da svaka osoba ima religioznu potrebu. On razlikuje autoritarnu i humanističku religiju. Autoritarna podrazumijeva čovjekovo priznavanje neke više sile koja ima vlast nad njegovom sudbinom i pravo da zahtijeva njegovu poslušnost i obožavanje. Božanstvo je shvaćeno kao svemoguće, sveznajuće, a čovjek kao bespomoćno beznačajno biće. Humanistička religija se, naprotiv, usredsređuje na čovjeka, a Bog se shvata kao simbol vlastite snage (Ćorić, 1998). Skinner religiozne sadržaje, kao i sve ostalo unutar svoje biheviorističke psihologije, svodi na operantno uslovljavanje i ponašanje. Religiozne vrline (pobožnost, moralnost) smatra oblicima ponašanja koji su formirani u određenoj društvenoj okolini, a za njega je „Bog“ samo arhetipski uzorak objašnjive fikcije (Ćorić, 1998).

U sociologiji religije razlikuje se objektivna od subjektivne religioznosti. Objektivna religioznost očituje se u obaveznim ritualima, oblicima određene institucionalizovane religije, npr. pohađanje bogoslužjenja, primanje sakramenata, dok je subjektivna religioznost unutrašnji lični doživljaj.

Vladeta Jerotić (2000) smatra da postoje podstrekački činioци koji pomažu razvoju čovekove religioznosti, sa naglaskom na sljedeće činioce: iskreno religiozni roditelji, ili bar jedan od njih koji će umjeti da stvori istinsku religioznu „atmosfera“ u porodici; povoljan tok adolescencije u kojoj se prirodno budi radoznalost za religiju; neka knjiga ili susret sa nekom osobom dubokoverujućom; ozbiljna bolest, neka spoljašnja nesreća, unutrašnja duševna kriza bliska „graničnoj situaciji“ koja zahtijeva novo odlučivanje i slično.

Zajedničko svim religijama je težnja da sve svoje pripadnike upute na moralno i altruističko ponašanje. Religiozni i etički sadržaji i norme u kojima se ističe altruizam mogu se shvatiti kao pomoć u socijalizaciji i formiranju vrijednosnih orijentacija mladih. U osnovi svih religija nalazi se učenje o ljubavi prema ljudima i potrebi brige i pružanja pomoći ljudima u nevolji.

Religija i religiozne orijentacije se često dovode u vezu sa vaspitnim stilovima, socio-demografskim karakteristikama kao što su: spol, obrazovanje, socio-ekonomski status roditelja, obrazovanje roditelja, višegeneracijske porodice. Objašnjavajući religioznost na našim prostorima, treba imati u vidu društveno-historijske okolnosti.

U periodu 90-tih godina, došlo je i do jačanja nacionalne vezanosti i nacionalizma, religioznost je u tom periodu, bila jedan od stubova socijalnog identiteta kojim se jedan narod razlikovao od drugog.

U praksi, etnički i vjerski identitet su počeli praktično da se poistovjećuju. To potvrđuju i istraživanja koja pokazuju da se Srbi izjašnjavaju automatski i kao pravoslavci, Hrvati kao katolici, a Bošnjaci kao muslimani (Dušanić, 2006: 223-237).

Po jednom pristupu, izvori religioznosti se nalaze u socijalnom učenju i utjecajima porodice, okoline. U procesu socijalizacije, religioznost se nameće kao važan ishod socijalizacije. Džonston (Johnstone, 1988) ističe da ljudi internalizuju religioznost svoje rodbine ili kulture, kao što uče i svoju spolnu ulogu, jezik, životni stil itd.

Kada se radi o socijalizaciji i religioznosti, najznačajniju ulogu u procesu socijalizacije svakako ima porodica, ali i vjersko obrazovanje, kultura i tradicija.

Fowler, Nipkow i Schweitzer (1991), religioznost adolescenata objašnjavaju kao „adolescentski moralizam“ okarakterisan sklonošću za rigoroznim moralnim načelima koga adolescent primjenjuje na svoje vlastito idealizirano „ja“.

S obzirom na potrebu adolescenta za kritičkim postavljanjem prema svim doktrinama koje su mu nametnute, želje za nezavisnošću kao i težnje za preispitivanjem svih vrijednosti koje je prihvatao kao apsolutne, adolescent ima potrebu subjektiviziranja religioznosti kako bi došao do osobne i individualne religioznosti. U ovom periodu dolazi do prelaza od pasivne na aktivnu religioznost, drugim riječima od religioznosti nametnute kulturom, tradicijom i porodičnim ambijentom na religioznost po sopstvenom izboru i uspostavljanju vlastitog odnosa s transcendentnim (Dušanić, 2005a).

Feltej i Paloma (Feltej & Paloma, 1991) istraživanjem potvrđuju da žene imaju veći osjećaj bliskosti sa Bogom. Žene češće posjećuju religijska bogoslužjenja. Religioznost žena se objašnjava i preko veze sa određenim osobinama kao što su zavisnost, osjećaj krivice, submisivnost, a koje se u većoj mjeri pripisuju ženama. Religioznost je često karakteristika i marginalizovanih grupa, nižeg socioekonomskog statusa, nižeg obrazovanja i sl. (Dušanić, 2005a). Ovo može biti posljedica njihove manje informisanosti o drugim pristupima i objašnjenjima života i postanka, te manje izloženosti nekim drugim društvenim utjecajima, vrijednostima, trendovima, itd.

Istražujući utjecaj religije na socijalizaciju mlade osobe moramo da pomenemo Murata Hofmana, njemačkog pravnika, diplomatu i istaknutog pisca. Autor je nekoliko knjiga o religijama. U njegovim knjigama možemo naći detaljna objašnjenja zašto treba slijediti svijete knjige, šta nam nude, koliko poučnih savjeta možemo naći, zašto se vjernici oslanjaju na njih i pokušavaju slijediti uputstva.

Za muslimana Kur'ân je riječ Božija, upravo kao što je za hrišćane Biblija riječ Božija. Čitajući ovu knjigu, bez obzira koje smo vjeroispovijesti možemo naći razlog da slijedimo svete knjige. Ova knjiga je konvertitska kritika Zapada i njegovih ideja: modernizma, sekularizma, hladnog individualizma, negativnog utjecaja globalizacije i mnogih drugih faktora koji razaraju društvo i savremenu porodicu u svim kulturama.

5.6. Religijsko vaspitanje djece

U svim religijama, kada se radi o vaspitanju djece, polazi se od ideje ljubavi i poštivanja kao osnovnih načela na kojima treba vaspitavati djecu. Cilj religijskog vaspitanja je da se usvoje religijska znanja, vrijednosti i ponašanja od strane mladog naraštaja. Prvi značajan dio religijskog vaspitanja je postepeno uvođenje u religiju počev od rođenja, simboličkog vezivanja za vjeru i ličnim djelima koja će biti primjer djeci.

U periodu adolescencije, mladi traže sebe na mnogo načina pa tako i kroz religiju. Mladi u Bogu ne vide autoritet koji oni moraju bespogovorno slijediti i poštivati, već oni mogu ići „Božjim putem“ i uz njegovu pomoć sebe izgraditi kao moralne i odgovorne osobe. Religiozni smatraju da uz Božju pomoć mogu lakše prebroditi sve životne poteškoće jer im On daje snagu. Svako od nas vjeruje različitim intenzitetom i različitim pogledima na određena pitanja koja se postavljaju pred nas, sami odlučujemo kako ćemo graditi svoju vjeru (Golubović, Jerotić, 2009: 25).

U periodu adolescencije mladi se distanciraju od roditeljskog autoriteta i pokušavaju izgraditi vlastiti identitet i postići samoaktualizaciju od čega je neodvojiva religiozna dimenzija. Prema Fowleru, u ovom periodu se prihvata konvencionalna vjera, ali se među ustaljenom konvencionalnošću počinju praviti lični izbori, a od različitih konvencionalnih zahtjeva počinje se stvarati funkcionalna sinteza značenja i smisla. Vjera je u ovom periodu povezana sa stvaranjem vlastitog identiteta u sljedećem smislu - Bog mi pomaže da postanem svoj, da budem prepoznatljiv kao „ja“ (Beharić, 2007).

U svojim djelima Frankl visoko pozicionira odgovornost kao bitnu osnovu ljudske vrijednosti. Da bi čovjek otkrio smisao života polazi jednostavno od vrijednosti.

Frankl smatra da su univerzalne vrijednosti u opadanju iz razloga što je čovjek bombardovan sredstvima masovnog priopštavanja koja nudi svoje „vlastite vrijednosti“, pritom ističući da univerzalne/autentične vrijednosti, bez obzira na sve, nikad ne mogu nestati i prestati važiti, već se obnavljaju preko jedinstvenog smisla. Stvarnost, kako ističe Frankl, koja se skriva iza ljudske odgovornosti, uvijek je bila označena imenom Boga ili sličnim imenima (Frankl, 1987). Kod ovog autora primjetna je interpersonalna dimenzija vrijednosti, što podrazumijeva davanje i priznavanje drugih i drugačijih. Vrijednostima se ne može poučiti već one moraju biti proživljene, a njihovo uporište je u protagonističkom odgoju. To znači da ne možeš ponuditi svoj smisao nekom, ali mu možeš dati svoj primjer i na taj način ga izazvati da spozna svoj smisao. Kad govori o smislu, Frankl ne koristi izraz „stvaranje“ smisla već „traženje, nalaženje i otkrivanje smisla“. On ne može biti dodijeljen već samo otkriven, a hijerarhiju vrijednosti u sebi određuje tzv. emocionalna intuicija (Beharić, 2007).

U savremenim udžbenicima pedagogije i psihologije, Crkva se spominje kao jedan od činilaca pozitivnog utjecaja na vaspitanje (Radović, 2006).

6. ODNOS KULTURE VASPITNIH STILOVA I ZADOVOLJSTVA ŽIVOTOM U NOVOM PAZARU I RAŠKI

Kultura kao socijalni faktor čini bitnu komponentu u formiranju vaspitnih stilova, stavova, ponašanja, vrijednosti i zadovoljstva životom kod mladih. Na ponašanje mladih vrši utjecaj porodica prije svega kroz određene komponente kulture, a to su simboli, jezik, vrijednosti, norme i rituali. Pored kulturnih obrazaca, važan utjecaj vrši okruženje, promijenjene porodične prilike i odnosi, školski sistem, utjecaj vjerskog odgoja i brojni faktori koji se jednim imenom mogu nazvati kultura življenja.

Po Hofstedovom mišljenju, svaki pojedinac posjeduje određene obrasce mišljenja, osjećanja i potencijalnog djelovanja, a veliki dio tih obrazaca, vrijednosti i normi, naučen je i prihvaćen u ranom djetinjstvu - prolazi razdoblje primarne socijalizacije u porodici, školi i u širem okruženju učeći obrasce svoje kulture. Hofsted je takve obrasce mišljenja, osjećanja i djelovanja, odnosno kulturu definisao kao „mentalni softver“ koji određuje ponašanje članova zajednice u raznim fazama formiranja ličnosti. Usvajanje obrazaca ponašanja počinje u okruženju u kojem dijete raste, obično u porodici, nastavlja se tokom školovanja, na radnom mjestu, odnosom u grupi, između građana i društvenog uređenja kroz život u široj zajednici, te na kraju čine kulturu jednog naroda.

Značaj dimenzija nacionalne kulture, kroz vrijednosti koje podstiču i norme koje namjeću, utječe na ponašanje roditelja, kreiranje vaspitnih stilova, percepciju zadovoljstva životom mladih. Multinacionalne sredine predstavljaju kompleksne društvene prostore u kojima se svakodnevno prepliću različite kulturne vrijednosti, norme i identiteti koji oblikuju porodične odnose i vaspitne stilove. Multinacionalana sredina pruža uvid u to kako se dimenzije kulture ne manifestuju na čisto stabilne kategorije, već kao dinamičke i situaciono zavisne orijentacije koje se mijenjaju kroz kontakt sa drugim kulturama i pod utjecajem su brojnih spoljašnjih faktora.

Roditelji i mladi u ovim sredinama često balansiraju između tradicionalnih obrazaca i onih koji dominiraju u široj društvenoj zajednici. Život u multinacionalnim sredinama može dovesti do nesigurnosti u odabiru vaspitnih pristupa.

U ovom kontekstu i u skadu sa teorijskim razmatranjem predstavimo rezultate istraživanja dimenzija nacionalne kulture, vaspitnih stilova i zadovoljstva životom mladih u Novom Pazaru i Raški. Smatramo značajnim predstaviti rezultate istraživanja dimenzija nacionalne kulture s obzirom na specifičnost multinacionalne sredine kao što je Novi Pazar, višenacionalna sredina i jednonacionalne sredine kao što je Raška, iz razloga što ne postoje istraživanja na ovu temu ili slične probleme.

Predmet istraživanja definisan je kao ispitivanje dimenzija nacionalne kulture i njihove povezanosti sa vaspitnim stilovima i zadovoljstvom životom mladih u Novom Pazaru – multinacionalnoj sredini i Raški – jednonacionalnoj sredini.

Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 360 učenika III i IV razreda srednjih škola i 702 njihova roditelja u Novom Pazaru i Raški. Razlog odabira adolescenata kao ciljne grupe jeste naše očekivanje da su kulturološke karakteristike utjecale u određivanju obrazaca ponašanja, mišljenja i djelovanja na širu društvenu zajednicu, bez obzira na geografsku blizinu. Različita nacionalna i vjerska pripadnost, zatim utjecaj tradicionalnih i patrijarhalnih odnosa koji je stoljećima bio izražen na ovim prostorima u značajnoj mjeri će utjecati na vaspitni stil roditelja i zadovoljstvo životom mladih. Shodno problemima i ciljevima istraživanja upotrebili smo sljedeće upitnike: Upitnik o ličnim socio-demografskim podacima je konstruisan za potrebe istraživanja i obuhvata podatke (spol ispitanika, uzrast, grad u kojem žive, stepen obrazovanja roditelja, nacionalna pripadnost, vjerska pripadnost); Upitnik o dimenzijama kulture - Dorfman & Howell- Dimensions of Culture Questionnaire (1988); Upitnik o stilovima i dimenzijama roditeljstva PSDQ (parenting styles & dimensions questionnaire) švajcarskog psihologa Karla Titzea (2005); Skala zadovoljstva životom - (autor: Zvezdan Penezić, 1996). Skala se sastoji od 20 ajtema. 17 ajtema se odnosi na procjenu globalnog zadovoljstva, dok 3 ajtema služe za procjenu situacijskog zadovoljstva. Roditeljima je bio namijenjen Upitnik o dimenzijama kulture - Dorfman & Howell- Dimensions of Culture Questionnaire (1988).

Istraživanje ima dva opća/osnovna cilja. Prvi opšti cilj je utvrditi da li postoje razlike u stepenu izraženosti dimenzija kulture, vaspitnih stilova i zadovoljstva životom mladih iz Novog Pazara i Raške na uzorku srednjoškolaca.

Drugi osnovni cilj je utvrditi da li postoji povezanost dimenzije kulture mladih i njihovih roditelja i da li se ta povezanost razlikuje na poduzorcima koje čine srednjoškolci iz Novog Pazara i Raške.

Dodatni specifični ciljevi istraživanja se odnose na ispitivanje utjecaja kontrolnih varijabli na dimenzije kulture, procjenu vaspitnih stilova roditelja i zadovoljstvo životom mladih. Kontrolne varijable u ovom istraživanju su: spol, uzrast, grad, obrazovanje roditelja, nacionalna pripadnost, vjerska pripadnost.

Teorijski značaj ovog istraživanja ogleda se u proširivanju saznanja o utjecaju dimenzija kulture na vaspitni stil roditelja i zadovoljstva životom mladih na istraživanom području. Smatramo da sa psihološkog i sociološkog aspekta ne postoji dovoljno istraživanja koja se odnose na ova istraživačka pitanja na ovom području. Ovo istraživanje će upotpuniti postojeće teorije o važnosti ovih činilaca i doprinijeti boljem sagledavanju, razumijevanju veze između kulture, vaspitnih stilova roditelja i zadovoljstva životom mladih.

Praktični značaj istraživanja povezan je sa mogućnostima da nalazi istraživanja mogu poslužiti onima koji se ovom problematikom bave kao što su psiholozi, pedagozi, socijalni radnici, privrednici, poslodavci. Značaj ovog istraživanja ogleda se u edukaciji roditelja o značaju formiranja vaspitnog roditelja u skladu sa potrebama i zahtjevima obje strane u vaspitnom procesu. Rezultati istraživanja mogu poslužiti roditeljima kao smjernice kako uskladiti vaspitni stil sa zahtjevima i potrebama mladih.

Rezultati istraživanja mogu poslužiti kao polazna osnova za kreiranje programa za razvijanje stimulativnog okruženja za razvoj odgojno-obrazovnog procesa, te kao osnov za dijagnosticiranje markacionih tačaka na koje treba utjecati u funkciji pozitivne promjene u okruženju. Poznavanje dimenzija kulture određene sredine doprinijeće kvalitetnijem radu prosvetnih radnika, bržem i efikasnijem prenošenju i usvajanju znanja. Rezultati mogu poslužiti razumijevanju određenog ponašanja kod mladih koja su često u skladu sa kulturom određene grupe, ali ne i kulturom većine. Poznavanje dimenzija kulture pruža mogućnost kreativnog i fleksibilnog načina rada uz prilagođavanje sadržaja koji će biti prihvatljiv za pripadnike određene kulture, a u skladu sa nastavnim planovima i programima.

Rezultati istraživanja mogu značajno doprinijeti razumijevanju i projektovanju prijedloga za šire društvene, političke, ekonomske i pedagoško-psihološke intervencije u ovoj populaciji u svrhu upoznavanja i pružanja mogućnosti za postizanjem većeg stepena zadovoljstva životom.

Hofstede kulturu definira kao „Kolektivno programiranje uma koje razlikuje članove jedne grupe ili kategorije ljudi od drugih“ (Hofstede, 2011). Kultura ili „mentalni programi“ imaju svoje porijeklo u različitim društvenim okruženjima sa kojim se susrećemo tokom života u porodici, društvu, školi, grupi mladih, radnom mjestu. Formiranje određenih obrazaca mišljenja, osjećanja, vrijednosti i normi, naučen je i prihvaćen u ranom djetinjstvu, prolazi razdoblje primarne socijalizacije u porodici u kojoj kulturni obrasci imaju važnu ulogu, nastavlja se tokom školovanja, zatim kroz grupna djelovanja, među građanima, te obuhvata širu zajednicu i postaje kultura jednog naroda.

Istraživanjem koje je sprovedeno na uzorku mladih i njihovih roditelja iz Novog Pazara i Raške, iz dvije geografski blizu sredine, sa različitim kulturološkim karakteristikama nastale kroz historiju, tradiciju, nacionalnu i vjersku pripadnost, smatrali smo da utječu na formiranje kulturnih vrijednosti, te na direktan ili indirektan način utječu na procjenu vaspitnih stilova roditelja i zadovoljstvo životom mladih. Rezultati sprovedenog istraživanja imaju značajan doprinos u proučavanju dimenzija kulture na ovom području.

Pošli smo od činjenice da ne možemo u potpunosti razumjeti funkcionisanje jedne grupe, porodice i društva bez poznavanja kulture te grupe. Posebno nas je zanimalo utjecaj kulture, kao veoma složenog fenomena koji može imati utjecaja na vaspitne stilove, zadovoljstvo životom i brojna druga ponašanja kod mladih. Kultura se uči i dugotrajna je, gradi vremenom, na osnovu kolektivnog iskustva, a članovi grupe je usvajaju putem interakcija u porodici prije svega, zatim prenose na okruženje. U porodici, putem socijalizacije nastoje se formirati određene osobine, načini ponašanja, norme, standardi, vrijednosti i vjerovanja koje će dijete usvajati tokom odrastanja, a čija je osnova u kulturi. Iz tog razloga ispitivali smo povezanost dimenzija kulture sa vaspitnim stilovima i zadovoljstvom životom mladih. Mladi predstavljaju značajan dio populacije, predstavljaju snagu, primaoc i nosioce kulture. Mladi trpe utjecaj od strane roditelja, od strane vršnjaka i cjelokupne zajednice koja ima svoja pravila i norme karakteristične za tu zajednicu kojoj pripadaju.

Smatrali smo da susret više kultura koje se na ovom području prepliću sličnostima i razlikama vrši utjecaj na odgoj i zadovoljstvo životom kod mladih. Ne možemo zanemariti činjenicu da se kultura mijenja zajedno sa ostalim društvenim promjenama i okolnostima bilo na globalnom ili nacionalnom nivou.

Kad kažemo okolnosti, onda mislimo na multietničnost, na karakteristike i događaje na ovom području, na dešavanja kroz historiju, na društvena zbivanja, na obrazovanje, na spol ispitanika, uzrast ispitanika, nacionalnu i vjersku pripadnost. Koliko su svi ovi faktori utjecali na kulturu roditelja i koliko su roditelji uspjeli prenijeti na djecu zavisi od primjene vaspitnog stila roditelja koji može značajno pozitivno ili negativno uticati na usvajanje normi ponašanja.

S obzirom na specifičnost adolescencije kao razvojnog perioda, ispitivali smo u kojoj mjeri je kultura kojoj pripadaju važna za njih, kako se odražava na zadovoljstvo životom. Jedna od sveobuhvatnih definicija jeste da se kvalitet života odnosi na opće blagostanje, određeno objektivnim činiocima i subjektivnim vrednovanjem fizičkog, materijalnog, socijalnog i emocionalnog blagostanja, zajedno s ličnim razvojem i svrhovitom aktivnošću, a sve vrednovano kroz lični skup vrijednosti pojedinca (Diner, 1994: 103-157).

Izraženost dimezija nacionalne kulture

Istražujući izraženost dimenzija kulture na ukupnom uzorku i poduzorcima, rezultati pokazuju da je dimenzija izbjegavanje neizvjesnosti najizraženija na cijelom uzorku. Na osnovu dobijenih podataka, na poduzorcima između mladih iz Novog Pazara i mladih iz Raške, statistički značajne razlike su zabilježene na dimenzijama: izbjegavanje neizvjesnosti i individualizam/kolektivizam. Mladi iz Novog Pazara pokazuju veći stepen izbjegavanja neizvjesnosti u odnosu na mlade iz Raške. Mladi iz Raške pak pokazuju viši stepen kolektivizma u odnosu na mlade iz Novog Pazara. Visok indeks izbjegavanja neizvjesnosti ukazuje da se članovi tog društva osjećaju „ugroženo“, teško prilagođavaju i sporo prihvataju promjene koje nisu u skladu sa ustaljenim pravilima u socijalnim i egzistencionalnim situacijama. Pripadnici kultura, sa karakteristikom visokog izbjegavanja neizvjesnosti, drže se krutih pravila, vjerovanja i ponašanja. Značajno je napomenuti da je Hofstede (2010) u svojim radovima ovu dimenziju nazvao jednim oblikom socijalizacijske anksioznosti koja se manifestira kao zabrinutost i nemir, kao relativno trajno obilježje u ponašanju pripadnika određene nacionalne skupine ljudi.

Također, visok indeks na ovoj dimenziji možemo objasniti i opravdati brojnim dešavanjima kroz historiju srpskog društva. U posljednjih 20 godina, Srbija je prošla kroz period tranzicije, krize poput socijalno-ekonomskih kriza, ratnih i poslijeratnih dešavanja, te na osnovu svih dešavanja neizvjesnost je svakodnevno prisutna.

U radu Miroslavljević (2017), rezultati istraživanja sprovedenog u Srbiji pokazuju da Srbija spada u kulture u kojima su neizvjesnost i rizik veoma izraženi. Često možemo čuti „Danas jesi, sutra nisi“, „Živim od danas do sutra“, „Niko ne zna šta sutra nosi“ itd. (Miroslavljević, 2017: 73-83). Ovakav odnos prema neizvjesnosti možemo shvatiti kao način ovladavanja neizvjesnošću, te da odnosi prema svakodnevnicima pokazuju da sami kreiramo način ovladavanja i „nošenja“ sa neizvjesnošću. U istraživanju koje su sprovedli Obradović i saradnici (2011: 619-632), na teritoriji Srbije, također navode se rezultati istraživanja koji svrstavaju Srbiju u kulture sa visokim skorom na skali izbjegavanja neizvjesnosti. Kao objašnjenje navode historijska zbivanja, neizvjesnost koja je konstantno prisutna. Prema istraživanjima koja su sprovedena u zemljama u okruženju, Mijatović i Žužul (2004: 41-65) navode Hrvatsku, sa skorom (68,8), kao društvo sa umjerenim izbjegavanjem neizvjesnosti u istoj grupi sa Austrijom (69), Njemačkom (64), Italijom (73). Ako posmatramo skorove navedenih zemalja vidimo da su balkanske zemlje uglavnom iznad (50), što ukazuje na utjecaj historijskih činjenica i faktora koji su na neki način doprinijeli izraženosti ove dimenzije.

Statističku značajnost na skali izbjegavanje neizvjesnosti, na poduzorku ispitanika Novog Pazara, možemo obrazložiti na osnovu činjenica koje se odnose na Srbiju kroz opis cjelokupnog stanja u Srbiji, koje je utjecalo prije svega na starije pripadnike grupe, a zatim i na mlade koji trpe utjecaj roditelja i drugih faktora iz okruženja. Kada kažemo cjelokupno stanje, mislimo na relativno blizak period koji je praćen neizvjesnim situacijama na ovom području kroz krize u ekonomskom i političkom smislu koje su doprinijele da izbjegavanje neizvjesnosti bude visoko izraženo. Put do današnjeg nivoa demokratije i demokratskog društva bio je dug, sa brojnim teškoćama i neizvjesnostima u svakom smislu. Sandžak je pogranična i prekogranična oblast Srbije, Crne Gore. To je prostor susretanja, saradnje i spajanja, etničkih, vjerskih, političko, trgovačko i kulturno raskršće na kome su se susretali ili sukobljavali interesi. To je prostor na kome su migracije imale utjecaja na kulturu na ovom području. Polazeći od činjenice da su Bošnjaci u Srbiji manjina, da se područje južnog dijela Sandžaka ili područje Raškog okruga, ubraja u nerazvijena područja sa visokom stopom nezaposlenosti, čestim migracijama stanovništva i brojnim drugim problemima, mogu biti odgovor zašto ispitanici postižu visok skor na skali izbjegavanje neizvjesnosti na ovom uzorku (Zukorlić, 2016: 19; Pfeifer, Šećeragić, 2009: 11-26; Pfeifer, Šećeragić, 2009a: 16-22).

Roditelji ove i starijih generacija rasli su u okruženju sankcija, viznog režima i brojnih ograničenja što je svakako utjecalo na dimenzije nacionalne kulture.

Statistički značajna razlika postoji i na skali individualizam/kolektivizam. Rezultati ukazuju na izraženost kolektivismu na poduzorku ispitanika iz Raške u odnosu na ispitanike Novog Pazara. Ova dimenzija kulture predstavlja značajan pokazatelj grupe, daje odgovor na fundamentalan problem koje svako društvo mora da riješi, a to je odnos pojedinca i kolektiva. Kako ćemo biti orijentisani kao pojedinci umnogome znači kakvo nam je društvo u cjelini. U kolektivističkim društvima ljudi su od rođenja integrisani u snažne, kohezivne grupe koje štite pripadnike grupe tokom cijelog životnog vijeka u zamjenu za neupitnu odanost (Hofstede, 2001). Na osnovu ove dimenzije možemo objasniti varijacije u ponašanju, u stavovima, normama, vrijednostima, socijalnim ulogama, ciljevima i vjerovanjima među kulturama.

Kolektivizam podrazumijeva da je za sudbinu svakog pojedinca odgovoran kolektiv kojem pripada, bilo da je taj kolektiv porodica, radna organizacija ili društvo u cjelini. Porodica u kolektivističkim kulturama je često proširena, postoji jaka veza među članovima unutar porodice. Također, kolektivizam je izraženiji u društvima koja su ekonomski slabija, u manjim mjestima, patrijarhalnim porodicama, tradicija zauzima značajno mjesto u kolektivističkim grupama, religioznost je izražena. Interesantno istraživanje sprovedeno je u Hrvatskoj na uzorku od 415 mladih, gdje je ispitana povezanost dimenzije kolektivismu i emocija kod ispitanika zemalja članica EU i nekih koje nisu članice. Rezultati istraživanja pokazuju da su smirenost, saosjećanje, strah, neizvjesnost, oduševljenje karakteristične za kolektivističke kulture (Šverko, 2008: 1108). Raška je opština sa tridesetak hiljada stanovnika, prostire se na manjoj površini, ubraja se u nerazvijena područja. Novi Pazar je znatno veći, ima veći broj stanovnika, veliki broj mladih, ekonomski je razvijeniji u odnosu na Rašku, čime možemo djelimično objasniti niže skorove kod mladih na skali individualizam/kolektivizam.

Izraženost vaspitnih stilova

Ispitujući razlike u procjeni vaspitnih stilova roditelja utvrdili smo da postoji razlika na skali procjene vaspitnih stilova roditelja na poduzorcima istraživanja. Na poduzorcima istraživanja, statistički značajna razlika postoji na poduzorku ispitanika iz Novog Pazara na dimenziji autoritarni vaspitni stil –otac, i na poddimenzijama vaspitnih stilova očeva:

fizička korekcija, otac, verbalno izražavanje ljutnje, otac, bezrazložno kažnjavanje, otac i regulisanje odnosa, otac.

Takođe, na istom poduzorku statistički značajne razlike postoje i na sve tri dimenzije u procjeni vaspitnog stila majka: autoritarni vaspitni stil, majka, autoritativni vaspitni stil, majka i permisivni vaspitni stil, majka, zatim na subskalama: fizička korekcija, majka, verbalno izražavanje ljutnje, majka, regulisanje odnosa, majka i popustljivost, majka, kod ispitanika iz Novog Pazara.

S obzirom da je istraživanje sprovedeno na uzorku mladih, djelimično objašnjenje za percepciju stilova možemo navesti razvojni period adolescencije za koji je karakteristična reorganizacija porodičnih odnosa. Mladi roditelje često percipiraju kao ekstremne, savjeti i dobronamjerne kritike se shvataju kao zabrane, odnos roditelj–dijete često je suprotstavljen (Grotevant & Cooper, 1986; Steinberg, 1990). Dosadašnja istraživanja uglavnom pokazuju da je najvažnija vrijednost porodice dijete, njegovo zdravlje, razvoj samostalnosti, poslušnosti, snalažljivosti u socijalnoj sredini. U istraživanju kvaliteta odnosa sa majkom i ocem u periodu adolescencije, rezultati pokazuju da se odnosi unutar porodice znatno mijenjaju. Majka je osoba sa kojom adolescenti imaju najmanje konfliktnih situacija i koja najčešće pruža instrumentalnu pomoć. Očevi pokazuju niži stepen brige i intimnosti. Kao objašnjenje možemo navesti da očevi generalno provode manje vremena sa djecom od majki, čak i kad su oba roditelja kod kuće. Veoma često se dešava da se prisni odnos oca sa djetetom gubi u ovom periodu, posebno kada je riječ o djetetu suprotnog spola (Kapor-Stanulović, 1988).

Formiranje vaspitnog stila roditelja je pod utjecajem osobina ličnosti roditelja i djeteta, sredine, kulture i brojnih drugih faktora. Prilikom formiranja vaspitnog stila, roditelji su vođeni svojom namjerom da pruže najbolji odgoj svojoj djeci, da usklade potrebe djece, svoja očekivanja i zahtjeve vremena u kojem živimo. Percepcije o roditeljskim ulogama mogu biti povezane i sa različitim uvjerenjima koja postoje u određenoj kulturi, također zavise i od drugih faktora koji utječu na formiranje vaspitnog stila roditelja kao što su određeni životni periodi djece koje roditelji procjene kao krizni, zatim strah od brojnih izazova koji danas postoje, a roditelji ih doživljavaju kao opasnost za svoju djecu, te se odluče za autoritarni vaspitni stil, sa namjerom da zabranama, ograničavanjima i kontrolom zaštite svoju djecu.

Smatramo da je značajno napomjenuti da u Novom Pazaru unazad nekoliko godina veliki broj očeva boravi u zemljama u okruženju povremeno ili na duži period radi ostvarivanja zarade i zadovoljenja egzistencijalnih potreba.

Takva situacija namjeće veću odgovornost, brigu i teškoće u odgoju uglavnom majkama koje ostaju sa djecom. S druge strane, ako uzmemo u obzir uvjerenja koja su bila prisutna u patrijarhalnoj kulturi u kojoj su se uloge oca prema djetetu razlikovale od obaveza i uloge majke, možemo primjetiti utjecaj kulture na odabir vaspitnog stila. Očinska ljubav je uslovljena ponašanjem djeteta - dijete mora da zasluži ljubav ispunjavajući očekivanja oca.

Također, roditelji su naslijedili iskustvo svojih roditelja koje je po njima bilo uspješno, ali su zanemarili vremenski period i promjene koje se dješavaju danas. Utjecaj kulture i tradicije na formiranje vaspitnog stila ne smije biti prenaplašen, jer zahtjevi savremenog roditeljstva su danas veoma složeni.

U svom radu Harkness (2002) zaključuje da danas zbog prelamanja i sudaranja različitih kulturnih utjecaja koji se bore za održanje sopstvenog identiteta, postaje sve teže podržati osjećaj sigurnosti roditelja u „prave“ načine podizanja djece (Harkness & Super, 2002). Svakako, bitna činjenica jeste period adolescencije koji je veoma složen i mnogi roditelji su u nedoumici na koji način utjecati na svoju djecu. Prema Đorđeviću, „strogi roditelji mogu uspješno vaspitavati, ako je ta strogost izraz uvažavanja određene zrelosti djeteta pa se od njega dosljedno zahtijeva da se ponaša prema utvrđenom redu u porodici i šire.“ (Đorđević, 1994: 102).

Izraženost zadovoljstvo životom

Zadovoljstvo životom zavisi od brojnih faktora i veoma je varijabilno. Na zadovoljstvo najviše utječu stečeni sistem vrijednosti u porodici i društvu, ali i sistem vrijednosti nacije kojoj individua pripada, starosno doba, osobine ličnosti, trenutno raspoloženje, pripadnost grupi.

U ovom istraživanju, pretpostavili smo da postoji razlika na skali zadovoljstvo životom na uzorku mladih iz Novog Pazara i mladih iz Raške.

Na osnovu dobijenih rezultata primjenom Kruskal Valis testa, zaključujemo da ne postoji statistički značajna razlika na poduzorcima istraživanja na skali zadovoljstva životom.

Vođeni rezultatima brojnih istraživanja, očekivali smo da postoji razlika na skali zadovoljstva životom na poduzorcima istraživanja.

Brojna istraživanja pokazuju da ekstrinzični ciljevi imaju veći utjecaj na zadovoljstvo životom mladih u odnosu na starije (Brdar, Rijavec i Miljković, 2009a: 45-64; 2009b: 303-316). Važni ciljevi adolescenata nastaju u interakciji potreba i vrijednosti u nekoj kulturi. Zadovoljstvo mladih povezano je sa zdravljem i produktivnim, fizičkim, psihičkim i prihvatljivim socijalnim odnosima u društvu (Damon, Menon & Bronk, 2003). Nivo zadovoljstva povećava samopouzdanje, socijabilnost prihvatanje od strane vršnjaka, popularnost i omiljenost (Ryan et al., 2008: 139–170; Boehm & Lyubomirsky, 2008; Diener & Seligman, 2002).

Kao obrazloženje za dobijene rezultate na posmatranim poduzorcima možemo uzeti u obzir podatak da su mladi uglavnom navodili autoritativni stil roditelja kao najzastupljeniji. Smatramo da je veoma bitan pozitivan odnos unutar porodice, bitni su podjednako vršnjaci koji pružaju međusobnu podršku, bliskost, prijateljstva, ali i u usvajanju određenih vrijednosti i shvatanja karakterističnih za ovaj razvojni period. Vaspitni stil i uloga porodice su veoma bitni, mada se u ovom periodu usložnjavaju, jer se odnos roditelj-dijete u periodu adolescencije razlikuje od obrazaca koji su karakteristični za rano i srednje djetinjstvo (Lacković-Grgin, 2006). Ipak, rezultati brojnih istraživanja potvrđuju da roditelji i dalje ostaju važne figure u životu adolescenta i imaju značajnu ulogu u njihovu razvoju i prilagođavanju, u smislu traženja emocionalne podrške i savjeta, roditelji su oslonac u vrijeme tjeskobe, bolesti i straha (Ardelt & Day, 2002; Collins & Laursen, 2004; Doyle et al., 2004; Kerr & Stattin, 2000). S obzirom da je na posmatranom uzorku dominantan autoritativni vaspitni stil na cijelom uzorku smatramo da je ovaj vaspitni stil doprineo visokom stepenu zadovoljstva kod ispitanika.

Na osnovu istraživanja, na osnovu iskustava onih koji rade sa adolescentima, onih koji imaju adolescenta u svom okruženju, zadovoljstvo životom mladih uglavnom je zavisno od načina kako doživljavaju sebe prije svega. Imajući u vidu „filozofiju života“ mladih, možemo reći da mladi imaju poseban model zadovoljstva životom zasnovan na sljedećim ključnim aspektima: ljubav, porodica, prijatelji, druženje, posebna interesovanja koja su svojstvena mladima kao posebnoj skupini. Zadovoljstvo životom kod adolescenata utiče na važne životne ishode.

Ovi rezultati uglavnom ukazuju da zadovoljstvo životom kod adolescenata može biti važan psihološki resurs koji olakšava postizanje adaptivnog razvoja. S druge strane, zajednica mora pružiti podršku mladima i pokazati im da su bitni članovi društva.

S obzirom na kompleksnost zadovoljstva životom, Linearnom regresionom analizom ispitali smo da li varijable: škola, grad, razred, spol, stepen obrazovanja majke, stepen obrazovanja oca, nacionalnost i vjeroispovijed, kao i vaspitni stil roditelja i dimenzije kulture utiču na dimenziju: zadovoljstvo životom.

Na zadovoljstvo životom mladih statistički značajan utjecaj pokazuju prediktori: izbjegavanje neizvjesnosti, udaljenost moći, autoritativni vaspitni stil, otac, permisivni vaspitni stil, otac, autoritarni vaspitni stil, majka i autoritativni vaspitni stil, majka. Ove varijable zajedno objašnjavaju 35,4% varijanse zavisne promenljive. Model je statistički značajan ($F=9,33$, $p=0,001$), što znači da je regresija opravdana.

Povezanost dimenzija nacionalne kulture i vaspitnih stilova

Ispitujući povezanost dimenzija kulture i procjene vaspitnih stilova, oslanjali smo se na brojna kroskulturalna istraživanja koja ukazuju na činjenicu da roditeljstvo konstruira kultura. O efikasnosti određenih vaspitnih postupaka može se raspravljati samo uz poznavanje šireg društvenog konteksta i obrazaca koji postoje u određenoj kulturi i koji utječu na formiranje vaspitnog stila roditelja. Vođeni tom činjenicom, smatrali smo da ovi rezultati istraživanje daju doprinos u rasvjetljavanju dileme roditelja koji vaspitni stil primijeniti, a da pritom zadovoljimo potrebe djeteta i pomognemo da postane koristan član društvene zajednice.

Primjenom Pirsonovog koeficijenta korelacije, na ovom uzorku i poduzorcima, zaključujemo da postoji statistički značajna povezanost dimenzija vaspitnih stilova sa svim dimenzijama kulture. Dobijeni rezultati, na ukupnom uzorku, ukazuju da postoji statistički značajna **negativna** povezanost dimenzije izbjegavanje neizvjesnosti i poddimenzija autoritarnog vaspitnog stila roditelja, fizička korekcija, otac, bezrazložno kažnjavanje, otac, bezrazložno kažnjavanje, majka, što ukazuje da veći skor na dimenzijama vaspitnog stila doprinosi nižem skoru na dimenziji izbjegavanje neizvjesnosti.

Dimenzija kulture, izbjegavanje neizvjesnosti je najizraženija dimenzija na posmatranom uzorku. Visok skor na dimenziji izbjegavanje neizvjesnosti na ovom uzorku ukazuje na poštivanje pravila i reda, preferira se formalizacija, standardizacija, teži se stabilnosti i uređenosti u porodici.

Negativna povezanost sa poddimenzijom autoritarnog vaspitnog stila roditelja, koji sadrži poddimenzije fizička korekcija, otac, bezrazložno kažnjavanje, otac, bezrazložno kažnjavanje, majka, ukazuje da veći skor na poddimenzijama vaspitnog stila doprinosi

nižem skor u dimenziji izbjegavanje neizvjesnosti. Primjena ovih vaspitnih mjera kao što su strog odnos, fizičko kažnjavanje izazivaju revolt i prkos kod mladih, suprotno od reda, poštivanja pravila, standarada koji su percipirani kao visoko prisutni.

Na osnovu tumačenja dobijenih rezultata, možemo zaključiti da su naši rezultati u skladu sa rezultatima brojnih istraživanja. U nekim kulturama, primjena fizičkog kažnjavanja može da omogući dostizanje cilja koji je postavljen, u drugoj pak može negativno da se odrazi kroz ispoljavanje različitih problema u socijalnom i emocionalnom razvoju ličnosti. O efikasnosti određenih vaspitnih postupaka može se raspravljati samo uz poznavanje šireg društvenog konteksta i obrazaca koji postoje u određenoj kulturi.

Velike studije izvedene u SAD pokazuju, da u brojnim kulturama koje se međusobno razlikuju, ipak autoritarni vaspitni stil, fizičko kažnjavanje, daju negativne efekte na prilagođavanje i socijalne kompetentnosti. U Kini, u ruralnim dijelovima, na fizičko kažnjavanje se gleda kao na prihvatljiv način vaspitavanja, dok u urbanim dijelovima nije prihvatljiv. U Kanadi, autoritarni vaspitni stil je neprihvatljiv (Lansford et al., 2014: 43-670-685).

Na posmatranom uzorku, postoji statistički značajna **pozitivna** povezanost dimenzije kulture izbjegavanja neizvjesnosti sa poddimenzijama verbalno izražavanje ljutnje, otac, uspostavljanje veze, otac, regulisanje odnosa, otac, dopuštanje autonomije, otac, popustljivost, otac, autoritativni vaspitni stil, otac, permisivni vaspitni stil, otac, fizička korekcija, majka, regulisanje odnosa, majka. Veći broj poddimenzija vaspitnih stilova ukazuje na dobar odnos roditelj – dijete. Takav odnos je preduslov za prenošenje uvjerenja, učenja ponašanja kroz primjere roditelja. Izvori roditeljskih uvjerenja mogu biti različiti, poput: iskustva, transgeneracijskog prenošenja normi koje važe u kulturi. Empirijski je utvrđeno da su roditeljska uvjerenja pod utjecajem neposrednog okruženja, tj. pripadnosti određenoj kulturnoj, etničkoj ili socijalnoj grupi (Lansford et al., 2011: 199-213; Melendez, 2005: 136-146; Suizzo et al., 2008: 467-486). Razvoj, odrastanje, sazrijevanje i podizanje djece, kao i samo roditeljstvo odvijaju se unutar porodice, pod utjecajem užeg i šireg socijalnog okruženja, tj. pripadnosti određenoj nacionalnoj i etničkoj grupi i kulturi.

Načinom vaspitavanja ina za cilj da određene norme, vrijednosti, postanu tokom vremena prisutne u svakodnevnom životu djece. Bornstein (2013: 258-265) navodi da kros-kulturne studije pokazuju da su brojni aspekti roditeljstva pod utjecajem kulture, poput načina na koji roditelji brinu o djeci, koja očekivanja od djece imaju, kako vrjednuju konkretna ponašanja, na koji način podstiču željeno ponašanje.

Istraživanja vaspitavanja manjinskih grupa u Americi ukazuju da su roditeljska ograničavanja i kontrola dominantni načini oblikovanja dječijeg ponašanja, te autori pretpostavljaju da je roditeljstvo za manjinske grupe u Americi zahtjevnije, jer se po pitanju referentnog okvira kulture, odvija na dva kolosijeka, onom koji je specifičan za etničko porijeklo i onom koji je odlika društva u kome žive. Roditelji se nalaze u nedoumici između nepisanih pravila svoje kulture i uklapanja u neko novo vrijeme, sadašnjost (Suizzo et al., 2008: 467-486). Dobijeni rezultati se mogu dovesti u vezu sa rezultatima na uzorku istraživanja koje je rađeno u Novom Pazaru i Raški.

Na posmatranom uzorku, u statistički značajnoj **negativnoj** korelaciji je poddimenzija popustljivost, otac, permisivni vaspitni stil, otac, popustljivost, majka i permisivni vaspitni stil, majka sa dimenzijom maskulinitet/femininitet. Dakle, roditelji koji su popustljivi u svojim zahtjevima prema djeci doprinose izraženosti feminiteta kod djece. Dobijena negativna korelacija dimenzija maskulinitet/femininitet i permisivnog vaspitnog stila ukazuje na izražen femininitet koji doprinosi pomirljivosti, brižnosti, ne doprinosi razvoju individualnih dostignuća i takmičarskom duhu kod mladih.

Na posmatranom uzorku, dimenzija maskulinitet/feminitet je nisko izražena što nam ukazuje na feminitet na uzorku mladih. Ispitujući izraženost dimenzija kulture roditelje, roditelji postižu niske skorove na dimenziji maskulinitet/femininitet, što nam ukazuje na utjecaj od strane roditelja na dimenzije kulture djece.

Permisivni vaspitni stil može biti prihvatljiv, ali bitno je da roditelji budu svjesni razmišljanja i osjećanja adolescenata, potrebna je stalna interakcija roditelj – dijete, što je nedostatak permisivnog vaspitnog stila. Najefikasniji način za održavanje bliskog odnosa između roditelja i adolescenta jeste otvorena i dvosmjerna komunikacija, kao i uvažavanje potrebe adolescenta za autonomijom i samostalnošću (Karavasilis et al., 2003: 153–164). Napomenućemo da je dimenzija maskulinitet/femininitet nisko izražena na posmatranom uzorku i poduzorcima. Osnovna karakteristika permisivnog vaspitnog stila roditelja je popustljivost, odnosno, postavljanje malo zahtjeva za odgovornost i pravila ponašanja.

Dimenzija kulture, maskulinitet/feminitet ili „muževnost /ženstvenost“ u kulturi ne odnosi se na stavove i karakteristike pojedinaca već se odnosi na cijelo društvo. Radi pojašnjenja, naglašavamo da ova dimenzija oslikava funkcionisanje grupe koja se opisuje osobinama koje su karakteristične za muškarca ili ženu, a manifestuje se kroz podjednako prihvatanje jednakosti, vrijednovanja u smislu odnosa u porodici, vrijednovanju rezultata rada, napredovanja.

Prema Hofstedovoj skali, Srbija sa skorom koji iznosi (43), spada u relativno „ženska društva“. Možda će zvučati nelogično, jer smo naglašavali značaj tradicionalnih porodica, utjecaj patrijarhalizma, a sada naglašavamo da smo društvo koje njeguje feminizam.

Ovaj podatak ukazuje na složenost kulture koja se ne može sagledati samo kroz jednu dimenziju. Ovaj podatak nas upućuje na preplitanje kulturnih vrijednosti.

U ženstvenim kulturama, članovi društva su brižniji, skromniji, nenametljivi, religija ima veliki utjecaj na ponašanje pojedinca, a očuvanje međuljudskih odnosa je bitna stavka. Karakteristično za „ženske“ kulture je da postoji manje prepreka i predrasuda prema napredovanju žene unutar porodice, škole, karijere. U muževnijim kulturama postoji razlika u prihvatanju i značaju opštih vrijednosti i rada, rezultatima rada, vrijednovanja uspjeha na gotovo svim poljima počev od porodice. Kulture koje su „muževnije“ karakteriše ambicioznost, želja za uspjehom, slabiji naglasak na odnose sa drugima. U kulturama koje cijene „muške“ vrijednosti, uloga žene je svedena više na održavanje i vezanost za porodicu.

Dimenzija kulture maskulinitet/femininitet je u statistički značajnoj **pozitivnoj** korelaciji sa: fizička korekcija, otac i bezrazložno kažnjavanje, majka, autoritarni vaspitni stil, majke. Dakle, pozitivna korelacija sa navedenim vaspitnim stilovima doprinosi izraženosti maskuliniteta kod mladih.

Na poduzorku ispitanika iz Raške, maskulinitet/femininitet je u statistički značajnoj pozitivnoj korelaciji jedino sa dopuštanjem autonomije, otac. Dakle, što je dopuštanje autonomije izraženije veći je skor na dimenziji maskulinitet. Na poduzorku ispitanika iz Novog Pazara, na skali dimenzije maskulinitet/femininitet postoji statistički značajna pozitivna povezanost jedino sa poddimenzijom bezrazložno kažnjavanje majke.

Pozitivna povezanost maskulinitet/femininitet i poddimenzije autoritarnog vaspitnog stila utječu na izraženost maskuliniteta na posmatranom uzorku.

Odlike kultura sa izraženom dimenzijom maskulinitet su ambicioznost, uspjeh, prodornost, odnosno podržavanje i naglašavanje dominacije muškaraca i „muških“ vrijednosti u društvu. Vaspitavanje djece, primjenom kažnjavanja, rigidnosti, zahtjevi poslušnosti su pokazatelj da se primjenjuje zastareo i prevaziđen način odgoja, da postoje tragovi tradicionalnih odnosa koji se prenose transgeneracijski. Primjena autoritarnog vaspitnog stila je značajan prediktor nepovjerenja, socijalnoj izolaciji, a toplo vaspitanje posebno majke, doprinosi manjoj sklonosti ispitanika ka socijalnoj izolaciji.

Ispitivanjem izraženosti dimenzija kulture na poduzorku mladih, skor na dimenziji maskulinitet/femininitet, ukazuje da je na ovom uzorku izražena dimenzija femininitet. Smatramo da ovaj rezultat može biti napredak na širem polju počev od porodice kao osnove koja uči mladi naraštaj feminitetu, te da će se ova dimenzija odraziti na uklanjanje raznih barijera i predrasuda koje su postojale po pitanju istih mogućnosti žena i muškaraca. Rezultati su u skladu sa brojnim istraživanjima koji Srbiju svrstavaju u „ženske“ kulture, odnosno visoko se vrjednuju prisni međuljudski odnosi, balans i harmonija, uspostavljanje dobrih odnosa u socijalnom okruženju, naklonost prema drugima.

Nepovoljna porodična klima se u istraživanjima izdvaja i kao korelat pojave problema u ponašanju (Mc Hale et al., 2000, prema Mihić i sar., 2006: 118–134). Hladni i emocionalno distancirani roditelji doprinose da djeca budu neprijateljski raspoložena prema svom socijalnom okruženju, često sklona konfliktima (Matejević, 2012: 128–141; Todorović, Stojiljković, 2007: 115–129). Janićijević (2013: 256), istražujući dimenzije kulture, Srbiju opisuje kao društvo sa kulturom u kojoj dominiraju vrijednosti kao što su: prisni međuljudski odnosi, balans i harmonija, uspostavljanje dobrih odnosa u socijalnom okruženju. Također, na isti način možemo opisati i područje na kojem je rađeno ovo istraživanje. Kao potvrda jeste vjekovni suživot na ovim prostorima, jedini način za opstanak jeste njegovanje dobrih odnosa, uvažavanje, ljubaznost, gostoprimstvo, što ovo područje svrstava u „ženske“ kulture.

Na posmatranom uzorku, dimenzija individualizam/kolektivizam je srednje izraženosti. Na poduzorku ispitanika iz Raške, permisivni vaspitni stil oba roditelja i popustljiv odnos su u pozitivnoj korelaciji sa kolektivizmom, što nas upućuje na zaključak da ovaj vaspitni stil pogoduje razvoju i njegovanju kolektivizma koji je visoko izražen u ovoj kulturi. Na poduzorku ispitanika iz Novog Pazara, negativna korelacija Fizičke korekcije majke i Individualizam/kolektivizam, doprinosi razvoju individualizma na poduzorku mladih iz Novog Pazara.

Dimenzija individualizma/kolektivizma ukazuje na nivo do kojeg ljudi u društvu radije djeluju kao individuumi, ili kao članovi grupe koji su integrisani u grupu i daju prednost grupnim interesima ispred individualnih (Hofstede, 1983). Navodimo primjer studije kolektivističkih društava, u kojoj su ispitanici bila djeca afroameričkog porekla (prema Teti, Candelaria, 2002); među sedam afroameričkih porodica, samo jedna je bila klasifikovana kao autoritativna, dok je među devet afroameričkih porodica pet klasifikovano kao autoritarne.

U Kini, vaspitanje se procjenjuje kao autoritarno sa pozicija evropske kulture i može se smatrati nepoželjnim, ali iz pozicija kineske kulture, može se smatrati potpuno adekvatnim, jer doprinosi visokim postignućima kineske djece na polju obrazovanja, takmičarskog duha (Kon, 1991). Zbog toga Kon smatra da se o efikasnosti određenih vaspitnih postupaka može raspravljati samo uz poznavanje šireg društvenog konteksta i obrazaca koji postoje u određenoj kulturi. Također, Baumrind i saradnici (2002) navode da klasna pripadnost određuje vaspitni stil. Afrikanci srednje klase u Americi spremniji su da bez rezerve primjene fizičku kaznu u odnosu na Evropljane u Americi (Hefera i Keli, prema: Baumrind et al., 2002).

U brojnim istraživanjima navode se rezultati koji ukazuju da se normativi i običaji u jednom društvu reflektuju na praksu podizanja djece i kreiranju zahtjeva za efikasno roditeljstvo. U individualističkim kulturama preferira se autoritativno roditeljstvo, u kolektivističkim kulturama autoritarno roditeljstvo, što ukazuje da se kulturološki sistemi vrijednosti reflektuju na vaspitne stilove roditelja. U individualističkim kulturama od adolescenta se očekuje ranija autonomija i osamostaljivanje, za razliku od očekivanja u tradicionalnim kulturama. Kao razlog možemo navesti ukorenjeni kolektivizam koji se sporo mijenja, s druge strane i ekonomske prilike koje ne pružaju značajne mogućnosti za samostalan život. U tradicionalnim kulturama (kultura kolektivism) roditelji prema djeci pokazuju više emocija, brige, podrške i pripremaju djecu za uzajamnu brigu i zajedništvo (Chen & Farruggia, 2002; Chiu & Hong, 2006).

Percepcije o roditeljskim ulogama mogu biti povezane i sa različitim uvjerenjima koja postoje u određenoj kulturi. Kolektivizam i zajedništvo su uvjerenja prisutna u srpskoj patrijarhalnoj kulturi. Savremeni roditelji su pod ogromnim pritiskom u pogledu odgovornosti u odnosu na način podizanja djece. Postoje dileme kako i na koji način uticati na djecu, da li održavati kolektivistički duh ili ih pripremati za individualistički način razmišljanja i ponašanja i težiti postizanju vrijednosti koje su sve više dominantne u okruženju.

Rezultati istraživanja ukazuju da je, na ukupnom uzorku, dimenzija kulture udaljenost moći u statistički značajnoj **pozitivnoj** korelaciji sa: fizička korekcija, otac, bezrazložno kažnjavanje, otac, verbalno izražavanje ljutnje, majka, bezrazložno kažnjavanje, majka i autoritarni vaspitni stil, majka.

Dimenzija udaljenost moći pokazuje u kojoj mjeri društvo prihvata činjenicu da je moć (u porodici, društvu, institucijama i organizacijama) raspoređena nejednako. Na osnovu ove dimenzije možemo utvrditi kako je društvo riješilo problem distribucije moći i utjecaja, počev od odnosa i raspodjele moći u porodici, a koji se dalje prenosi do najviših nivoa, institucija. U društvima sa visokom udaljenosti moći preovladava autoritarna svijest, pa je i stepen autoritarizma vrlo visok. Srbija se svrstava u grupu zemalja sa visokom distancom moći. Prema ovom pokazatelju, srpska nacionalna kultura je u istom rangi sa kulturama Venecuele, Meksika, Indije i Filipina, veoma različita od kultura Austrije, Izraela, Danske, Švedske (Mojčić, 2003: 623).

Udaljenost moći pokazuje stepen u kojem pripadnici jedne nacionalne kulture smatraju da je normalno i očekivano da moć bude neravnomjerno raspoređena (Hofstede, 2001, 2002). Hallale (2013: 24-26) smatra da su društva s visokim indeksom na ovoj dimenziji kulture veoma hijerarhijska i imaju jasno izraženu podjelu između mlađih i starijih, muškaraca i žena, bogatih i siromašnih. S ovim mišljenjem se slažu i Soares i saradnici (2007: 277-284) koji navode da udaljenost moći utiče na hijerarhijsku raspodjelu i odnose u porodici i organizaciji.

Na ovom uzorku postoji pozitivna povezanost sa dimenzijama vaspitnih stilova roditelja koji ukazuju na autoritarnost i nejednakost unutar porodice. Odgovor na povezanost navedenih dimenzija na posmatranom uzorku možemo naći u dješavanjima kroz historiju Srbije i područja istraživanja. Odgovor možemo naći u tradicionalnom odnosu u porodici u kojoj je hijerarhija bila izražena kroz poštovanje i poslušnost „glave“ porodice, oca ili najstarijeg člana čije su se odluke i volja poštovale. Možemo zaključiti da se naučeno ponašanje prenosi na mlađi naraštaj. Također, Srbija je vijekovima bila u potčinjenom položaju, česti ratovi, teška ekonomska situacija, borba za egzistenciju, nezaposlenost, zavisnost većine od pojedinaca, sve su to razlozi koji doprinose visokom indeksu Srbije na dimenziji udaljenost moći.

Na osnovu istraživanja, roditelji postižu veće skorove na dimenziji udaljenost moći u odnosu na svoju djecu. Ovaj podatak nas upućuje na mogućnost promjena u kulturi. Promjene su moguće, ali se dješavaju veoma sporo. Mladi danas imaju drugačije viđenje moći u društvu.

Hijerarhiju drugačije doživljavaju od svojih roditelja i ponašaju se u skladu sa tim. Populacija mladih je ustvari pokretač promjena, pobune protiv neravnopravnog odnosa, protiv stereotipa koji vladaju.

Nizak skor i niži u odnosu na roditelje nam ukazuje na drugačije viđenje raspodjele moći i stvaranje društva sa nižom udaljenosti moći kod budućih generacija. Ovaj podatak nam može biti pokazatelj mogućih promjena na ovom području. Promjene su moguće zahvaljujući većem broj obrazovanih mladih, mogućnostima napredovanja te stvaranju podjednakih šansi za sve.

Povezanost dimenzija kulture i zadovoljstva životom

Ispitujući povezanost dimenzija kulture i zadovoljstva životom mladih, na posmatranom uzorku i poduzorcima, rezultati ukazuju da je zadovoljstvo životom visoko izraženo. Zadovoljstvo životom, na cijelom uzorku i poduzorcima je u **pozitivnoj** korelaciji sa dimenzijama kulture individualizam/kolektivizam, izbjegavanje neizvjesnosti. Dakle, što je ispitanik zadovoljniji životom to je viši skor na izbjegavanju neizvjesnosti, odnosno, izraženiji je kolektivizam. Na poduzorcima istraživanja, ne postoji razlika u povezanosti dimenzija kulture i zadovoljstva životom.

Pozitivna povezanost na skali dimenzije kulture kolektivismu i zadovoljstva životom odražava težnju mladih ka zajedništvu, pripadanju grupi. Pozitivna povezanost zadovoljstva životom i dimenzije kolektivismu je takođe pod utjecajem porodice koje na ovom uzorku i poduzorcima visoko vrednuju kolektivizam. Smatramo da postoji utjecaj tradicionalnih odnosa i dalje u porodicama na istraživanom području. Život u proširenim porodicama utiče na odgoj koji je kolektivistički usmjeren. U tradicionalnim kulturama izražen je kolektivizam, roditelji pokazuju više emocija, brige, podrške i pripremaju djecu za uzajamnu brigu i zajedništvo. Rezultati istraživanja sprovedenih na uzorku mladih u Hrvatskoj i Bosni pokazuju da je kolektivizam izraženiji kod mladih koji žive u Bosni, a individualizam kod mladih koji žive u Hrvatskoj. Autorka razlike na skali dimenzija kulture, individualizam povezuje sa članstvom Hrvatske u EU (Klarin i Šimić Šašić, 2008: 243-258).

Pozitivna povezanost zadovoljstva životom i dimenzije kulture izbjegavanja neizvjesnosti je pokazatelj odnosa prema redu, ustaljenim pravilima, poštovanju reda, jasnim pravilima što na ovom uzorku pozitivno utiče na zadovoljstva mladih.

Pozitivnu povezanost dimenzija kulture izbjegavanje neizvjesnosti i zadovoljstva životom kod mladih možemo donekle objasniti utjecajem roditelja na djecu, jer roditelji postižu visoke skorove na ovoj dimenziji.

Povezanost zadovoljstva životom i izbjegavanja neizvjesnosti ukazuje da mladi na ovom uzorku ne prihvataju lahko promjene, teško se privikavaju na drugačiji način življenja. Proverene i poznate situacije doprinose zadovoljstvu životom mladih na ovom uzorku. Rezultati dobijeni linearnom regresionom analizom potvrđuju da na zavisnu varijablu zadovoljstvo životom statistički značajan utjecaj vrše dimenzije kulture koje su u ovom slučaju uzete kao prediktori. Viši rezultat na dimenzijama: izbjegavanje neizvjesnosti, udaljenost moći, autoritativni vaspitni stil, otac, permisivni vaspitni stil, otac i autoritativni vaspitni stil, majka utiče da zadovoljstvo životom bude izraženije. Nasuprot tome, niži rezultat na dimenziji: autoritarni vaspitni stil, majka utiče da zadovoljstvo životom bude više. Ove varijable zajedno objašnjavaju 35,4% varijanse zavisne promenljive.

Razlike u izraženosti dimenzija nacionalne kulture na poduzorcima

Ispitujući razlike na dimenzijama kulture kod roditelja iz Novog Pazara i roditelja iz Raške ustanovljene su razlike na dimenzijama kulture individualizam/kolektivizam, udaljenost moći i maskulinitet/femininitet.

Na osnovu rezultata, utvrđujemo da je kolektivizam, femininitet i udaljenost moći izraženiji na poduzorku roditelja iz Raške u odnosu na roditelje iz Novog Pazara.

Sklonost ka kolektivizmu posljedica je socijalizacije koju pojedinac preuzima i prenosi s generacije na generaciju. Raška je grad sa oko trideset hiljada stanovnika. Manji broj stanovnika pruža mogućnost povezanosti, usredsređenosti jednih na druge. Također, u Raški zastupljene su porodice sa više generacija, tradicionalni odnosi su izraženiji nego u većim mjestima čime možemo objasniti kolektivizam na poduzorku roditelja iz Raške. Pregledom brojnih istraživanja koja se odnose na kombinacije dimenzije kulture, dimenzija kolektivizam i dimenzija udaljenosti moći uglavnom se javljaju kao izražene na istom uzorku. Udaljenost moći je visoko izražena u bivšim socijalističkim društvima, u manjim mjestima, na područjima koja imaju manje mogućnosti za ekonomski razvoj i napredak, kao i obrazovanje.

Razlike na dimenzijama kulture roditelji- djeca

Ispitali smo da li postoji razlika na skali dimenzije kulture roditelja i dimenzije kulture mladih na ukupnom uzorku. Statistički značajna razlika ustanovljena je na dimenzijama kulture udaljenost moći i maskulinitet/ femininitet.

Naime, roditelji postižu više skorove na dimenziji udaljenost moći i dimenziji maskulinitet/ femininitet u odnosu na svoju djecu.

U najširem smislu, vrijednosti društva značajno utiču na formiranje vaspitnih stilova koji imaju utjecaj na razvoj i proces socijalizacije. Djetetov socijalni razvoj je pod utjecajem složenog uzajamnog odnosa porodice i zajednice koje nose obilježja kulture u kojoj žive mladi. Brojna kroskulturalna istraživanja ukazuju na činjenicu da roditeljstvo konstruira kultura i da roditelji pored brojnih vaspitnih ciljeva imaju cilj da prenose kulturne vrijednosti na svoju djecu. Prema mišljenju Sigel i mekGilikad-De Lisi (Sigel, McGillicuddy-De Lisi, 2002: 425-442), najznačajniji utjecaj na praksu roditeljstva vrši kultura kroz opšte i specifične karakteristike, obrasce kulture koji se prenose kroz generacije.

U kojoj mjeri će roditelji uspjeti da prenesu kulturne vrijednosti na djecu zavisi od više faktora kao što su vrijeme u kojem živimo, sukob mišljenja među generacijama, miješanje više kultura i utjecaj globalizacije na sve segmente života. Na ovom uzorku, na kulturu utiče miješanje više kultura koje traju vijekovima na ovom području. Kulturni obrasci u različitim kulturama se razlikuju u pogledu onoga što ističu kao prava ili obaveze pojedinaca.

Na poduzorku mladih iz Raške, statistički značajne razlike ustanovljene su na dimenzijama udaljenost moći i maskulinitet/femininitet. Naime, roditelji iz Raške imaju viši skor na dimenziji udaljenost moći i dimenziji maskulinitet/femininitet u odnosu na svoju djecu.

Na poduzorku mladih iz Novog Pazara, razlike su ustanovljene na dimenzijama kulture, izbjegavanje neizvjesnosti i udaljenost moći. Udaljenost moći je izraženija kod roditelja, a dimenzija izbjegavanje neizvjesnosti je izraženija kod mladih u odnosu na roditelje.

Naši rezultati ukazuju na činjenicu je da je kultura podložna promjenama pod utjecajem vremena i drugih faktora što utiče da mladi usvajaju nove „moderne“ vrijednosti i norme ponašanja koje često nesu u skladu sa postojećim kulturnim normama važećim za roditelje i ostale članove zajednice.

Na dimenzijama udaljenost moći i maskulinitet/femininitet, roditelji postižu više skorove u odnosu na svoju djecu. U radu smo obrazložili da na visoku udaljenost moći utiču tradicionalna shvatanja, shvatanje da moć mora biti neravnomjerno raspoređena, hijerarhije u porodici, društvu.

Pešić zaključuje da tradicionalističke vrijednosne orijentacije u Srbiji ostaju dominantne kao što su kolektivizam, autoritarnost, patrijarhalnost, tradicionalno shvatanje podjela poslova između polova, način odlučivanja u porodici (Pešić, 2006: 289-307). Razlog nižoj izraženosti skora na ovom uzorku kod djece možemo naći u dominaciju autoritativnog vaspitnog stila na cijelom uzorku, što nam ukazuje na pozitivnu klimu u porodici koja doprinosi nižoj udaljenosti moći kod mladih. Mladi su društvena grupa koja teži nekim vrijednostima koje su svojstvene samo mladima. Mladi teže izjednačavanju spolova, jednakosti, vrjednovanju kvaliteta, a ne nadmoći po nekim drugim osnovama. Njihove vrijednosti su pod utjecajem vrijednosti zajednice kojoj pripadaju, sveukupnim dešavanjima u zajednici, ali sa naznakama promjena koje možemo primjetiti kroz određene dimenzije kulture. Razlike koje postoje na određenim dimenzijama su niske, ali postoji statistička značajnost na dimenzijama kulture izbjegavanje neizvjesnosti, udaljenost moći i maskulinitet kod roditelja. Ove dimenzije su pokazatelj da roditelji trpe utjecaj duboko ukorenjenih vrijednosti karakterističnih za Balkan, za Srbiju, što ne možemo reći da je karakteristično za mlade.

Slična zapažanja nalazimo u radovima Matejević (2007), koja navodi slabljenje utjecaja tradicionalnih odnosa. Postoji međugeneracijsko prenošenje vrijednosti i obrazaca ponašanja, ali sa novim načinima traganja za identitetom (Matejević, 2007, prema Manić, 2016: 1-14).

Marija Radoman (2011) je istraživala vrijednosne orijentacije mladih (tradicionalizam, konzervativizam, nacionalizam i orijentacija prema nasilju u školama) u šest gradova u Srbiji (Beograd, Novi Sad, Kruševac, Zrenjanin, Niš i Novi Pazar) na uzorku od 630 mladih. Rezultati pokazuju da je tradicionalizam skoro pet puta manje izražen kod ispitanica i skoro četiri puta više liberalne/netradicionalne vrijednosti (Radoman, 2011: 247–268). Bešić navodi podatke istraživanja koji ukazuju da su mlađe generacije u manjoj mjeri tradicionalno orijentisane u odnosu na prethodne generacije, a više sklone modernim porodičnim vrijednostima, odnosno, rodnom egalitarizmu (Bešić, 2014: 393).

U nastavku rada biće analizirani dobijeni rezultati u ovom istraživanju koji se odnose na kontrolne varijable istraživanja.

Ispitali smo da li postoji statistički značajna razlika s obzirom na spol ispitanika, na skali dimenzije kulture, procjeni vaspitnih stilova oca i majke i zadovoljstvu životom mladih. Na ukupnom uzorku, statistički značajna razlika postoji na dimenziji kulture maskulinitet/femininitet i spol ispitanika.

Naime, muškarci imaju viši skor na ovoj dimenziji u odnosu na djevojke, što ukazuje na izraženiju vrijednosnu orijentaciju ka maskulinosti od strane muškaraca. Također, na poduzorcima mladih iz Novog Pazara i mladih iz Raške, statistički značajna razlika postoji samo na dimenziji kulture: maskulinitet/femininitet, što ukazuje na izraženiju vrijednosnu orijentaciju ka maskulinosti od strane muškaraca.

Spol i rod se podrazumijevaju kao identitetske odrednice, kao oblici ličnog izražavanja, ali i kao društveni konstrukti. Ove odrednice su značajne u formiranju identiteta, a uslovljene su biološkim, etičkim, kulturnim, vjerskim, sociološkim i drugim diskursima nastojeći da održe rodnu hijerarhiju (Zaharijević, 2005: 816). Spolne razlike se odnose na opoziciju muško/žensko, biološku datost, spol je važan pokazatelj društveno-kulturne pozicije muškarac/žena u svim kulturama.

Da bismo odgovorili na cilj istraživanja bitne su nam spolne razlike kao kulturološki produkt, razlike koje se formiraju u društvima za koja smatramo da se razlikuju na dimenzijama kulture. Spolne razlike su važne u konstituisanju identiteta i porodičnih vrijednosnih obrazaca radi održavanja tradicionalnih konstrukta (žena/priroda, muškarac/kultura), održavanja tradicionalnih poredaka rodni relacija i vrijednosnih obrazaca, kao i porodičnih vrijednosnih obrazaca, preko priželjkivanih rodni uloga i rodni odnosa (Gidens, 2003: 117-119).

Na osnovu teorija socijalnog učenja, ponašanja vezana za spolnu ulogu nastaju i zadržavaju se po principima učenja kao što je potkrepljivanje, modelovanje i samoregulacija. Prema tom gledištu, razlike među spolovima nisu neizbježne i mogu se mijenjati u zavisnosti od okruženja. Tradicionalni način vaspitanja je rigidan, roditelji naglašavaju razliku u svakom smislu kroz odgoj zavisno od spola djeteta. Da li je na ovom području tokom vremena oslabio utjecaj tradicionalnog odnosa u porodici, da li se vaspitni stil roditelja razlikuje po pitanju spola, te da li je prilagođen novim uslovima vremena u kojem živimo?

Ponovo se vraćamo na podatak da je Srbija na 43. mjestu prema Hofstedovoj skali, te da je svrstana u relativno „ženska društva“, čije su karakteristike vrijednovanje jednakosti, uvažavanje spolova, solidarnost, naklonost, pomirljivost.

Na našem uzorku i poduzorcima muškarci preferiraju „mušku“ kulturu. Podsjetimo se da „muška“ kultura ima sljedeće odlike: potreba za dokazivanjem i agresivnošću, materijalizmom, takmičarskim duhom, akcijom, činjenjem, postignućem.

Dobre starane „muške“ kulture su takmičarski duh, postignuće, kultura „činiti“, jer su to poželjne vrijednosti koje su preduslov za uspjeh.

Podatak da muškarci preferiraju maskulinitet ukazuje nam da postoje „tragovi“ tradicionalnih odnosa u porodici koji utječu na vaspitanje djece. Ako vaspitnim postupcima porodica doprinosi naglašavanju razlika, onda se kod dječaka podstiče aktivnost, kod djevojaka favorizuje pasivnost u prihvatanju definisanih obrazaca ponašanja koji je u skladu sa tradicionalnim odnosom prema ženi.

Njegovanje i naglašavanje od starane mladih muškaraca da se maskulina ponašanja i osobine više cijene od feminilnih ukazuje nam da se promjene ne dješavaju brzo, da postoje razlike u odgoju muške i ženske djece. Možemo se pitati da li su i danas muškarci povlašćeni u našoj kulturi? Da li su samo muška djeca i dalje „glava“ porodice? Možemo li reći, lijepo je biti muškarac na ovim prostorima? Ako se promjene sporo dješavaju, ako je i dalje naglašena razlika u vaspitnim postupcima i načinu odgoja muške i ženske djece, smatramo da će se takav odgoj odraziti na zajednicu uopšte.

Smatramo da društvo nije dovoljno učinilo po pitanju unaprjeđenja ravnopravnosti, izjednačavanja spolova, pružanja podjednake šansi za žene i muškarce u ovoj sredini. Da li smo kao društvo zreli da prihvatimo zaista „žensku“ kulturu gdje nas statistika svrstava ili su mladi na ovom uzorku i poduzorcima pokazatelj kulturnog naslijeđa koje se prenosi transgeneracijski?

Statistička značajnost postoji na dimenzijama kulture na uzrastu trećeg razreda na poduzorku ispitanika iz Novog Pazara na dimenziji individualizam/kolektivizam, odnosno, izraženiji je kolektivizam. S obzirom da se radi o poduzorku trećeg razreda, dominantna je „mi“ logika, zatim, emocionalna zavisnost pojedinca od grupe i želja za pripadanjem grupi. Ovo su karakteristike kolektivističke kulture koje se u potpunosti prihvataju i veoma su važne u ovom periodu.

Na poduzorku ispitanika iz Raške, dimenzija kulture izbjegavanje neizvjesnosti je izraženija kod mladih četvrtog razreda u odnosu na mlade koji pohađaju treći razred. Stepenn izraženosti na ovoj dimenziji pokazuje do koje mjere njeni članovi osjećaju neprijatnost u uslovima neizvjesnosti, odnosno, u situacijama u kojima se nalaze, ljudi ne vole promjene, različitosti, nejasnoće, rizike.

Kraj srednjeg obrazovanja je veoma značajan period u životu mladih. Da li studirati, šta studirati, koji je pravi put u budućnost? Ovo su samo neka pitanja na kojima će se pokazati kako se mladi snalaze u neizvjesnim situacijama.

U ovom periodu dešavaju se promjene i važne odluke koje se teško prihvataju. Neizvjesne situacije se tretiraju kao opasnost, mladi su neodlučni, imaju strah od novih neizvjesnih situacija koje su vezane za važne odluke koje su neminovnost u ovom periodu.

Obrazovanje je pokazatelj prosperiteta, napretka društva, značajno utiče na život pojedinca. Obrazovanje značajno utiče na društvenu ulogu, mjesto u društvu, način razmišljanja, stil života, socijalnu interakciju i uključivanje u različite oblike društvenog života u zajednici.

Primjenom Mann-Whitney testa, utvrdili smo da na ukupnom uzorku postoji statistički značajna razlika na skali procjene vaspitnog stila roditelja, na dimenziji permissivni vaspitni stil, otac, regulisanje odnosa, majka i permissivni vaspitni stil, majka.

Mladi, čije majke imaju više i visoko obrazovanje, imaju najniži skor na dimenzijama: permissivni vaspitni stil, otac, regulisanje odnosa, majka i permissivni vaspitni stil, majka, dok najviše skorove na ovim dimenzijama imaju učenici čije majke imaju najniži obrazovni nivo.

Ispitujući statističku značajnost na poduzorcima, rezultati pokazuju da na poduzorku ispitanika iz Raške ne postoji značajnost ni na jednoj dimenziji po pitanju obrazovanja oba roditelja.

Na poduzorku mladih iz Novog Pazara, rezultati pokazuju da postoji statistički značajna razlika obrazovanja oba roditelja na dimenzijama fizička korekcija, otac, autoritarni vaspitni stil, otac, permissivni vaspitni stil, otac, regulisanje odnosa, majka, permissivni vaspitni stil, majka.

Učenici čije majke imaju srednji stepen obrazovanja postižu visoke skorove na dimenzijama: fizička korekcija, otac, autoritarni vaspitni stil, otac i permissivni vaspitni stil, otac.

Učenici čije majke imaju osnovno obrazovanje postižu visoke skorove na dimenzijama: regulisanje odnosa, majka i permisivni vaspitni stil, majka.

Učenici čiji očevi imaju osnovno obrazovanje postižu visoke skor na dimenzijama: fizička korekcija, majka, popustljivost, majka i permisivni vaspitni stil, majka.

Učenici čiji očevi imaju više i visoko obrazovanje postižu visoke skorove na dimenzijama: uspostavljanje veze, majka, dopuštanje autonomije, majka i autoritativni vaspitni stil, majka.

Razlike su zabilježene i na dimenziji kulture individualizam/kolektivizam. Najviši skor na dimenziji kulture individualizam/kolektivizam zabeležen je kod mladih iz Novog Pazara čije majke imaju više i visoko obrazovanje i mladi čiji očevi imaju više i visoko obrazovanje. Učenici čije majke imaju najviši stepen obrazovanja postižu visok skor na dimenziji kulture individualizam/kolektivizam, a majke sa najnižim obrazovnim nivoom imaju najniži skor na dimenziji kulture individualizam/kolektivizam. Već smo naglasili da viši skor ukazuje na preferiranje kolektivizma.

Ako posmatramo strukturu roditelja na osnovu obrazovanja na ukupnom uzorku, možemo zaključiti da je slična situacija i na nivou Srbije, takođe na poduzorcima roditelja iz oba grada imamo sličnu obrazovnu strukturu. Da li će neko biti dobar roditelj ne zavisi prevashodno od nivoa obrazovanja, ali nivo obrazovanja može doprinijeti lakšem sagledavanju problema, formiranju vaspitnih stilova roditelja, adekvatnijem usmjeravanju djece, načinu rješavanja problema koji se javljaju tokom odrastanja. Također, nivo obrazovanja roditelja može biti pokazatelj da li nivo obrazovanja može produbiti nejednakosti (socijalne, ekonomske), te da li će i na koji način uticati na dimenzije kulture kod roditelja i mladih i na zadovoljstvo životom mladih.

Značajno je napomenuti da na prostoru Sandžaka do 2000. godine nije bilo visokoškolskih ustanova. Nakon završene srednje škole, za nastavak obrazovanja odlučivao se mali broj mladih. Razlog su bile brojne prepreke kao što su prepreke finansijske prirode, udaljenost većih centara. Mali broj djevojaka je nastavljao školovanje, razlog su stereotipi, predrasude i brojni faktori koji su doprinijeli ovakvoj strukturi obrazovanja na ovom području.

Ovaj problem je decenijama pratio brojne generacije, što se odrazilo na dimenzije kulture na ovom području, kao npr. stvorena je osnova za postizanje visokih skorova na dimenziji kulture udaljenost moći, izbjegavanju neizvjesnosti što je uticalo na formiranje vaspitnih stilova roditelja.

Roditelji koji imaju više i visoko obrazovanje uglavnom su zaposleni ili bi trebali biti.

Radno vrijeme i poslovne obaveze zahtijevaju red, organizaciju i poštivanje pravila i dogovora, saradnje unutar porodice.

Najniži skorovi kod učenika čije majke imaju više i visoko obrazovanje možemo obrazložiti na osnovu navedenog, također, ako uzmemo u obzir da su ovi roditelji kroz obrazovanje imali mogućnost šire se upoznati sa razvojnim periodima, adolescencijom, adekvatnim vaspitnim stilovima koji će doprinijeti izbjegavanju permissivnog vaspitnog stila.

Ako posmatramo socijalno ponašanje kroz ovu dimenziju kulture, možemo shvatiti kolektivism kao ponašanje koje je prihvatljivo za veliki broj osoba jer je kolektivism visoko izražen na ukupnom uzorku i poduzorcima, a individualizam je svojstven onima koji preferiraju ponašanja koja nisu u skladu sa datom kulturom.

Postoje brojna istraživanja koja ukazuju da je kolektivism izražen u društvima koja su ekonomski slaba, gdje je religioznost izražena, zatim u tradicionalnim društvima (Castells, 2000: 211; Hofstede, 1983: 58; Katunari, 2004: 25). S druge strane, roditelji koji imaju visoko obrazovanje preferiraju usredsređenost na individualne interese, individualna postignuća, individualizam je karakterističan za ekonomski jaka društva, te društva sa visokim procentom visokoobrazovanih što je drugačije od rezultata dobijenih na ovom uzorku. Povezanost kolektivism, visokog obrazovanja majki na ovom uzorku je pokazatelj utjecaja vrijednosti koje se prenose s generacije na generaciju, zatim majke su te koje unutar porodice grade povezanost i održavaju je.

Ne postoji statistička značajnost stepena formalnog obrazovanja roditelja i zadovoljstvo životom mladih na poduzorku mladih iz Raške i mladih iz Novog Pazara.

Rezultati istraživanja pokazuju da na ukupnom uzorku istraživanja postoji statistički značajna povezanost nacionalne pripadnosti na skoro svim dimenzijama vaspitnih stilova roditelja: fizička korekcija, otac, verbalno izražavanje ljutnje, otac, bezrazložno kažnjavanje, otac, regulisanje odnosa, otac, autoritarni vaspitni stil, otac, fizička korekcija, majka, verbalno izražavanje ljutnje, majka, bezrazložno kažnjavanje, majka, regulisanje odnosa, majka, autoritarni vaspitni stil, majka, autoritativni vaspitni stil, majka i permissivni vaspitni stil, majka.

Interesantan podatak dobijamo uvidom u proseke dvije komparirane grupe. Naime, sve dimenzije vaspitnog stila, osim dimenzije: permissivni vaspitni stil, majka, su izraženi kod mladih bošnjačke nacionalnosti.

Jedino je dimenzija permissivni vaspitni stil, majka izraženija kod učenika srpske nacionalnosti.

Opće je poznato da porodica implicitno ili eksplicitno posreduje između djece i vrijednosti karakterističnih za određeno društvo, birajući način koji je determiniran utjecajima šire društvene zajednice u kojoj se odvija socijalizacija, ali i utjecajem osobina ličnosti roditelja i djeteta. Rezultati istraživanja modela roditeljskog ponašanja pokazuju da postoje tri cilja koja imaju roditelji, bez obzira na kulturu kojoj pripadaju. Osnovni ciljevi se odnose na zdravlje, na ekonomski opstanak i treći se odnosi na njegovanje osobina koje su poželjne u određenoj kulturi (Kolar, Soriano, 2000). U procesu vaspitanja i ophođenja roditelja prema svom djetetu mogu se uočiti različiti vaspitni stilovi koji obuhvataju nekoliko komponenti i to: znanje, osjećanje, ponašanje (Pjurkovska-Petrović, 1993: 27) koja se smatraju bitnim.

Rezultati nekih istraživanja ukazuju na pozitivnu povezanost uvjerenja očeva i sinova po pitanju očekivanja od rodne uloge, što ukazuje da su porodice kod nas i dalje tradicionalno uređene (Mihic i sar., 2006), očevi nisko uključeni i manje topli u odnosu na majke (Petrović, 2007); vaspitni stil je pod utjecajem neposrednog okruženja, šireg društvenog i kulturnog miljea o čemu govore Sigel i McKelvey-De Lisi (Sigel, McGillicuddy-De Lisi, 2002). Dakle, može se zaključiti da je vlastito iskustvo stečeno u djetinjstvu od strane očeva i majki bitan činitelj za oblikovanje uvjerenja i vaspitnih stilova roditelja, te da se prenose transgeneracijski na svoju djecu primjenom određenog vaspitnog stila po uzoru na svoje roditelje.

Na poduzorku ispitanika bošnjačke nacionalnosti statistička značajna razlika postoji na dimenziji autoritarni vaspitni stil oca i nacionalna pripadnost. Autoritarni vaspitni stil odlikuje se pretjeranim zahtjevima bez sagledavanja mišljenja, zahtjeva i potreba djeteta. Ovaj stil često je praćen kažnjavanjem i odbacivanjem što doprinosi formiranju svijesti o neminovnosti postojanja hijerarhije. Dijete svhata da „moć“ mora biti neravnomjerno raspoređena, da mora postojati popustljivost pred autoritetom.

Statistička značajnost na dimenzijama vaspitnih stilova na poduzorcima može biti uzrokovana percepcijom o roditeljskim ulogama koje su povezane sa različitim uvjerenjima koja postoje u određenoj kulturi, na primjer da otac treba da bude strog i pravičan, očinska ljubav je uslovljena ponašanjem djeteta, poslušnošću (Trebješanin, 1991).

Na formiranje vaspitnog stila utječu obrazovanje i zanimanja roditelja kao i sama struktura porodice, patrijarhalnost, utjecaj tradicionalnih obrazaca koji imaju utjecaj na vaspitne stilove što pokazuju nalazi istraživanja (Joksimović i Vasović, 1990; prema: Joksimović, 2003).

Prema rezultatima novijeg istraživanja (Matejević, Nikolić, 2013), roditelji u Srbiji rijetko koriste fizičko kažnjavanje, kod očeva je to vaspitni postupak koji se nalazi na pretposlednjem mjestu, a kod majki na poslednjem mjestu.

Smatramo da je bitno naglasiti da odnosi između roditelja i djece nisu statični, moglo bi se reći više su prenaplašeni u adolescenciji, posebno kada djeca navode vaspitne stilove roditelja. U ovom periodu odnos roditelj - dijete praćen je povremeno distancom i konfliktima oko svakodnevnih životnih pitanja koje su za adolescentna bitna, a za roditelja manje bitna. Brojnim klasifikacijama identifikovane su najučestalije tehnike disciplinovanja kao što su postupci usmjereni na ljubav, kažnjavanje i tehniku regulisanja odnosa, koja daje i najbolje vaspitne efekte.

Tehnike razgovora, regulisanja odnosa, bilo da su pozitivne ili negativne, odnose se na „roditeljsko objašnjavanje ili navođenje razloga (obrazlaganje) zašto adolescent ne bi trebalo da se ponaša na izvjestan način i zašto treba da promjeni svoje ponašanje“ (Pjurkovska-Petrović, 1993: 35). To je način da se istaknu štetne posljedice određenog ponašanja mlade osobe kako za nju samu tako i za druge. Ono što je posebno važno jeste da primjena ovih tehnika najviše utječe na razvoj socijalnih vrijednosti i usmjerenost mlade osobe ka uvažavanju drugih kao i preuzimanje odgovornosti za svoje postupke. Rezultati sprovedenog istraživanja (Vranješević, 2001) na uzorku adolescenata beogradskih srednjih škola su pokazali da pozitivan utjecaj na željeno ponašanje se postiže samo u atmosferi prihvatanja od strane roditelja već i na važnost usaglašenosti oba roditelja po pitanju vaspitnih stavova.

Statistički značajna razlika postoji na dimenziji Autoritativni vaspitni stil majke i bošnjačke nacionalne pripadnosti. Ovaj stil se navodi kao adekvatna osnova za pozitivan socijalni razvoj, za sticanje socijalne zrelosti što je cilj adolescencije i adolescenta. Lacković-Grgin i Opačić 1982, prema: Pjurkovska-Petrović, 1992: 40) smatraju da autoritativni vaspitni stil omogućava mladima da bolje razumiju zahtjeve odraslih, zahtjeve sredine, odnose u grupi.

Na poduzorku ispitanika iz Raške postoji statistička značajnost samo na dimenziji Permisivni stil oba roditelja. Permisivni vaspitni stil roditelja odlikuje se površnošću od strane roditelja i neodgovornošću od strane djece. Postoji emotivna veza, ali površni odnosi, niska kontrola, premalo zahtjeva za djecu pogoduje razvoju egoizma, egocentričnosti, nesposobnosti za prihvatanje i ispunjavanje određenih socijalnih obaveza i zadataka tj. nesposobnosti za uspostavljanje dobrih saradničkih odnosa u zajednici“ (Pjurkovska-Petrović, 1993: 33).

Mladima vrlo često ovaj vaspitni stil odgovara, a današnjim prezaposlenim roditeljima ovaj vaspitni stil djeluje kao dobro rješenje ako teže „modernim“ trendovima i odnosima u porodici. U ovom istraživanju djeca su procjenjivala vaspitni stil svojih roditelja što je donekle nedostatak istraživanja, smatramo da bismo imali potpunije podatke da su i roditelji procjenjivali vaspitni stil koji primjenjuju.

Bez obzira na statističku značajnost na pojedinim poddimenzijama koje ukazuju na negativan odnos prema djetetu, smatramo da ne postoje roditelji koji isključivo primjenjuju jednu grupu stavova na račun drugih već se oni uglavnom kombinuju. Savremeni roditelji doživljavaju prilično haotično svoju ulogu upravo zbog utjecaja kulture i tradicije i zahtjeva savremenog roditeljstva. Pitanje je kako uskladiti utjecaj svoje kulture i preplitanja različitih kulturnih utjecaja, što dovodi do nesigurnosti roditelja u „prave“ načine podizanja djece danas kada se susrećemo sa brojnim izazovima savremenog doba.

Ispitujući razlike na dimenzijama kulture s obzirom na nacionalnu pripadnost, statistički značajna razlika postoji na dimenziji kulture izbjegavanje neizvjesnosti i dimenziji kulture individualizam/kolektivizam. Dimenzije maskulinitet/femininitet i dimenzija individualizam /kolektivizam, izraženiji su kod učenika srpske nacionalnosti.

Ispitujući dimenzije kulture, ne samo povezanosti sa nacionalnom pripadnošću već i sa ostalim varijablama, na poduzorku ispitanika iz Raške, rezultati pokazuju da je kolektivizam statistički značajno povezan sa mogim dimenzijama i visoko izražen kako kod mladih i kod njihovih roditelja. Također, mladi i njihovi roditelji koji žive u Raški postižu veće skorove na dimenziji femininitet u odnosu na ispitanike iz Novog Pazara. Ovaj podatak možemo objasniti činjenicom da je kolektivizam izraženiji kod manjih grupa, u manjim mjestima, ekonomski slabijim područjima, što je ujedno karakteristično za područje Raške.

Također, u ovom dijelu Srbije na kojem se prostire dio Sandžaka ili u Raškom okrugu, broj stanovnika je znatno manji što smatramo kao dodatni utjecaj na povezanost nacionalne pripadnosti i dimenzije kulture kolektivizam.

Nacionalna pripadnost je najsloženiji oblik kolektivnog identiteta čija se obilježja i vrijednosti prenose transgeneracijski. Porodica svojim vaspitnim postupcima doprinosi usmjeravanju djeteta prema nacionalnoj i vjerskoj pripadnosti.

Porodica je prva karika u procesu socijalizacije individue, čija je uloga da njeguje i prenosi zajedničke vrijednosti kao kolektivna obilježja. Nacionalna vezanost se često navodi kao osnovno obilježje psihološkog određenja odnosa pojedinca prema svojoj nacionalnoj grupi. U višenacionalnim sredinama neminovno dolazi do preplitanja i utjecaja osjećaja i povezanosti sa drugim nacijama što utiče na dimenzije kulture, vaspitne stilove, zadovoljstvo i odnos prema životu.

Ispitujući razlike na dimenzijama kulture, vaspitnih stilova roditelja i zadovoljstva životom u odnosu na vjersku pripadnost, dobijeni rezultati su identični rezultatima razlika između dvije nacionalnosti na posmatranom uzorku. Postavlja se pitanje da li mladi prave razliku između nacionalne i vjerske pripadnosti? Moramo imati na umu da je religija sastavni dio kulture i da je utjecaj religije u sekularnim društvima veliki. Najjednostavnije objašnjenje religije jeste: religija je oblik društvene svijesti, sistem stavova, pravila, normi i vrijednosti, a zavisi od djelovanja porodice i vaspitnih stilova, od kulture, emocionalne i intelektualne zrelosti svakog pojedinca, socio-demografskih karakteristika. Vjerski odgoj počinje praktično od rođenja. Prenosi se simboličkim vezivanjem za vjeru i ličnim djelima odraslih.

Ako posmatramo rezultate istraživanja religioznosti kod mladih, religioznost je u Srbiji unazad četvrt stoljeća u porastu. Roditelji, kroz odgojno-vaspitnu ulogu, prenose religijske vrijednosti na svoju djecu. Prihvaćenost adolescenta u porodici, tj. dobri porodični odnosi, kvalitet veze sa roditeljima, nezavisno od religioznosti roditelja, pozitivno utječu na religioznost kod adolescenata (Spilka et al., 2003, prema Dušanić, 2005: 38). Majers (Myers, 1996) navodi da su značajne odrednice religioznosti roditeljska religioznost, kvalitet odnosa u porodici, tradicionalna porodična struktura (Myers, 1996; Weigert i Thomas 1972, prema Dušanić, 2005: 38).

Na porast religioznosti u Srbiji utjecali su brojni faktori kao što su demokratizacija društva i slobodno izjašnjavanje i praktikovanje, koji su odigrali značajnu ulogu.

U istraživanjima Dušanića (2007: 15) u prediktore religioznosti mladih ubraja se porodica, vjeronauka, priče o religiji, te značaj nacije za religiozno opredjeljenje, spol, procijenjenu religioznost majke i oca i tako dalje.

Pored utjecaja porodice, značajnu ulogu ima vjeronauka u osnovnim i srednjim školama. Vjeronauka je od 2003/2004. god. izborni predmet od prvog razreda osnovne škole do kraja srednjeg obrazovanja.

Uvođenjem vjeronauka omogućeno je vjersko obrazovanje i vaspitanje mladih u skladu sa njihovim vjerskim uvjerenjem, životnim vrijednostima, tradicijom i učenjima crkve kojoj pripadaju. Neka od dosadašnjih istraživanja o efektima realizacije vjerske nastave u školama u Srbiji (Kuburić, 2009; Maksić, 2003; Zuković, 2008) pokazala su da mladi imaju visoka očekivanja od ovog školskog predmeta i mišljenja su da pohađanje vjerske nastave u školi može postaviti dobar temelj u prihvatanju pravih vrijednosti za njihov budući brak i odnose u porodici, odnose sa drugima. Također, utvrđeno je da djeca koja pohađaju vjersku nastavu, po procjeni njihovih roditelja, imaju kvalitetniji i zreliji odnos prema porodici i porodičnim vrijednostima. U adolescenciji, vjera je povezana sa stvaranjem vlastitog identiteta (Čorić, 1998: 113).

Religija i religiozne orijentacije se često dovode u vezu sa vaspitnim stilovima, sociodemografskim karakteristikama kao što su: spol, obrazovanje, socio-ekonomski status roditelja, obrazovanje roditelja, višegeneracijske porodice. Religijsko vaspitanje obuhvata i tradiciju, kao i odnos prema drugim religijama. Kroz religijski odgoj konstituišu se vrijednosti i pravila koja se moraju poštivati, pritom ističući da ljudski život uvijek i u svim uslovima ima smisao što ima pozitivan utjecaj na zadovoljstvo životom.

Prediktivni uticaj ispitivanih varijabli

U nastavku rada, analizirali smo rezultate dobijene primjenom Linearne regresione analize, da bismo utvrdili koji od prediktora objašnjava stepen varijabiliteta zavisne promjenljive. Varijable vaspitni stil roditelja i zadovoljstvo životom mladih posmatrane su kao zavisne varijable, osim u analizama kada smo ispitivali utjecaj vaspitnih stilova na formiranje dimenzija kulture i utjecaja vaspitnih stilova na zadovoljstvo životom mladih kada je varijabla vaspitni stil roditelja posmatrana kao nezavisna varijabla.

Na dimenziju kulture izbjegavanje neizvjesnosti najveći prediktivni utjecaj imaju: vjera/vjerska zajednica, zadovoljstvo životom i permisivni vaspitni stil, otac. Pripadnici islamske vjeroispovijedi imaju viši skor na ovoj dimenziji.

Ove varijable zajedno objašnjavaju 15% zavisne promjenljive.

Na dimenziju kulture individualizam/kolektivizam utječu: škola koju pohađaju, zadovoljstvo životom i permisivni vaspitni stil, majka. Ove varijable zajedno objašnjavaju 12,9% zavisne promjenljive. Regresiona analiza pokazuje da učenici škole „Kraljica Jelena“ imaju najviše skorove na ovoj dimenziji.

Zadovoljstvo životom visoko izraženo na uzorku i poduzorcima također doprinosi većim skorovima na dimenziji kolektivizma.

Na dimenziju kulture udaljenost moći utječu nezavisna varijabla: razred, zadovoljstvo životom, autoritarni vaspitni stil, otac, permisivni vaspitni stil, otac i autoritarni vaspitni stil, majka ove varijable doprinose objašnjavaju 14,7% varijanse zavisne promjenljive.

Na dimenziju kulture maskulinitet/femininitet utječe spol ispitanika. Ova varijabla objašnjava 14,3% varijanse zavisne promjenljive. Muškarci postižu viši skor na ovoj skali. Autoritarni vaspitni stil, majka utječe tako što viši skor na ovoj dimenziji uzrokuje viši skor na zavisnoj varijabli permisivni vaspitni stil, otac i permisivni vaspitni stil, majka uzrokuju viši skor zavisne varijable. Kada smo ispitivali razlike na dimenzijama kulture s obzirom na spol ispitanika, dobili smo rezultat koji ukazuje da muškarci postižu veće skorove na ovoj dimenziji, odnosno, da je maskulinitet izraženiji kod muškaraca u odnosu na djevojke, što ukazuje na izraženiju vrijednosnu orijentaciju ka maskulinitetu od strane muškaraca. Regresiona analiza nam potvrđuje podatak koji smo dobili u toku istraživanja, da je maskulinitet izražen kod na poduzorku mladih muškog pola.

Regresionom analizom dalje smo ispitali prediktorski utjecaj varijabli spol, razred, škola, grad, stepen obrazovanja roditelja, nacionalnost i vjeroispovijedi, dimenzija kulture i zadovoljstva životom na vaspitni stil roditelja. Od navedenih varijabli izdvaja se utjecaj zadovoljstvo životom i udaljenost moći na nezavisnu varijablu, autoritarni vaspitni stil otac, što objašnjava 14% varijanse zavisne promjenljive. Također, zadovoljstvo životom, izbjegavanje neizvjesnosti, individualizam/kolektivizam i udaljenost moći statistički značajno utječu na zavisnu varijablu autoritarni vaspitni stil, majka. Ove varijable zajedno objašnjavaju 21% varijanse zavisne promjenljive.

Varijable razred i zadovoljstvo životom utječu na objašnjenje zavisne varijable autoritativni vaspitni stil, otac. Ove varijable objašnjavaju 22,7% varijanse zavisne promjenljive. Viši skor na skali zadovoljstvo životom utječe na viši skor na zavisnoj varijabli, dok niži razred (III) utiče na viši skor zavisne varijable.

Također, škola i Zadovoljstvo životom utječu na zavisnu varijablu autoritativni vaspitni stil, majke.

Varijable škola, grad, razred, spol, stepen obrazovanja majke, stepen obrazovanja oca, nacionalnost i vjeroispovijest, kao i zadovoljstvo životom, i dimenzije kulture utječu na dimenziju: permisivni vaspitni stil, otac.

Od ispitanih varijabli, zadovoljstvo životom i dimenzija kulture maskulinitet/femininitet statistički značajno doprinose objašnjenju zavisne varijable. Zadovoljstvo životom ima pozitivan utjecaj, a maskulinitet/femininitet negativan. Ove varijable objašnjavaju 11,8% varijanse zavisne promjenljive. Permisivni vaspitni stil, majke, individualizam/kolektivizam su dimenzije koje imaju pozitivan predznak beta koeficijenta, a maskulinitet/femininitet negativan beta koeficijent. Ove varijable zajedno objašnjavaju 19,4% varijanse zavisne promjenljive.

Utjecaj prediktora je najveći na zavisnu varijablu autoritarni i autoritativni vaspitni stil roditelja. Ove varijable zajedno objašnjavaju 21% i 22% varijanse zavisne promjenljive što nas upućuje na zaključak da je vaspitni stil roditelja pod utjecajem brojnih faktora ne samo dimenzija kulture.

Linearnom regresionom analizom ispitali smo da li varijable: škola, grad, razred, spol, stepen obrazovanja majke, stepen obrazovanja oca, nacionalnost i vjeroispovijest, vaspitni stilovi majke i oca, i dimenzije kulture utječu na dimenziju: zadovoljstvo životom. Na zadovoljstvo životom mladih statistički značajan utjecaj pokazuju prediktori: izbjegavanje neizvjesnosti, udaljenost moći, autoritativni vaspitni stil, otac, permisivni vaspitni stil, otac, autoritarni vaspitni stil, majka i autoritativni vaspitni stil, majka.

Ove varijable zajedno objašnjavaju 35,4% varijanse zavisne promjenljive. Dobijeni rezultat regresionom analizom ukazuje na složenost zadovoljstva životom. Rezultat pokazuje da utječu dimenzije koje su visoko izražene na posmatranom uzorku i poduzorcima. Također, sva tri vaspitna stila utječu na zadovoljstvo životom.

Regresionom analizom izdvojile su se pojedine varijable koje u različitoj mjeri, značajno utječu na zavisne varijable. Na zadovoljstvo životom kod mladih utječu vaspitni stilovi roditelja sa najvećim procentom, zatim na vaspitne stilove utječu dimenzije kulture.

Na dimenzije kulture utječu vjerska pripadnost, spol i škola koju mladi pohađaju sa najmanjim stepenom utjecaja.

Učenci trećeg razreda postižu visoke skorove na dimenziji kulture udaljenost moći od učenika četvrtog razreda. Autoritarni vaspitni stil se zasniva na visoko izraženoj kontroli od strane roditelja. Njihovo strogo i nadmoćno ponašanje ukazuje na postojanje „moćnih i manje moćnih“ (Opsenica-Kostić, 2012) što svakako utiče na rezultat na ovoj dimenziji. Kada je u pitanju autoritativni stil, vraćamo se na rezultate izraženosti dimenzija kulture, gdje su roditelji na ovom uzorku procijenjeni kao autoritativni, te da je najizraženiji autoritativni vaspitni stil roditelja na ukupnom uzorku i poduzorcima istraživanja. Roditelji, kroz direktan ili indirektan način, utječu na djecu svojim ponašanjem, odnosom prema autoritetu i shvatanju prema raspodjeli moći kroz odgoj bez obzira koji vaspitni stil je u pitanju.

Permisivan roditelj, u ovom slučaju otac, s obzirom da ne održava kontrolu ponašanja i usmjeravanja, smatramo da utiče na izbjegavanje neizvjesnosti, jer je dijete na neki način prepušteno samo sebi i svome nahođenju u ovom periodu.

Religija i religioznost zavise od kulture, vaspitnih stilova, praktikovanja religijskih obreda u porodici i okruženju, emocionalne i intelektualne zrelosti svakog pojedinca. Kao društveno-kulturalni aspekt, religija i religiozne orijentacije se često dovode u vezu sa vaspitnim stilovima, sociodemografskim karakteristikama kao što su: spol, obrazovanje, socio-ekonomski status roditelja, obrazovanje roditelja, višegeneracijske porodice. U adolescenciji, vjera je povezana sa stvaranjem vlastitog identiteta (Ćorić, 1998: 113). Religijsko vaspitanje obuhvata i tradiciju, kao i odnos prema drugim religijama. Kroz religijski odgoj konstituišu se vrijednosti, pravila koja se moraju poštivati, pritom ističući da ljudski život uvijek i u svim uslovima ima smisao.

Mlade možemo posmatrati kao zasebnu društvenu grupu koju definiraju neke zajedničke društvene osobine karakteristične za uzrast. Mladi u savremenom društvu teže modelu ponašanja koji je karakterističan za mlade, teže „destandardizaciji“ ponašanja i vrijednosti koje postoje, formiraju određeni stil života koji je svojstven mladima, a koji nije u potpunosti skladan sa kulturom društva. Smatramo da roditelji svojim vaspitnim postupcima mogu doprinijeti da pozitivna ponašanja i aktivnosti budu podređeni od strane roditelja i zajednice kojoj pripadaju.

U namjeri da adekvatno odgovorimo na složene probleme ovog istraživanja, namjetnula su se određena ograničenja koja prate kompleksne teme kao što je ova.

U cilju povećanja objektivnosti, birali smo starije srednjoškolce radi boljeg razumijevanja upitnika, a time smo dobili ispitanike približnog uzrasta u uzorku (srednjoškolce trećeg i četvrtog razreda), što je doprinijelo da se neki odgovori ne razlikuju značajno na nekim dimenzijama istraživanja zbog niske razlike u godinama.

Ograničenje istraživanja predstavlja nedostatak podataka o procjeni vaspitnog stila roditelja od strane roditelja. Smatramo ograničenjem istraživanja popunjavanje upitnika od strane roditelja bez prisustva istraživača, radi dodatnih pojašnjenja. Ograničenja i nedostaci ovog istraživanja bi se prevazišla longitudinalnom studijom praćenja uticaja dimenzija kulture na vaspitne stilove i zadovoljstva životom kod mladih i tokom odrastanja. Preporuka za buduća istraživanja je uporediti rezultate ovog istraživanja sa istraživanjem na većem uzorku uključujući starije ispitanike. Također, preporuka je istraživanje sprovesti i u gradovima koji su na većoj udaljenosti od Novog Pazara.

Imajući u vidu obuhvaćene istraživačke teme, ukazujemo na određen teorijski i praktični doprinos istraživanja, koji će upotpuniti saznanja o povezanosti dimenzija nacionalne kulture, vaspitnih stilova i zadovoljstva životom mladih u Novom Pazaru i Raški. Teorijski doprinos ogleda se u određenim saznanjima o razlikama u izraženosti dimenzija kulture roditelja i dimenzija kulture djece na ovom uzorku. Također, smatramo značajnim podatke o razlikama u izraženosti dimenzija kulture na poduzorcima mladih, zatim rezultate povezanosti dimenzija kulture, vaspitnih stilova i sociodemografskih varijabli na poduzorcima istraživanja.

Rezultati ovog istraživanja pružaju uvid u percipiranje vaspitnih stilova roditelja od strane djece na ovom uzorku istraživanja. Dobijeni podaci mogu poslužiti kao svojstven pregled stanja adekvatnosti primjene vaspitnog stila roditelja u postizanju zadovoljstva životom kod mladih. Također, rezultati mogu poslužiti kao osnova za dalje proučavanje utjecaja brojnih faktora na vaspitne stilove roditelja s obzirom da je roditeljstvo pod utjecajem kulture. Bez obzira na prisutnost egalitarnih uvjerenja, rezultati ukazuju na prisutnost tradicionalnog odnosa i uređenja na istraženom području.

Rezultati istraživanja mogu biti značajani u odgojno-obrazovnom radu. Smatramo da je neophodno edukovati nastavnike o značaju i utjecaju dimenzija kulture na odgoj i obrazovanje u smislu uvažavanja dimenzije kulture kao pozitivnih obilježja grupe. Rezultati mogu poslužiti kao doprinos u oblasti psihologije rada, u kreiranju poslovne politike na ovom području, u psihologiji međuljudskih odnosa.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Knjiga „Vaspitni stil roditelja kroz prizmu dimenzija nacionalne kulture“ predstavlja doprinos dubljem razumijevanju roditeljskih stilova kroz prizmu kulturnih dimenzija i obrazaca koji ih oblikuju, često nevidljivo, ali moćno. Polazeći od teorijskog okvira dimenzija nacionalne kulture Gerta Hofsteda i brojnih drugih značajnih teorija i istraživanja u ovoj oblasti, analizirani su načini na koje vrijednosti jedne zajednice – kao što su odnos prema autoritetu, individualizmu, kolektivizmu, masklinitetu/feminitetu, distanci moći ili neizvjesnosti – oblikuju svakodnevne odluke roditelja, njihove djece, te kako utječu na zadovoljstvo životom.

Analiza brojnih istraživanja i rezultati istraživanja u kojim je obuhvaćena populacija adolescenata u Novom Pazaru i Raški predstavljeni u knjizi ukazuju na snažnu povezanost između kulturnih dimenzija i vaspitnih stilova i zadovoljstva životom, pri čemu se jasno pokazuje da nijedan stil ne funkcioniše izolovano od društvenog konteksta. Ovakva perspektiva ne samo da doprinosi teorijskoj razradi teme, već ima i praktičan značaj – u radu sa roditeljima, pedagozima i stručnjacima, razumijevanje kulturnog okvira može biti ključ za efikasniju komunikaciju i podršku.

Kao istraživač, ali i kao osoba koja je u profesionalnom kontaktu sa studentima i sa porodicama i mladima, svjedok sam brojnih pitanja i dilema koje su me upućivale upravo ka potrebi za dubljim razumevanjem šireg, kulturom „omeđenog“ formiranja stila roditeljstva. Ova knjiga je, u tom smislu, rezultat ne samo naučne radoznalosti, već i ličnog puta – traganja za odgovorima koji ne pojednostavljaju roditeljstvo, već mu vraćaju značaj i ulogu koja je izuzetno važna za razvoj pojedinca, očuvanje porodice i kvalitet zajednice.

Ono što ostaje kao izazov, ali i poziv za budući rad, jeste potreba za daljim istraživanjima koja će uključiti i različite društvene grupe, promjene koje donose migracije, digitalizacija i nova očekivanja od roditelja u savremenom društvu. Također, važno je razvijati pristupe koji ne normiraju „idealno“ roditeljstvo, već prepoznaju različitost kao resurs, kao bogatstvo multinacionalnih sredina. Na kraju, nadam se da će ova knjiga biti korisna u radu sa studentima kao dopuna literaturi u izučavanju socijalnih fenomena i onima koji rade sa porodicama, onima koji roditeljstvo istražuju, ali i samim roditeljima koji se prepoznaju u dilemama, izazovima sa kojima se susreće savremena porodica.

LITERATURA

- Allport, G. W., & Ross, J. M. (1969). Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5(4), 432–442.
- Antaramian, S. P., Huebner, E. S., & Valois, R. F. (2008). Adolescent life satisfaction. *Applied Psychology: An International Review*, 57(Suppl 1), 112–126.
- Argyle, M. (1997). Is happiness a cause of health? *Psychology and Health*, 12, 769–781.
- Arts, W., & Halman, L. (Eds.). (2004). European values at the turn of the millennium. Brill.
- Avramović, Z. (1999). *Udžbenik, kultura, društvo*. Učiteljski fakultet, Užice.
- Avramović, Z. (2006). *Država i obrazovanje*. Institut za pedagoška istraživanja: Beograd.
- Bauman, Z. (1994). *Intimations of postmodernity*. London: Routledge.
- Baumrind, D. (1967). Child care practices anteceding three patterns of preschool behavior. *Genetic Psychology Monographs*.
- Baumrind, D. (1971). Current patterns of parental authority. *Developmental Psychology*, 4(1, Pt. 2), 1–103. <https://doi.org/10.1037/h0030372>
- Baumrind, D. (1996). The discipline controversy revisited. *Family Relations*, 45(4), 405–414.
- Baumrind, D. (1997). The discipline encounter: Contemporary issues. *Aggression and Violent Behavior*, 2(4), 321–335.
- Baumrind, D. (2001, August). Does causally relevant research support a blanket injunction against disciplinary spanking by parents? [Invited address]. Presented at the 109th Annual Convention of the American Psychological Association, San Francisco, CA. Preuzeto 11. septembra 2018. sa <http://prdupl02.ynet.co.il/ForumFiles/12221272.pdf>

- Baumrind, D., Larzelere, R. E., & Cowan, P. A. (2002). Ordinary physical punishment: Is it harmful? Comment on Gershoff (2002). *Psychological Bulletin*, 128(4), 580–589. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.128.4.580>
- Baumrind, D., Larzelere, R. E., & Owens, E. B. (2010). Effects of preschool parents' power assertive patterns and practices on adolescent development. *Parenting: Science and Practice*, 10(3), 157–201. <https://doi.org/10.1080/15295190903290790>
- Bečelić, D. (2015). Televizijska reklama u funkciji kreiranja identiteta i medijskog opismenjavanja adolescenata (Doktorska disertacija, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Fakultet dramskih umetnosti).
- Beharić, S. (2007). Svakodnevna okupljenost porodice adolescenata, religioznost i doživljaj anomičnosti (Neobjavljeni diplomski rad). Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Banjaluci.
- Belsky, J. (1984). The determinants of parenting: A process model. *Child Development*, 55, 83–96.
- Belsky, J. (2008). Social-contextual determinants of parenting. In R. E. Tremblay, M. Boivin, & R. Peters (Eds.), *Encyclopedia on early childhood development*.
- Benedikt, R. (1976). *Obrasci kulture*. Beograd: Prosvijeta.
- Bennet, M. (2013). *Basic concepts of intercultural communication*. Boston: Intercultural Press.
- Bešić, M. (2014). *Tranzicione traume i promene vrednosnih orijentacija – generacijski pristup: Komparativna empirijska studija vrednosti u zemljama bivše Jugoslavije*. Beograd: Čigoja štampa.
- Boehm, J. K., & Lyubomirsky, S. (2008). Does happiness promote career success? *Journal of Career Assessment*, 16(1), 101–116.
- Bond, M. H., & The Chinese Culture Connection. (1987). Chinese values and the search for culture-free dimensions of culture. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 18(2), 143–164. <https://doi.org/10.1177/0022002187018002002>
- Bornstein, M. H. (2013). Parenting and child mental health: A cross-cultural perspective. *World Psychiatry*, 12(3), 258–265.

- Bowlby, J. (1988). *A secure base*. New York: Basic Books.
- Brdar, I., Rijavec, M., & Miljković, D. (2009a). Approaches to happiness, life goals and well-being. In T. Freire (Ed.), *Understanding positive life: Research and practice on positive psychology* (pp. 45–64). Lisbon: Climepsi Editores.
- Brdar, I., Rijavec, M., & Miljković, D. (2009b). Life goals and well-being: Are extrinsic aspirations always detrimental to well-being? *Psychological Topics*, 18(2), 303–316.
- Brumann, C., Abu-Lughod, L., Cerroni-Long, E. L., D'Andrade, R., Gingrich, A., Hannerz, U., & Wimmer, A. (1999). Writing for culture: Why a successful concept should not be discarded. *Current Anthropology*, 40(Supplement), S1–S27. <https://doi.org/10.1086/200061>
- Chen, Ch., & Farruggia, S. (2002). Culture and adolescent development. In W. J. Lonner, D. L. Dinnel, S. A. Hayes, & D. N. Sattler (Eds.), *Online readings in psychology and culture*.
- Chita-Tegmark, M., Gravel, J., Serpa, M., Domings, Y., & Rose, D. (2012). Using the Universal Design for Learning framework to support culturally diverse learners. *Journal of Education*, 192, 17–22.
- Chua, A. (2011). *Battle hymn of the tiger mother*. New York: Penguin Press.
- Collins, W. A., & Laursen, B. (2004). Parenting during adolescence. In R. M. Lerner & L. Steinberg (Eds.), *Handbook of adolescent psychology* (2nd ed., pp. 3–42).
- Cummins, R. A. (2003). Normative life satisfaction: Measurement issues and a homeostatic model. *Social Indicators Research*, 64(2), 225–256.
- Cvjetičanin, B. (2014). *Kultura u doba mreža (ogledi o kulturnoj politici)*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Čupić, Č. (2000). *Tradicionalizam i autoritarizam u političkom životu Srbije*. Beograd: Čigoja štampa.
- Ćorić, Š. Š. (1998). *Psihologija religioznosti*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

- Daig, I., Herschbach, P., Lehmann, A., Knoll, N., & Decker, O. (2009). Gender and age differences in domain-specific life satisfaction and the impact of depressive and anxiety symptoms: A general population survey from Germany. *Quality of Life Research*, 18(6), 669–678. <https://doi.org/10.1007/s11136-009-9481-1>
- Damon, W., Menon, J. L., & Bronk, K. C. (2003). The development of purpose during adolescence. *Journal of Applied Developmental Science*, 7(3), 119–128.
- Diener, E. (1984). Subjective well-being. *Psychological Bulletin*, 95, 542–575.
- Diener, E. (1994). Assessing subjective well-being: Progress and opportunities. *Social Indicators Research*, 31, 103–157.
- Diener, E., & Seligman, M. E. P. (2002). Very happy people. *Psychological Science*, 13(1), 81–84.
- Diener, E., Emmons, R., Larsen, J., & Griffin, S. (1985). The Satisfaction With Life Scale. *Journal of Personality Assessment*, 49(1), 71–75.
- Doyle, A. B., Markiewicz, D., & Brendgen, M. (2004). The quality of the relationship with parents and adolescent adjustment. *Journal of Adolescence*, 27(1), 1–15.
- Dušanić, S. (2005a). *Religiozna orijentacija i naučena bespomoćnost adolescenata* (Magistarski rad). Odsjek za psihologiju Filozofskog fakulteta u Banjaluci.
- Dušanić, S. (2005b). Socijalno-psihološki korelati religiozne orijentacije mladih. U M. Franceško (Ur.), *Psihosocijalni aspekti društvene tranzicije u Srbiji* (str. 165–189). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Dušanić, S. (2006). *Religioznost i altruizam tokom i poslije Božićnih praznika. Godišnjak za psihologiju*, 4(4-5), 223–237.
- Dušanić, S. (2007). *Prediktori religioznosti mladih*. U M. Biro & S. Smederevac (Ur.), *Psihologija i društvo* (str. 133–150). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Đorđević, B. (1985). *Savremena porodica i njena uloga*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.
- Đorđević, B. (1994). *Savremena porodica i njena uloga*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

- Đurić-Bosnić, A. (2015). *Ideološke matrice i zatvorene kulture: konstrukcija i dekonstrukcija dominantnih stereotipa u kulturi u Srbiji* (Doktorska disertacija, Univerzitet umetnosti u Beogradu, Fakultet dramskih umetnosti).
- Eagleton, T. (2002). *Ideja kulture*. Zagreb: Naklada Jesenski i Turk.
- Efendić-Spahić, T. (2014). *Psihologija roditeljstva*. Tuzla: Društvo psihologa u Federaciji Bosne i Hercegovine.
- Eliot, T. S. (1995). *Ka definiciji kulture*. Niš: Prosvijeta.
- English, H. B., & English, A. C. (1976). A comprehensive dictionary of psychological and psychoanalytical terms. New York: David McKay Company, Inc.
- Fijuljanin, M. (2010). Sandžak i sandžački Bošnjaci. U E. Džudžević (Ur.), Sandžak multietnička regija. Zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata o regionalizmu. Tutin: Centar za bošnjačke studije.
- Flere, S. (1976). *Obrazovanje u društvu*. Uvod u sociologiju vaspitanja i obrazovanja. Niš: Gradina.
- Fowler, J. W., Nipkow, K. E., & Schweitzer, F. (Eds.). (1991). Stages of faith and religious development: Implications for church, education, and society. New York, NY: Crossroad.
- Frankl, V. (1987). *Nečujan vapaj za smislom*. Zagreb: Naprijed.
- Fromm, E. (1980). *Autoritet i porodica*. Zagreb: Naprijed.
- Fromm, E. (1989). *Bekstvo od slobode*. Zagreb: Naprijed.
- Genc, L. (1988). Dimenzije vaspitanja i razvoja ličnosti: Teorija istraživanja. Psihologija, 4, 121–132.
- Gidens, E. (2003). *Sociologija*. Beograd: Ekonomski fakultet, Čigoja print.
- Golubović, G. (1981). *Porodica kao ljudska zajednica: alternativa autoritarnom shvatanju porodice kao sistema prilagođenog ponašanja*. Zagreb: Naprijed.
- Golubović, G. (2006). Savremena civilizacija i kultura: Napredak i regresija. Godišnjak za sociologiju, Niš, 5–31.

- Golubović, G. (2007). *Porodica kao ljudska zajednica*. Zagreb: Službeni glasnik.
- Golubović, G., & Jerotić, V. (2009). *Teološko-psihološki ogledi*. Niš: Udruženje književnika „Branko Miljković“.
- Grotevant, H. D., & Cooper, C. R. (1986). Individuation in family relationships: A perspective on adolescence. *Human Development*, 29(2), 82–100. <https://doi.org/10.1159/000273025>
- Grusec, J. E., & Goodnow, J. J. (1994). *Impact of parental discipline methods on the child's internalization of values: A reconceptualization of current points of view*. *Developmental Psychology*, 30(1), 4–19. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.30.1.4>
- Hall, E. T. (1959). *The silent language*. Garden City, NY: Doubleday & Company, Inc.
- Hall, E. T. (1983/2003). *Monochronic and polychronic time*. In L. A. Samovar & R. E. Porter (Eds.), *Intercultural communication: A reader* (10th ed., pp. 262–268). Belmont, CA: Wadsworth/Thomson Learning.
- Hallale, N. (2013). The safety of cultures. *TCE: The Chemical Engineer*, 863, 24–26.
- Haralambos, M. (1989). *Uvod u sociologiju*. Zagreb: Globus.
- Haralambos, M., & Holborn, M. (2002). *Sociologija; teme i perspektive*. Nakladnik Golden marketing Kneza Mislava 1.
- Harkness, S., & Super, C. M. (2002). *Culture and parenting*. In M. H. Bornstein (Ed.), *Handbook of parenting* (2nd ed., Vol. 2, pp. 253–280). Lawrence Erlbaum Associates.
- Headey, B., Muffels, R., & Wagner, G. (2014). *Parents transmit happiness along with associated values and behaviors to their children: A lifelong happiness dividend?* *Social Indicators Research*, 116(3), 909–933.
- Hofstede, G. (1980). *Culture's consequences: International differences in work-related values*. Beverly Hills, CA: Sage Publications.
- Hofstede, G. (1986). *Cultural differences in teaching and learning*. *International Journal of Intercultural Relations*, 10, 301–320.

- Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions, and organizations across nations (2nd ed.)*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, Inc.
- Hofstede, G. (2002). Dimensions do not exist: A reply to Brendan McSweeney. *Human Relations*, 55, 1355–1361.
- Hofstede, G. (2011). *Dimensionalizing cultures: The Hofstede model in context*. Online Readings in Psychology and Culture (ORPC), 2(1), 3–26.
- Hofstede, G. (2013b). *Replicating and extending cross-national value studies: Rewards and pitfalls—An example from Middle East studies*. *Insights*, 13, 5–7.
- Hofstede, G., & Bond, M. H. (1984). *Hofstede's culture dimensions: An independent validation using Rokeach's Value Survey*. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 15, 417–433.
- Hofstede, G., & Bond, M. H. (1988). *The Confucius connection: From cultural roots to economic growth*. *Organizational Dynamics*, 16, 4–21.
- Hofstede, G., & Hofstede, G. J. (2001). *Culture's consequences (2nd ed.)*. London, UK: Sage Books.
- Hofstede, G., & Hofstede, G. J. (2005). *Cultures and organizations: Software of the mind (2nd ed.)*. New York, NY: McGraw-Hill.
- Hofstede, G., Hofstede, G. J., & Minkov, M. (2010). *Cultures and organizations: Software of the mind (3rd ed.)*. New York, NY: McGraw-Hill.
- Hoorn, A. van, & Maseland, R. (2013). Does a Protestant work ethic exist? Evidence from the well-being effect of unemployment. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 91, 1–12.
- Huebner, E. S. (1994). *Preliminary development and validation of a multidimensional life satisfaction scale for children*. *Psychological Assessment*, 6(2), 149–158.
- Huebner, E. S. (2004). Research on assessment of life satisfaction of children and adolescents. *Social Indicators Research*, 66, 3–33.
- Huebner, S. (2001). Manual for the multidimensional students' life satisfaction scale. Columbia, SC: University of South Carolina. Retrieved from <https://googl/mNHJ1L>

- Inglehart, R. (1997). *Modernization and postmodernization: Cultural, economical, and political change in 43 societies*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Inglehart, R., & Baker, W. E. (2000). Modernization, culture change, and the persistence of traditional values. *American Sociological Review*, 65, 19–51.
- Jeknić, R. (2006). Individualističke i kolektivističke kulture u kontekstu globalizacije: Hofstedeov model i njegova kritika. Zbornik Pravnog fakulteta u Splitu, UDK 316.7 329:3, 205.
- Jeknić, R. (2006). Individualistike i kolektivističke kulture u kontekstu globalizacije: Hofstedeov model i njegova kritika. Pravni fakultet Sveučilišta u Splitu UDK 316.7 329:3 str.205.
- Jeknić, R. (2011). Kulture i organizacije: Organizacijske kulture Geerta Hofstede. *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 48(1), 103–123. Preuzeto s <https://hrcak.srce.hr/66433> (Pristupljeno 28. 03. 2019).
- Joksimović, S. (1993). Razvoj prosocijalne orijentacije učenika. U zborniku br. 23 Instituta za pedagoška istraživanja (str. 69–93). Beograd: *Institut za pedagoška istraživanja*.
- Joksimović, S. (2003). Doprinos škole formiranju vrednosti mladih. U D. Pantić (ur.), *Promene vrednosti i tranzicija u Srbiji: pogled u budućnost* (str. 173–178). Beograd: *Institut društvenih nauka*.
- Jones, W. H. (1981). Loneliness and social contact. *Journal of Social Psychology*, 113(2), 295–296. <https://doi.org/10.1080/00224545.1981.9924386>
- Kapor-Stanulović, N. (1988). *Psihologija roditeljstva*. Beograd: Nolit.
- Kapor-Stanulović, N. (2007). *Na putu ka odraslosti*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Karavasilis, L., Doyle, A. B., & Markiewicz, D. (2003). Associations between parenting style and attachment to mother in middle childhood and adolescence. *International Journal of Behavioral Development*, 27(2), 153–164.
- Kardiner, A. (1959). The individual and his society: *The psychological effects of social institutions*. New York, NY: Norton.

- Katunarić, V. (1996). Tri lica kulture. *Društvena istraživanja*, 6(5-6).
- Kerr, M., & Stattin, H. (2000). What parents know, how they know it, and several forms of adolescent adjustment: Further support for a reinterpretation of monitoring. *Developmental Psychology*, 36, 366–380.
- Klarin, M., & Šimić Šašić, S. (2008). Neke razlike u obiteljskim interakcijama između adolescenata Republike Hrvatske i Bosne i Hercegovine – kroskulturalna perspektiva. Zadar: Sveučilište u Zadru.
- Kloskowska, A. (2003). *Sociologija kulture*. Sarajevo: Krug.
- Kreč, D., Kračfeld, S. R., & Balaki, L. I. (1972). *Pojedinac u društvu*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kroeber, A. L., & Kluckhohn, C. (1952). Culture: A critical review of concepts and definitions (Peabody Museum Papers, Vol. 47, No. 1). Cambridge, MA: Peabody Museum of American Archaeology and Ethnology.
- Krstić, D. (1988). *Psihološki rečnik*. Beograd: Vuk Karadžić.
- Kuburić, Z. (1994). *Porodica i psihičko zdravlje dece*. Beograd: Tehnološki institut za obrazovanje, informatiku i statistiku.
- Kuburić, Z. (1996). *Porodica i psihičko zdravlje dece*. Beograd, Novi Sad: Čigoja.
- Kuburić, Z. (2009). *Porodica i psihičko zdravlje dece: Odnos između prihvaćenosti dece u porodici i psihičkih smetnji u adolescenciji*. Beograd: Čigoja štampa.
- Kuburić, Z. (2012). Konkretizacija pojma ljubavi u teološkim porukama i vaspitnim postupcima roditelja. *Godišnjak filozofskog fakulteta*, Univerzitet u Novom Sadu.
- Kumar, I., & Parveen, S. (2013). Teacher education in the age of globalization. *Research Journal of Educational Sciences*, 1, 8–12.
- Lacković-Grgin, K. (2006). *Psihologija adolescencije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Lacković-Grgin, K., & Opačić, G. (1982). Neki aspekti self koncepta mladih iz porodice s ocem i bez oca. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 4, 115–126.
- Lado, R. (1957). *Linguistics across cultures*. Ann Arbor, MI: University of Michigan Press.

- Lansford, J. E., Bornstein, M. H., Dodge, K. A., Skinner, A. T., Putnick, D. L., & Deater-Deckard, K. (2011a). Attributions and attitudes of mothers and fathers in the United States. *Parenting*, 11(2-3), 199–213.
- Lansford, J. E., Criss, M. M., Laird, R. D., Shaw, D. S., Pettit, G. S., Bates, J. E., & Dodge, K. A. (2011b). *Reciprocal relations between parents' physical discipline and children's externalizing behavior during middle childhood and adolescence*. Cambridge University Press.
- Lansford, J. E., Sharma, C., Malone, P. S., Woodlief, D., Dodge, K. A., Oburu, P., Pastorelli, C., Skinner, A. T., Sorbring, E., Tapanya, S., & Tirado, L. M. (2014). Corporal punishment, maternal warmth, and child adjustment: A longitudinal study in eight countries. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 43(5), 670–685.
- Li, D., & Guo, X. (2012). A comparison of power distance of Chinese English teachers and Chinese non-English teachers in classroom communication. *Intercultural Communication Studies*, 21, 221–239.
- Li, J. (2013). Cultural models, children's beliefs, and parental socialization: European American and Chinese learning. In M. Cortazzi & L. Jin (Eds.), *Cultures of learning: International perspectives on language learning and education* (pp. 41–58). New York, NY: Palgrave MacMillan.
- Li, X., & Cutting, J. (2011). Rote learning in Chinese culture: Reflecting active Confucian-based memory strategies. In L. Jin & M. Cortazzi (Eds.), *Researching Chinese learners: Skills, perceptions, and intercultural adaptations* (pp. 21–42). New York, NY: Palgrave MacMillan.
- Lindzey, G., & Aronson, E. (1964). *The handbook of social psychology* (2nd ed.). Reading, MA: Addison-Wesley.
- Linton, R. (1936). *The study of man: An introduction*. New York, NY: Appleton-Century-Crofts.
- Lipovčan, L. J., Brkljačić, T., & Sakić, V. (2005). Monthly income and subjective well-being of Croatian citizens. *Croatian Medical Journal*, 48(5), 727–733.
- Ljajić, S., Meta, M., & Mladenović, Ž. (2016). Globalizacija: Ekonomski i psihološki aspekti. *Ekonomski signali*, 11(1), 39–62.

- Mandarić, V. (2012). Novi mediji i rizično ponašanje djece i mladih. *Bogoslovna smotra*, 82(1), 131–149.
- Manić, S. I. (2016). Porodične vrednosti mladih u Srbiji. *Sinteze*, 5(9), 1–14.
- Marčinko, D., Mihić, Lj., & Radošević, D. (2011). Subjektivni kvalitet života studenata: Komparativna analiza između studenata sa prostora bivše Jugoslavije i Australije. *Psihologija*, 44(2), 167–186.
- Marković, O., & Berger, D. (1990). Psihološka dijagnostika porodice i braka. U J. Berger, M. Biro, & S. Hrnjica (Eds.), *Klinička psihologija* (str. 318–340). Beograd: *Naučna knjiga*.
- Matejević, M. (2007). *Vrednosne orijentacije i vaspitni stil roditelja*. Niš: Filozofski fakultet.
- Matejević, M. (2008). Funkcionalnost porodica sa adolescentom. U V. Todorović, M. Vidanović, & M. Anđelković (Eds.), *Mladi i porodica* (str. 58). Niš: Filozofski fakultet.
- Matejević, M. (2009). Funkcionalnost porodica studenata i sklonost ka alkoholizmu i narkomaniji. U *Studenti, seks i droga. Zbornik radova* (str. 149–160). Beograd: *Centar za naučna istraživanja SANU i Univerzitet u Nišu*.
- Matejević, M. (2012). Funkcionalnost porodičnih sistema i vaspitni stil roditelja u porodicama sa adolescentima. *Nastava i vaspitanje*, 1, 128–141.
- Matejević, M., & Nikolić, A. (2013). Tradicionalno i moderno u vaspitnim postupcima roditelja. Znanje i korist. *Zbornik radova Nauka i savremeni univerzitet*, 2, 123–133.
- Matud, M. P., Bethencourt, J. M., & Ibáñez, I. (2014). Relevance of gender roles in life satisfaction in adult people. *Personality and Individual Differences*, 70, 206–211.
- McKnight, C. G., Huebner, E. S., & Suldo, S. (2002). Relationships among stressful life events, temperament, problem behavior, and global life satisfaction in adolescents. *Psychology in the Schools*, 39(6), 677–687.

- Melendez, L. (2005). Parental beliefs and practices around early self-regulation: The impact of culture and immigration. *Infants and Young Children*, 18(2), 136–146.
- Michalos, A. C. (1985). Multiple discrepancies theory (MDT). *Social Indicators Research*, 16(4), 347–413.
- Mihić, I., Zotović, M., & Petrović, J. (2006). Sociodemografske karakteristike porodice, podela posla u kući i vaspitni stilovi roditelja u porodicama na teritoriji Vojvodine. *Pedagoška stvarnost*, LII(1–2), 118–134.
- Mijatović, A., & Žužul, A. (2004). *Prilog određenju dimenzionalnih značajki kulturnog identiteta srednjoškolske mladosti u Hrvatskoj*. Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za pedagogiju, 44–68.
- Milić, A. (2001). *Sociologija porodice*. Beograd: Čigoja štampa.
- Milivojević, Z. (2007). *Mala knjiga za velike roditelje*. Novi Sad: Psihopolis institut.
- Milošević, B. (2013). *Organizacija rada u globalnoj tranziciji, prilozi sociologiji organizacije*. Beograd: Agencija Filip Višnjić, Prosvjeta.
- Mimica, A., & Bogdanović, M. (2007). *Sociološki rečnik*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Miroslavljević, A. (2017). *Kultura i identitet: Ogledi iz sociologije kulture*. Beograd: Čigoja štampa.
- Mitić, M. (1997). *Porodica i stres – između poraza i nade*. Beograd: Institut za psihologiju, IP „Žarko Albulj“.
- Mladenović, M. (1963). *Osnovi sociologije porodice*. Beograd: Zavet.
- Obradović, S., Rakić, B., & Šapić, S. (2011). Kulturne razlike kao faktor ekonomskog uspeha. *Ekonomске teme*, 4, 619-632.
- Obradović, S., Rakić, B., Šapić, S. (2011). Kulturne razlike kao faktor ekonomskog uspeha. *Ekonomске teme*, 4, 619-632.
- Ozben, S. (2013). Social skills, life satisfaction and loneliness in Turkish university students. *Social Behavior and Personality: An International Journal*, 41(2), 203-213.

- Pantić, D. (1981). Vrednosne orijentacije mladih u Srbiji, Izdavački centar SSO, peer relations and friendships. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 26 (2), 83-94.
- Pantić, D. (1990). *Promene vrednosnih orijentacija mladih u Srbiji*. Beograd: Institut društvenih nauka.
- Park, N. (2004). The role of subjective well-being in positive youth development. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 591 (1), 25-39.
- Pedagoška enciklopedija 2. (1989). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavne sredstva.
- Penezić, Z. (1996). *Zadovoljstvo životom - provjera konstrukta*. Diplomski rad, Zadar, Filozofski fakultet.
- Penezić, Z. (2006). Zadovoljstvo životom u adolescentnom i odraslom dobu. *Društvena istraživanja*, 15, 4–5, 643–669.
- Pešić, J. (2006). Persistence of traditionalist value orientations in Serbia. *Sociologija*, 48 (4), 289-307.
- Pfeifer, Šećeragić, (2009). Broj nezaposlenih je visok, a zaposleni uglavnom rade u nisko profitnim sektorima. *Mapiranje Sandžaka*, 11-26.
- Pfeifer, Šećeragić, (2009a). Iseljavanje iz Sandžaka. *Mapiranje Sandžaka*, 16-22.
- Piorkowska-Petrović, K. (1990). *Dete u nepotpunoj porodici*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja i Prosvijeta.
- Radoman, M. (2011). *Stavovi i vrednosne orijentacije srednjoškolaca u Srbiji*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji.
- Richardson, D. (1993). *Women, Motherhood and Childrearing*. Basingstoke, Macmillan.
- Rohan, M. P, Zanna, M. P. (1996). Value transmission in Families. U: C. Seligman, J. M. Olson, M. P. Zanna (ur.). *The psychology of values: The*
- Rot, N. (2010a). *Psihologija ličnosti*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Rot, N. (2010b). *Osnovi socijalne psihologije*. Beograd: Zavod za udžbenike.

- Ryan, R. M., Huta, V. i Deci, E. L. (2008). Living well: A self-determination theory perspective on eudaimonia. *Journal of Happiness Studies*, 9 (1), 139–170.
- Schaefer, E. S. (1959). A circumplex model for maternal behavior. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 59(2), 226-235.
- Semrija, S., Muratović, A., Međedović, A. (2021). Primjena teorije Geerta Hofsteda na ispitivanje percepcije dimenzija kulture roditelja i mladih u Novom Pazaru i Raški. *Lingua Montenegrina*, XIV/2, 28.
- Shin, N., Vaughn, B. E., Akers, V., Kim, M., Stevens, S., Krzysik, L., & Korth, B. (2011). Are happy children socially successful? Testing a central premise of positive psychology in a sample of preschool children. *Journal of Positive Psychology*, 6 (5), 355-367.
- Sigel, I. E., & McGillicuddy-De Lisi A. V. (2002). Parent Beliefs Are Cognitions: The Dynamic Belief Systems Model. In: M. H. Bornstein (Ed.) *Handbook of parenting: Becoming a parent*, Vol. 3. (pp. 485-508). London: Lawrence Erlbaum Associates.
- Skledar, N. (2001). *Čovjek i kultura, Uvod u socio-kulturnu antropologiju*. Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Matica hrvatska Zaprešić.
- Smailović, S. (2018). Povezanost zadovoljstva životom sa posvećenošću veri kod ispitanica teološke škole Medrese i Gimnazije u Novom Pazaru. *IX Međunarodna naučno-stručna konferencija „Unapređenje kvaliteta života djece i mladih“* 22, 24. 06. 2018. Harkanj, Mađarska.
- Smailović, S. (2019). Povezanost vaspitnih stilova roditelja i religioznosti kod adolescenata. *Univerzitetna misao - časopis za nauku, kulturu i umjetnost*, 18, 157-170.
- Smailović, S., Mavrić, M. (2021). *Utjecaj porodične kohezije na zadovoljstvo životom*. *Univerzitetna misao - časopis za nauku, kulturu i umjetnost*, 20, 90-104.
- Smailović, S., Milenović, M., Čolović-Međedović, A. (2017). Vaspitni stilovi i altruizam kod učenika srednjih škola. *VIII Međunarodna naučno-stručna konferencija „Unapređenje kvalitete života djece i mladih“* 23. - 25. 06. 2017. godine, Arandelovac, Srbija.

- Smailović, S., Numanović, A., Mladenović, Ž., Murić, N. (2023). Social loneliness, emotional loneliness and loneliness in love as predictors of life satisfaction in adolescents. *Collection of Papers of the Faculty of Philosophy, LIII (3)*, 395-410.
- Smetana, J.G., Ahmad, I. (2017). Heterogeneity in Perceptions of Parenting Among Arab Refugee Adolescents in Jordan. *Child Dev in press*, 19-25.
- Smith, H. L., Fabricatore, A. et al (1999). Religiosity and Altruism Among African American Males. *Journal of Black Studies*, 29 (4), 579-598.
- Soares, A. M., Farhangmehr, M. & Shoham, A. (2007). Hofstede's dimensions of culture in international marketing studies. *Journal of Business Research*, 60 (3), 277-284.
- Spasenović, V. (2011). Obrazovanje za demokratiju: Teorijski i praktični okvir (str. 7). Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu.
- Spencer-Oatey, H. (2012). *Unequal relationships in high and low power distance societies: A comparative study of tutor-student role relations in Britain and China*. Journal of Cross-Cultural Psychology, 28, 284-302.
- Spilka, B., Hood, R. W., Hunsberger, B., Gorsuch, R. (2003). *The psychology of religion, an empirical approach*. New York: The Guilford Press.
- Steinberg, L. (1990). Autonomy, conflict, and harmony in the family relationship. In S. S. Feldman & G. R. Elliott (Eds.), *At the threshold: The developing adolescent* (pp. 255–276). Harvard University Press.
- Stifter, M. (2006). *Quantitative Analyse des Besucher-verhaltens - Evaluierung der Ausstellung medien. welten des Technischen Museums Wien mittels automatisch-protokollierten Besucherinteraktionen*. Diploma thesis TU Wien.
- Stjepanović-Zaharijevski, D., & Petrović, J. (2014). *Percepcija braka, porodice i roditeljstva studentske omladine u svetlu demografskih i socijalnih determinanti*. Niš: Filozofski fakultet.

- Suizzo, M. A., Chen, W. C., Cheng, C. C., Liang, A. S., Contreras, H., Zanger, D., & Robinson, C. (2008). Parental beliefs about young children's socialization across US ethnic groups: Coexistence of independence and interdependence. *Early Child Development and Care*, 178 (5), 467-486.
- Suldo, S. M., & Huebner, E. S. (2004). Does life satisfaction moderate the effects of stressful life events on psychopathological behavior during adolescence? *School Psychology Quarterly*, 19 (2), 93-105.
- Šindić, A. (2009). *Vaspitni stilovi roditelja i razvoj kompetencija za 21. vijek djece predškolskog uzrasta*. Neobjavljena doktorska disertacija. Banja Luka: Filozofski fakultet.
- Šverko, I. (2008). Emocije i kolektivizam: Istraživanje mladih u Hrvatskoj i Europi. *Psihologijske teme*, 17(4), 1101–1112.
- Todorović, J. (2005). *Vaspitni stilovi roditelja i samopoštovanje adolescenata*. Niš: Prosvijeta.
- Todorović, J. i Stojiljković, S. (2007). Porodični činioci nasilnog ponašanja dece i omladine. U N. Jovanović i Lj. Mitrović (Ur.), *Omladina Balkana između nasilja i kulture mira* (str. 115–129). Niš: Filozofski fakultet.
- Trebješanin, Ž. (1991). *Rečnik Psihologije*. Beograd: Stubovi kulture
- Trebješanin, Ž. i Lalović Z. (2011). *Pojedinac u grupi*. Podgorica: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Tylor, E. (1955). *Primitive Culture: Research into the development of mythology, philosophy. Religion, art, and custom*. London. UK: John Murray.
- Valois, R. F., Zullig, K. J., Huebner, E. S., & Drane, J. W. (2001). Relationship between lifesatisfaction and violent behaviors among adolescents. *American Journal of Health Behavior*, 25 (4), 353-366.
- Veenhoven, R. (1997). Advances in understanding happiness. *Revue Québécoise de Psychologie*, 18 (2), 29-74. Retrieved from <http://goo.gl/Uh6Iv2>
- Zaharijević, A. (2005). Deregulacija temelja. *Filozofska istraživanja*, 25(4).

- Zhou, Q., Ly, J., Main, A., Tao, A., Chen, S.H. (2014). Neighborhood characteristics, parenting styles, and children's behavioral problems in Chinese American immigrant families. *Cult Divers Ethn Minority Psychol*, 20: 202-212.
- Zukorlić, M (2016). Izražena bliskost lokalnih vladajućih struktura sa narko-klanovima. *Mapiranje Sandžaka*.
- Zuković, S. (2008). *Refleksije verske nastave na funkcionalnost savremene porodice*. Doktorska disertacija. Novi Sad: Filozofski fakultet.

PRILOZI :

Tabela br. 1. *Struktura uzorka prema polu ispitanik*

			Poduzorci		Total
			Mladi iz Raške	Mladi iz Novog Pazara	
Pol	Muški	Ukupno	55	118	173
		%	50,9%	46,8%	48,1%
	Ženski	Ukupno	53	134	187
		%	49,1%	53,2%	51,9%
Total		Ukupno	108	252	360
		%	100,0%	100,0%	100,0%

$\chi^2=0,509$, $df=1$, $p=0,475$ Koeficijent vjerovatnoće =0,509, $df=1$, $p=0,476$

Tabela br. 2. *Struktura uzorka prema nacionalnosti*

			Poduzorci		Total
			Mladi iz Raške	Mladi iz Novog Pazara	
Nacionalnost	Bošnjačka	Ukupno	0	213	213
		%	0,0%	84,5%	59,2%
	Srpska	Ukupno	108	36	144
		%	100,0%	14,3%	40,0%
	Druga	Ukupno	0	3	3
		%	0,0%	1,2%	0,8%
Total		Ukupno	108	252	360
		%	100,0%	100,0%	100,0%

$\chi^2=225,63$, $df=4$, $p=0,001$ Koeficijent vjerovatnoće =288,92, $df=4$, $p=0,001$

Tabela br. 3. *Struktura uzorka prema vjerskoj pripadnosti*

			Poduzorci		Total
			Mladi iz Raške	Mladi iz Novog Pazara	
Vjera/vjerska zajednica	Islamska	Ukupno	0	215	215
		%	0,0%	85,3%	59,7%
	Pravoslavna	Ukupno	106	33	139
		%	98,1%	13,1%	38,6%
	Druga	Ukupno	2	4	6
		%	1,9%	1,6%	1,7%
Total		Ukupno	108	252	360
		%	100,0%	100,0%	100,0%

 $\chi^2=233,81$, $df=2$, $p=0,001$ Koeficijent vjerovatnoće =279,81, $df=2$, $p=0,001$

Tabela br. 4. *Struktura uzorka roditelja*

	Frekvencija	Procenat (%)
Raška	209	29,8
Novi Pazar	493	70,2
Total	702	100

Tabela br. 5. *Stepen izražavanja dimenzija vaspitnih stilova očeva, ukupan uzorak*

	N	Min	Max	M	SD
Fizička korekcija, otac	356	1,00	3,75	1,91	0,70
Verbalno izražavanje ljutnje, otac	356	1,00	5,00	3,06	0,74
Bezrazložno kažnjavanje, otac	356	1,00	4,25	2,07	0,85
Uspostavljanje veze, otac	356	1,20	5,00	3,81	0,91
Regulisanje odnosa, otac	354	1,00	5,00	3,54	0,87
Dopuštanje autonomije, otac	356	1,00	4,80	3,33	0,89
Popustljivost, otac	356	1,00	4,40	2,81	0,66
Autoritarni vaspitni stil, otac	356	1,08	3,92	2,35	0,61
Autoritativni vaspitni stil, otac	354	1,07	4,87	3,56	0,76
Permisivni vaspitni stil, otac	356	1,00	4,40	2,81	0,66

N-broj ispitanika, Min-Minimum, Max-Maksimum, M-aritmetička sredina, SD-prosečno standardno odstupanje od aritmetičke sredine;

Tabela br. 6. *Stepen izraženosti dimenzije upitnika vaspitnih stilova majki, ukupan uzorak*

	N	Min	Max	M	SD
Fizička korekcija, majka	358	1,00	5,00	2,24	0,86
Verbalno izražavanje ljutnje, majka	358	1,00	5,00	3,23	0,77
Bezrazložno kažnjavanje, majka	358	1,00	4,75	2,06	0,89
Uspostavljanje veze, majka	358	1,00	5,00	4,43	0,79
Regulisanje odnosa, majka	358	1,00	5,00	3,90	0,82
Dopuštanje autonomije, majka	358	1,00	5,00	3,73	0,92
Popustljivost, majka	358	1,00	4,80	3,13	0,72
Autoritarni vaspitni stil, majka	358	1,00	4,50	2,51	0,70
Autoritativni vaspitni stil, majka	358	1,00	5,00	4,02	0,70
Permisivni vaspitni stil, majka	358	1,00	4,80	3,13	0,72

N-broj ispitanika, Min-Minimum, Max-Maksimum, M-aritmetička sredina, SD-prosečno standardno odstupanje od aritmetičke sredine;

Tabela br. 7. *Stepen izraženosti dimenzije upitnika kulturnih vrijednosti, svi ispitanici*

	N	Min	Max	M	SD
Izbjegavanje neizvjesnosti	360	1,00	5,00	3,98	0,85
Individualizam/kolektivizam	359	1,50	5,00	3,51	0,68
Udaljenost moći	360	1,00	5,00	2,65	0,77
Maskulinitet/femininitet	358	1,13	5,00	2,86	0,77

N-broj ispitanika, Min-Minimum, Max-Maksimum, M-aritmetička sredina, SD-prosečno standardno odstupanje od aritmetičke sredine;

Tabela br. 8. *Stepen izraženosti dimenzije upitnika kulturnih vrijednosti, roditelji*

	N	Min	Max	M	SD
Izbjegavanje neizvjesnosti	702	1,00	5,00	3,97	0,70
Individualizam/kolektivizam	702	1,67	5,00	3,44	0,70
Udaljenost moći	702	1,83	4,67	3,10	0,62
Maskulinitet/femininitet	702	1,38	4,88	2,99	0,85

N-broj ispitanika, Min-Minimum, Max-Maksimum, M-aritmetička sredina, SD-prosečno standardno odstupanje od aritmetičke sredine;

Tabela br. 9. *Stepen izraženosti dimenzije upitnika zadovoljstva životom mladih, ukupan uzorak*

	N	Min	Max	M	SD
Zadovoljstvo životom	360	37,00	100,00	77,38	15,06

N-broj ispitanika, Min-Minimum, Max-Maksimum, M-aritmetička sredina, SD-prosečno standardno odstupanje od aritmetičke sredine;

Tabela br. 10. *Stepen izraženosti dimenzija kulture, razlika između dva poduzorka*

		M	SD	Mann-Whitney	P
Izbjegavanje neizvjesnosti	Mladi iz Raške	3,8352	0,80179	11123,00	0,006
	Mladi iz Novog Pazara	4,0437	0,85815		
Individualizam/kolektivizam	Mladi iz Raške	3,6355	0,70269	11181,0	0,010
	Mladi iz Novog Pazara	3,4504	0,66705		
Udaljenost moći	Mladi iz Raške	2,7346	0,68965	11989,0	0,073
	Mladi iz Novog Pazara	2,6157	0,80307		
Maskulinitet/femininitet	Mladi iz Raške	2,9245	0,68088	11924,0	0,108
	Mladi iz Novog Pazara	2,8259	0,79833		

Tabela br. 11. *Stepen izraženosti zadovoljstva životom, razlika između dva poduzorka*

		M	SD	Mann-Whitney	P
Zadovoljstvo životom	Mladi iz Raške	78,759	14,188	12.507,00	0,24
	Mladi iz Novog Pazara	76,794	15,409		

Tabela br. 12. Povezanost dimenzija kulture i vaspitnih stilova, ukupni uzorak

		Izbjegavanje neizvjesnosti	Individualizam/ kolektivizam	Udaljenost moći	Maskulinitet/ Femininitet
Fizička korekcija, otac	R	-0,150**	-0,069	,172**	0,106*
	P	0,005	0,196	0,001	0,046
Verbalno izražavanje ljutnje, otac	R	0,147**	-0,098	0,078	-0,020
	P	0,005	0,066	0,144	0,714
Bezrazložno kažnjavanje, otac	R	-0,207**	-0,145**	0,184**	0,101
	P	0,001	0,006	0,001	0,058
Uspostavljanje veze, otac	R	0,176**	0,025	-0,009	-0,029
	P	0,001	0,632	0,863	0,587
Regulisanje odnosa, otac	R	0,201**	-0,017	0,067	-,0030
	P	0,001	0,748	0,211	0,579
Dopuštanje autonomije, otac	R	0,182**	0,100	-0,043	-0,085
	P	0,001	0,060	0,423	0,109
Popustljivost, otac	R	0,146**	0,027	-0,048	-0,172**
	P	0,006	0,607	0,371	0,001
Autoritarni vaspitni stil, otac	R	-0,094	-,0133*	0,183**	0,080
	P	0,076	0,012	0,001	0,135
Autoritativni vaspitni stil, otac	R	0,199**	0,059	0,009	-0,042
	P	0,001	0,267	0,863	0,430
Permisivni vaspitni stil, otac	R	0,146**	0,027	-0,048	-0,172**
	P	0,006	0,607	0,371	0,001
Fizička korekcija, majka	R	-0,049	-0,208**	0,089	0,036
	P	0,356	0,001	0,093	0,498
Verbalno izražavanje ljutnje, majka	R	0,144**	-0,090	0,129*	0,035
	P	0,006	0,089	0,015	0,505
Bezrazložno kažnjavanje, majka	R	-0,132*	-0,130*	0,367**	,232**
	P	0,012	0,014	0,001	0,001
Uspostavljanje veze, majka	R	0,119*	0,112*	-0,020	0,085
	P	0,025	0,034	0,709	0,109
Regulisanje odnosa, majka	R	0,156**	0,026	0,089	0,003
	P	0,003	0,631	0,094	0,954
Dopuštanje autonomije, majka	R	0,073	0,120*	-0,077	-0,070
	P	0,166	0,024	0,148	0,185
Popustljivost, majka	R	0,038	0,082	0,023	-0,143**
	P	0,470	0,123	0,671	0,007
Autoritarni vaspitni stil, majka	R	-0,023	-0,175**	0,241**	0,127*
	P	0,660	0,001	0,001	0,016
Autoritativni vaspitni stil, majka	R	0,137**	0,105*	-0,006	0,003
	P	0,009	0,047	0,907	0,960
Permisivni vaspitni stil, majka	R	0,038	0,082	0,023	-0,143**
	P	0,470	0,123	0,671	0,007

Tabela br. 13. *Povezanost dimenzija kulture sa zadovoljstvom životom, ukupni uzorak*

		Zadovoljstvo životom
Izbjegavanje neizvjesnosti	R	0,324**
	P	0,001
Individualizam/kolektivizam	R	0,193**
	P	0,001
Udaljenost moći	R	0,075
	P	0,153
Maskulinitet/femininitet	R	-0,014
	P	0,786

Tabela br. 14. *Razlike u izraženosti dimenzija kulture između roditelja iz Novog Pazara i roditelja iz Raške*

	Raška		Novi Pazar		Total		Mann-Whitney U	P
	M	SD	M	SD	M	SD		
Izbjegavanje neizvjesnosti	4,0096	0,60788	3,9546	0,73444	3,9709	0,69918	51,091	0,861
Individualizam/kolektivizam	3,4992	0,71807	3,4162	0,69783	3,4409	0,70443	46,610	0,045
Udaljenost moći	3,2552	0,57782	3,0291	0,62987	3,0964	0,62308	39,736	0,001
Maskulinitet/femininitet	3,1310	0,96052	2,9343	0,79535	2,9929	0,85196	44,919	0,007

Tabela br. 15. *Razlike na dimenzijama kulture između mladih i njihovih roditelja, ukupan uzorak*

		Izbjegavanje neizvjesnosti	Individualizam/kolektivizam	Udaljenost moći	Maskulinitet/femininitet
Mladi	M	3,981	3,506	2,651	2,855
	SD	0,846	0,682	0,772	0,766
Roditelji	M	3,971	3,441	3,096	2,993
	SD	0,699	0,704	0,623	0,852
Mann-Whitney U		119.444,500	120.129,500	82.238,000	116.533,500
P		0,142	0,212	0,001	0,053

Tabela br. 16. Razlike na dimenzijama upitnika s obzirom na nacionalnost, ukupan uzorak

	Bošnjačka		Srpska		Total		Mann-Whitney U	p
	M	SD	M	SD	M	SD		
Fizička korekcija, otac	1,994	0,714	1,803	0,673	1,914	0,701	12.652,500	0,013
Verbalno izražavanje ljutnje, otac	3,16	0,743	2,921	0,71	3,06	0,737	12.407,500	0,006
Bezrazložno kažnjavanje, otac	2,166	0,906	1,924	0,748	2,066	0,852	12.932,000	0,028
Uspostavljanje veze, otac	3,751	0,975	3,873	0,797	3,807	0,908	14.262,500	0,443
Regulisanje odnosa, otac	3,637	0,881	3,38	0,83	3,538	0,866	12.084,500	0,004
Dopuštanje autonomije, otac	3,292	0,932	3,359	0,816	3,326	0,888	14.610,000	0,692
Popustljivost, otac	2,851	0,694	2,752	0,621	2,812	0,663	13.404,000	0,092
Autoritarni vaspitni stil, otac	2,44	0,62	2,216	0,572	2,346	0,61	11.942,500	0,001
Autoritativni vaspitni stil, otac	3,56	0,835	3,556	0,643	3,564	0,764	14.022,500	0,422
Permisivni vaspitni stil, otac	2,851	0,694	2,752	0,621	2,812	0,663	13.404,000	0,092
Fizička korekcija, majka	2,362	0,851	2,056	0,838	2,236	0,857	11.879,500	0,001
Verbalno izražavanje ljutnje, majka	3,363	0,688	3,049	0,849	3,232	0,773	11.774,500	0,001
Bezrazložno kažnjavanje, majka	2,155	0,943	1,937	0,8	2,063	0,892	13.316,000	0,055
Uspostavljanje veze, majka	4,439	0,812	4,413	0,77	4,434	0,793	14.348,500	0,398
Regulisanje odnosa, majka	4,057	0,767	3,669	0,853	3,903	0,824	10.919,500	0,001
Dopuštanje autonomije, majka	3,77	0,963	3,659	0,841	3,733	0,917	13.486,000	0,083
Popustljivost, majka	3,294	0,655	2,873	0,733	3,129	0,716	10.084,500	0,001
Autoritarni vaspitni stil, majka	2,626	0,671	2,347	0,699	2,51	0,696	11.612,500	0,001
Autoritativni vaspitni stil, majka	4,089	0,727	3,914	0,657	4,023	0,704	11.886,500	0,001
Permisivni vaspitni stil, majka	3,294	0,655	2,873	0,733	3,129	0,716	10.084,500	0,001
Zadovoljstvo životom	76,803	15,547	78,028	14,38	77,383	15,06	14.613,500	0,450
Izbjegavanje neizvjesnosti	4,06	0,863	3,847	0,807	3,981	0,846	12.407,500	0,002
Individualizam/kolektivizam	3,446	0,676	3,59	0,688	3,506	0,682	13.291,500	0,041
Udaljenost moći	2,635	0,819	2,698	0,687	2,651	0,772	14.094,500	0,193
Maskulinitet/femininitet	2,85	0,8	2,883	0,707	2,855	0,766	14.404,000	0,446

Tabela br. 17. *Uticaj prediktora na zavisnu varijablu: Izbjegavanje neizvjesnosti*

Model		Nestandardizovani Koeficijenti		Standardizovani koeficijenti	T	Sig.
		B	Stand. Greška	Beta		
1	(Konstanta)	1,703	0,775		2,198	0,029
	Škola	0,020	0,124	0,018	0,160	0,873
	Grad	0,117	0,203	0,063	0,576	0,565
	Razred	0,045	0,089	0,026	0,502	0,616
	Pol	0,108	0,087	0,064	1,240	0,216
	Stepen obrazovanja majke	0,004	0,082	0,003	0,049	0,961
	Stepen obrazovanja oca	0,115	0,084	0,085	1,371	0,171
	Nacionalnost	0,361	0,237	0,218	1,523	0,129
	Vjera/vjerska zajednica	-0,459	0,233	-0,287	-1,970	0,050
	Zadovoljstvo životom	0,016	0,003	0,281	4,841	0,001
	Autoritarni vaspitni stil, otac	-0,150	0,093	-0,108	-1,608	0,109
	Autoritativni vaspitni stil, otac	0,021	0,076	0,019	0,276	0,783
	Permisivni vaspitni stil, otac	0,158	0,078	0,124	2,030	0,043
	Autoritarni vaspitni stil, majka	0,092	0,079	0,076	1,170	0,243
	Autoritativni vaspitni stil, majka	0,059	0,080	0,049	0,736	0,462
	Permisivni vaspitni stil, majka	-,0084	0,076	-0,071	-1,103	0,271

Tabela br. 18. *Uticaj prediktora na zavisnu varijablu: Izbjegavanje neizvjesnosti (koeficijent determinacije)*

Model	R	Koef. determin	Prilagođeni koef. Determinacije	Standardna greška
1	0,392	0,153	0,115	0,79222

Tabela br. 19. *Uticaj prediktora na zavisnu varijablu: Izbjegavanje neizvjesnosti (F statistik)*

Model		Zbir kvadrata	Df	Srednja vrednost kvad.	F	Sig.
1	Regresija	37,968	15	2,531	4,033	0,001
	Ostatak	209,622	334	0,628		
	Ukupno	247,590	349			

Tabela br. 20. *Uticaj prediktora na zavisnu varijablu: Individualizam/kolektivizam*

Model		Nestandardizovani Koeficijenti		Standardizovani koeficijenti	T	Sig.
		B	Standar. Greška	Beta		
1	(Konstanta)	3,597	0,643		5,596	0,001
	Škola	-0,295	0,101	-0,327	-2,925	0,004
	Grad	0,131	0,165	0,088	0,790	0,430
	Razred	-0,070	0,072	-0,052	-0,962	0,337
	Pol	-0,086	0,071	-0,063	-1,213	0,226
	Stepen obrazovanja majke	0,057	0,066	0,057	0,855	0,393
	Stepen obrazovanja oca	-0,004	0,068	-0,003	-0,055	0,956
	Nacionalnost	0,106	0,192	0,080	0,550	0,583
	Vjera/vjerska zajednica	-0,231	0,190	-0,180	-1,218	0,224
	Zadovoljstvo životom	0,009	0,003	0,191	3,214	0,001
	Autoritarni vaspitni stil, otac	-0,043	0,076	-0,038	-0,560	0,576
	Autoritativni vaspitni stil, otac	-0,050	0,062	-0,056	-0,804	0,422
	Permisivni vaspitni stil, otac	0,012	0,063	0,012	0,186	0,853
	Autoritarni vaspitni stil, majka	-0,119	0,064	-0,122	-1,847	0,066
	Autoritativni vaspitni stil, majka	0,047	0,066	0,048	0,712	0,477
	Permisivni vaspitni stil, majka	0,126	0,062	0,132	2,035	0,043

Tabela br.21. *Uticaj prediktora na zavisnu varijablu: Individualizam/kolektivizam (koeficijent determinacije)*

Model	R	Koef. determin	Prilagođeni koef. Determinacije	Standardna greška
1	0,360	0,129	0,090	0,64390

Tabela br.22. *Uticaj prediktora na zavisnu varijablu: Individualizam/kolektivizam (F statistik)*

Model		Zbir kvadrata	Df	Srednja vrednost kvad.	F	Sig.
1	Regreija	20,516	15	1,368	3,299	0,001
	Ostatak	138,066	333	0,415		
	Ukupno	158,581	348			

Tabela br. 23. *Uticaj prediktora na zavisnu varijablu: Udaljenost moći*

Model		Nestandardizovani Koeficijent		Standardizovani koefc.	T	Sig.
		B	Standard. Greška	Beta		
1	(Konstantno)	2,829	0,719		3,936	0,001
	Škola	-0,066	0,115	-0,063	-0,572	0,567
	Grad	-0,163	0,188	-0,095	-0,867	0,387
	Razred	-0,205	0,082	-0,132	-2,490	0,013
	Pol	-0,075	0,081	-0,048	-0,930	0,353
	Stepen obrazovanja majke	-0,070	0,076	-0,061	-0,924	0,356
	Stepen obrazovanja oca	-0,054	0,078	-0,043	-0,696	0,487
	Nacionalnost	-0,406	0,220	-0,266	-1,849	0,065
	Vjera/vjerska zajednica	0,329	0,216	0,223	1,522	0,129
	Zadovoljstvo životom	0,010	0,003	0,185	3,180	0,002
	Autoritarni vaspitni stil, otac	0,187	0,087	0,146	2,161	0,031
	Autoritativni vaspitni stil, otac	0,063	0,070	0,062	0,901	0,368
	Permisivni vaspitni stil, otac	-0,149	0,072	-0,127	-2,062	0,040
	Autoritarni vaspitni stil, majka	0,281	0,073	0,251	3,833	0,001
	Autoritativni vaspitni stil, majka	-0,051	0,074	-0,046	-0,683	0,495
	Permisivni vaspitni stil, majka	-0,017	0,070	-0,015	-0,236	0,813

Tabela br. 24. *Uticaj prediktora na zavisnu varijablu: Udaljenost moći (koeficijent determinacije)*

Model	R	Koef. Determin.	Prilagođeni koef. Determinacije	Standardna greška
1	,384	0,147	0,109	0,73517

Tabela br. 25. *Uticaj prediktora na zavisnu varijablu: Udaljenost moći (F statistik)*

Model		Zbir kvadrata	Df	Srednja vredn. Kvadrata	F	Sig.
1	Regresija	31,170	15	2,078	3,845	0,001
	Ostatak	180,516	334	0,540		
	Ukupno	211,686	349			

Tabela br. 26. *Uticaj prediktora na zavisnu varijablu: Maskulinitet/femininitet*

Model		Nestandardizovani koefijent		Standardizovani koefic	T	Sig.
		B	Strand. greška	Beta		
1	(Konstantno)	3,716	0,710		5,235	0,001
	Škola	-0,037	0,113	-0,036	-0,323	0,747
	Grad	-0,130	0,186	-0,077	-0,699	0,485
	Razred	0,041	0,082	0,027	0,504	0,615
	Pol	-0,289	0,080	-0,188	-3,617	0,001
	Stepen obrazovanja majke	0,079	0,075	0,070	1,055	0,292
	Stepen obrazovanja oca	-0,134	0,078	-0,108	-1,733	0,084
	Nacionalnost	-0,282	0,217	-0,187	-1,302	0,194
	Vjera/vjerska zajednica	0,057	0,214	0,039	0,269	0,788
	Zadovoljstvo životom	0,004	0,003	0,086	1,461	0,145
	Autoritarni vaspitni stil, otac	0,082	0,086	0,065	,948	0,344
	Autoritativni vaspitni stil, otac	-0,037	0,070	-0,036	-,525	0,600
	Permisivni vaspitni stil, otac	-0,154	0,072	-0,133	-2,148	0,032
	Autoritarni vaspitni stil, majka	0,205	0,072	0,187	2,829	0,005
	Autoritativni vaspitni stil, majka	0,085	0,074	0,079	1,155	0,249
	Permisivni vaspitni stil, majka	-0,208	0,069	-0,195	-2,998	0,003

Tabela br. 27. *Uticaj prediktora na zavisnu varijablu: Maskulinitet/femininitet (koeficijent determinacije)*

Model	R	Koefc. determin	Prilagođeni kof. Determinacije	Standard. Greška
1	0,379	0,143	0,105	0,72580

Tabela br. 28. *Uticaj prediktora na zavisnu varijablu: Maskulinitet/femininitet (F statistik)*

Model		Zbir kvadrata	Df	Srednja vr. kvadrata	F	Sig.
1	Regresija	29,257	15	1,950	3,703	0,001
	Ostatak	174,895	332	0,527		
	Ukupno	204,151	347			

Tabela br. 29. *Uticaj prediktora na zavisnu varijablu: Autoritarni vaspitni stil, majka*

Model		Nestandardizovani Koeficijent		Standardizovani koefc.	T	Sig.
		B	Standard. Greška	Beta		
1	(Konstantno)	3,105	0,601		5,164	0,001
	Škola	0,013	0,097	0,013	0,129	0,897
	Grad	-0,035	0,161	-0,023	-0,218	0,828
	Razred	0,071	0,071	0,051	,987	0,324
	Pol	-0,026	0,071	-0,019	-0,370	0,712
	Stepen obrazovanja majke	0,024	0,065	0,023	,363	0,717
	Stepen obrazovanja oca	-0,077	0,068	-0,068	-1,134	0,257
	Nacionalnost	0,094	0,190	0,068	,494	0,622
	Vjera/vjerska zajednica	-0,353	0,185	-0,266	-1,906	0,058
	Zadovoljstvo životom	-0,012	0,002	-0,254	-4,731	0,001
	Izbegavanje neizvjesnosti	0,129	0,049	0,156	2,623	0,009
	Individualizam/kolektivizam	-0,208	0,059	-0,201	-3,527	0,001
	Udaljenost moći	0,264	0,053	0,293	4,987	0,001
	Maskulinitet/femininitet	0,020	0,053	0,022	,379	0,705
Zavisna varijabla : Autoritarni vaspitni stil, majka						

Tabela br. 30. *Uticaj prediktora na zavisnu varijablu: Autoritarni vaspitni stil, majka (koeficijent determinacije)*

Model	R	Koeficijent kvadrata	Prilagođeni kof. Kvadrata	Standardna greška
1	0,461	0,212	0,179	0,63199

Tabela br.31. *Uticaj prediktora na zavisnu varijablu: Autoritarni vaspitni stil, majka (F statistik)*

Model		Zbir kvadrata	Df	Srednja vrd. Kvadrata	F	Sig.
1	Regresija	35,960	14	2,569	6,431	0,001
	Ostatak	133,403	334	0,399		
	Ukupno	169,363	348			

Tabela br. 32. *Uticaj prediktora na zavisnu varijablu: Autoritativni vaspitni stil, majka*

Model		Nestandardizovani koeficijent		Standardizovani koeficijent	T	Sig.
		B	Stan greška	Beta		
1	(Konstantni)	3,397	0,617		5,504	0,001
	Škola	0,256	0,100	0,277	2,563	0,011
	Grad	-0,239	0,166	-0,156	-1,442	0,150
	Razred	-0,112	0,073	0,082	-1,528	0,127
	Pol	0,013	0,073	0,010	0,181	0,856
	Stepen obrazovanja majke	-0,066	0,067	-0,065	-0,987	0,324
	Stepen obrazovanja oca	0,019	0,070	0,017	0,279	0,781
	Nacionalnost	0,259	0,195	0,191	1,330	0,185
	Vjera/vjerska zajednica	-0,295	0,190	-0,225	-1,551	0,122
	Zadovoljstvo životom	0,013	0,003	0,288	5,151	0,001
	Izbegavanje neizvjesnosti	-0,055	0,050	0,068	-1,092	0,275
	Individualizam/kolektivizam	0,103	0,061	0,101	1,709	0,088
	Udaljenost moći	0,052	0,054	0,059	0,960	0,338
	Maskulinitet/femininitet	0,033	0,054	0,037	0,612	0,541

Tabela br. 33. *Uticaj prediktora na zavisnu varijablu: Autoritativni vaspitni stil, majka (koeficijent determinacije)*

Model	R	Koeficijent kvadrata	Prilagođeni kof. Kvadrata	Standardna greška
1	0,384	0,148	0,112	0,64870

Tabela br.34. *Uticaj prediktora na zavisnu varijablu: Autoritativni vaspitni stil, majka (F statistik)*

Model		Zbir kvadrata	Df	Srednja vrd. Kvadrata	F	Sig.
1	Regresija	24,371	14	1,741	4,137	0,000
	Ostatak	140,550	334	0,421		
	Ukupno	164,921	348			

Tabela br. 35. *Uticaj prediktora na zavisnu varijablu: Permisivni vaspitni stil, majka*

Model		Nestandardizovani koeficijent		Standardizovani koeficijent	T	Sig.
		B	Stan greška	Beta		
1	(Konstantni)	2,842	0,619		4,594	0,001
	Škola	0,241	0,100	0,254	2,408	0,017
	Grad	-0,189	0,166	-0,120	-1,137	0,256
	Razred	0,041	0,074	0,029	0,559	0,576
	Pol	0,011	0,073	0,008	0,147	0,883
	Stepen obrazovanja majke	-0,031	0,067	-0,030	-0,464	0,643
	Stepen obrazovanja oca	-0,027	0,070	-0,023	-,386	0,700
	Nacionalnost	0,240	0,195	0,172	1,231	0,219
	Vjera/vjerska zajednica	-0,505	0,190	-0,374	-2,650	0,008
	Zadovoljstvo životom	0,001	0,003	0,028	0,522	0,602
	Izbegavanje neizvjesnosti	-0,092	0,050	-0,110	-1,823	0,069
	Individualizam/kolektivizam	0,192	0,061	0,183	3,168	0,002
	Udaljenost moći	0,051	0,055	0,055	0,934	0,351
	Maskulinitet/femininitet	-0,194	0,054	-0,211	-3,592	0,001

Tabela br. 36. *Uticaj prediktora na zavisnu varijablu: Permisivni vaspitni stil, majka (koeficijent determinacije)*

Model	R	Kof. determinac	Prilagođeni kof. Determinacije	Standardna greška
1	0,440	0,194	0,160	0,65009

Tabela br. 37. *Uticaj prediktora na zavisnu varijablu: Permisivni vaspitni stil, majka (F statistik)*

Model		Zbir kvadrata	Df	srednja. vrd. Kvadrata	F	Sig.
1	Regresija	33,912	14	2,422	5,732	0,001
	Ostatak	141,155	334	0,423		
	Ukupno	175,067	348			

Tabela br. 39. *Utjecaj prediktora na zavisnu varijablu: Zadovoljstvo životom*

Model	Nestandardizovani koeficijent		Standardizovani koeficijent	T	Sig.
	B	Standardna greška	Beta		
1	(Konstantno)	20,552	13,531	1,519	0,130
	Škola	0,976	1,991	0,048	0,624
	Grad	-2,816	3,233	-0,083	0,384
	Razred	1,744	1,444	0,058	0,228
	Pol	-1,646	1,417	-0,054	0,246
	Stepen obrazovanja majke	0,282	1,308	0,013	0,830
	Stepen obrazovanja oca	-0,711	1,361	-0,029	0,602
	Nacionalnost	-3,060	3,772	-0,103	0,418
	Vjera/vjerska zajednica	3,579	3,717	0,124	0,336
	Izbegavanje neizvjesnosti	4,906	0,972	0,273	0,001
	Individualizam/kolektivizam	0,774	1,242	0,034	0,534
	Udaljenost moći	4,202	1,072	0,216	0,001
	Maskulinitet/femininitet	-1,332	1,087	-0,068	0,221
	Autoritarni vaspitni stil, otac	-1,580	1,506	-0,064	0,295
	Autoritativni vaspitni stil, otac	4,109	1,190	0,208	0,001
	Permisivni vaspitni stil, otac	4,106	1,248	0,179	0,001
	Autoritarni vaspitni stil, majka	-4,279	1,293	-0,197	0,001
	Autoritativni vaspitni stil, majka	3,052	1,293	0,140	0,019
	Permisivni vaspitni stil, majka	0,806	1,257	0,038	0,522

Tabela br. 40. *Utjecaj prediktora na zavisnu varijablu: Zadovoljstvo životom (koeficijent determinacije)*

Model	R	Kof. determin	Prilagođeni kof. Determ	Standardna greška
1	0,595	0,354	0,316	12,51206

Tabela br. 41. *Utjecaj prediktora na zavisnu varijablu: Zadovoljstvo životom (F statistike)*

Model		Zbir kvadrata	Df	Srednja vred. Kv	F	Sig.
1	Regressija	27.759,793	19	1.461,042	9,333	0,001
	Ostatak	50.722,763	324	156,552		
	Ukupno	78.482,555	343			

Recenzije rukopisa

VASPITNI STIL RODITELJA KROZ PRIZMU DIMENZIJA NACIONALNE KULTURE

Autorica: Semrija Smailović

Knjiga „Vaspitni stil roditelja kroz prizmu dimenzija nacionalne kulture“ autorke Semrije Smailović predstavlja vredan pokušaj osvetljavanja uticaja kulturološkog konteksta na načine vaspitanja i meru zadovoljstva životom mladih, na našim prostorima. Napisana je, na 130 stranica, jasnim i zanimljivim stilom, tako što je, posle uvodnog dela, teorijski izloženo pet centralnih poglavlja, posvećenih kulturi, vaspitnim stilovima, zadovoljstvu životom, adolescenciji i izvorima socijalizacije, da bi u završnom, šestom poglavlju, prikazano empirijsko istraživanje, kojim su proveravani međuodnosi teorijskih koncepata. Na kraju rukopisa izložena su zaključna razmatranja i data relevantna literature, kao i prilozi.

U uvodnom delu obrazložne su ideje i razlozi za pisanje knjige. Ovaj deo upućuje čitaoca na brojna pitanja i probleme koji su tretirani u daljem tekstu, kao što su vaspitni stil roditelja, porodica, kultura i kulturološke razlike, zadovoljstvo životom.

Sledeće poglavlje odnosi se na kulturu kao složen sistem koji se tradicijom prenosi sa generacije na generaciju. Autorka ukazuje na međuzavisnosti kulture i vaspitnih stilova roditelja, pri čemu koristi teorijski okvir poznatog antropologa i psihologa Geerta Hofstedeja kao osnovu za analizu nacionalnih kultura. Povezivanjem teorijskih okvira razvojne psihologije, socijalne psihologije i teorija kulturnih dimenzija, objašnjavaju se razlike i sličnosti u vaspitnim stilovima u zavisnosti od šireg društvenog konteksta, uzimajući u obzir multikulturalne razlike.

Vaspitni stilovi roditelja predstavljeni su kroz posebno poglavlje u okviru kojeg je definisan sam pojam vaspitnog stila, teorijski pristupi i faktori koji utiču na izbor istih, uticaj kulture na odabir vaspitnih stilova, kao i brojni problemi i izazovi sa kojima se suočavaju savremene porodice u iznalaženju optimalnog načina vaspitanja mlađeg naraštaja.

Posebnu vrednost ove knjige čini njena empirijska utemeljenost. Naime, posle teorijskih razmatranja glavnih koncepata – kulturološkog okvira, vaspitnih stilova i zadovoljstva životom, prikazano je jedno dobro dizajnirano empirijsko istraživanje, sprovedeno na reprezentativnom uzorku mladih sa teritorije Novog Pazara i Raške. Rezultati istraživanja jasno pokazuju kako dimenzije nacionalne kulture – poput kolektivism, distance moći, izbegavanja neizvesnosti i maskuliniteta – koreliraju sa roditeljskim stilovima vaspitanja (autoritativnim, autoritarnim ili permisivnim) u dve sredine, geografski blizu, ali sa različitim kulturološkim karakteristikama nastalim kroz istoriju, tradiciju, nacionalnu i versku pripadnost.

Knjiga predstavlja značajan multidisciplinarni, odnosno sociopsihološki doprinos u izučavanju načina na koji kulturološki faktori doprinose sagledavanju i razumevanju veze između vaspitnih stilova roditelja i zadovoljstva životom mladih. Rezultati istraživanja mogu značajno doprineti razumevanju i projektovanju predloga za šire društvene, političke, ekonomske i pedagoško – psihološke intervencije, a u svrhu upoznavanja i pružanja mogućnosti za postizanje većeg stepena zadovoljstva životom kod populacije mladih.

Imajući u vidu sve napred rečeno, knjiga Semrije Smailović, može se preporučiti kako studentima i istraživačima sociopsiholoških pojava, tako i svim profesionalcima koji se bave interkulturalnim sadržajima, psihologijom porodice i obrazovanjem mladih.

U Novom Pazaru-Nišu, 6.juna 2025. god

Prof. dr Miodrag Milenović

Knjiga „Vaspitni stil roditelja kroz prizmu dimenzija nacionalne kulture“ autorice Semrije Smailović predstavlja značajan doprinos interdisciplinarnom proučavanju povezanosti kulturnih dimenzija i vaspitnih stilova roditelja, s posebnim osvrtom na kontekst multikulturalnog društva kao što su Novi Pazar i Raška.

Autorka se uspješno oslanja na teorijski okvir Geerta Hofsteda, koristeći njegov model dimenzija nacionalne kulture kako bi analizirala obrasce ponašanja i vrijednosti u porodici i društvu. Kroz pažljivo strukturiranu analizu, knjiga pruža uvid u to kako kultura oblikuje roditeljske prakse, očekivanja i metode odgoja, te kako se ove prakse prenose na sledeće generacije. Poseban kvalitet rada je u obuhvatanju raznih aspekata socijalizacije – od porodice i škole, do medija i religije – što pruža sveobuhvatno sagledavanje faktora koji utiču na razvoj mladih.

Empirijski dio rada, koji se odnosi na specifičnosti lokalne zajednice, dodatno osnažuje teorijska razmatranja i omogućava konkretne uvide u razlike i sličnosti vaspitnih stilova u sredinama s različitim kulturnim pozadinama. Knjiga je posebno korisna za stručnjake iz oblasti pedagogije, psihologije, sociologije, ali i za praktičare – roditelje, nastavnike i vaspitače – jer nudi jasno razumijevanje načina na koji kultura utiče na porodične odnose i zadovoljstvo životom.

Jezik kojim je knjiga napisana je jasan i razumljiv, stil akademski, ali pristupačan. Autorka pokazuje izuzetnu sposobnost povezivanja teorije i prakse, te se njeno djelo može smatrati referentnim štivom u oblasti proučavanja porodičnih odnosa u kontekstu nacionalne kulture.

U konačnici, ova knjiga nije samo naučno djelo, već i poziv na razmišljanje o sopstvenim roditeljskim praksama i društvenim normama koje ih oblikuju.

Preporučuje se kao obavezno štivo za sve koji se bave obrazovanjem, kulturom i razvojem društva.

U Novom Pazaru, 4. jun. 2025. god

Prof. dr Almedina Numanović

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

316.722

37.018.1

316.614

SMAILOVIĆ, Semrija, 1974-

Vaspitni stil roditelja kroz prizmu dimenzija nacionalne kulture /

Semrija Smailović. - Novi Pazar : Univerzitet, 2025 (Novi Pazar : Famigrafika).

- 141 str. : ilustr. ; 24 cm

Tiraž 50. - Prilozi: str. 122-136. - Str. 137-139:

Recenzije rukopisa / Miodrag Milenović, Almedina Numanović.

- Bibliografija: str. 105-121.

ISBN 978-86-83074-12-9

a) Национална култура b) Социјална интеракција v) Породично васпитање

COBISS.SR-ID 174732297

